

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології

На правах рукопису

ЗАЛЕВСЬКА ВАЛЕНТИНА ВІТАЛІЙВНА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ «Я-КОНЦЕПЦІЙ» У ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ

Спеціальність 053 Психологія
(код) (назва спеціальності)

Освітня програма Психологія
(назва)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
Самойлов Олександр
Єжисвич,
доктор психологічних наук,
професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол засідання кафедри

№ 10 від 15.01.2024

Завідувач кафедри

Людмила Пріснякова

Нормоконтроль

Наталія СЕРГІЄНКО

Дніпро, 2024

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра	психології
Освітній ступінь	магістр з психології
Спеціальність	053 Психологія
Освітня програма	«Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

 Людмила Пріснякова
(підпис) (імя, ПРІЗВИЩЕ)

12.02.2024

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ЗАЛЕВСЬКОЇ ВАЛЕНТИНИ ВІТАЛІВНИ

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

- Тема роботи «Особливості формування «Я-концепції» у здобувачів вищої освіти»
- Науковий керівник Самойлов Олександр Єжиєвич
Кандидат психологічних наук, професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
- Строк подання роботи на кафедру 12.02.2024
- Мета кваліфікаційної роботи: дослідження процесу формування «Я-концепції» у здобувачів вищої освіти та виявлення взаємозв'язку її складових.
- Завдання кваліфікаційної роботи
  - Провести аналіз психологічних теорій, які визначають формування «Я-концепції» у здобувачів вищої освіти.

2. Вивчити наукові дослідження та літературні джерела, що стосуються процесу формування «Я-концепції» у студентів, та проаналізувати існуючі підходи до цієї теми.

3. Здійснити емпіричне дослідження серед здобувачів вищої освіти з метою визначення основних чинників, що впливають на формування їхньої «Я-концепції».

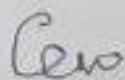
4. Провести аналіз отриманих результатів дослідження, ідентифікувати основні тенденції та висвітлити їхнє значення для вищої освіти.

5. Сформулювати висновки щодо особливостей формування «Я-концепції» у здобувачів вищої освіти і надати практичні рекомендації для підвищення ефективності цього процесу.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
	Вступ	Жовтень 2023	Виконано
	Розділ 1	Листопад 2023	Виконано
	Розділ 2	Грудень 2023	Виконано
	Розділ 3	Січень 2024	Виконано
	Робота в цілому	Лютий 2024	Виконано

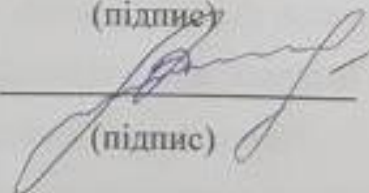
Науковий керівник

Самойлов О. Є.

(підпис)

Здобувач вищої освіти

Залевська В. В.

(підпис)

Дата видавання завдання

16.09.2023 р.

Дата видавання завдання 16.09.2023 р.

АНОТАЦІЯ

Залевська В. В.. Особливості формування «Я-концепції» у здобувачів вищої світи / Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 053 «Психологія» (освітньо-професійна програма «Психологія»). ВВПЗ ДГУ, Дніпро, 2024.

Особистість, що володіє цілісністю та самовпевненістю, маючи чіткі ціннісні орієнтації, здатна ефективно використовувати свій внутрішній потенціал, особливо у виборі кар'єрного шляху. Успіх у житті тісно пов'язаний з розвинутим внутрішнім образом «Я» та вірою в особисті здібності. Самооцінка істотно впливає на самосприйняття індивіда, його власні цінності та навички, що є критично важливим для студентів вищих навчальних закладів. Розвиток внутрішнього образу «Я» є ключовим для їхнього успішного професійного розвитку.

Інтеграція суспільства в глобальний контекст вимагає швидкого розв'язання проблеми підготовки конкурентоспроможних фахівців на етапі освіти. Наша держава потребує спеціалістів із глибокими знаннями у своїх сферах, здатних до самоідентифікації як кваліфікованих професіоналів, із позитивним ставленням до своєї професії та стабільною мотивацією до якісної роботи.

Тема образу «Я» привертає увагу численних вчених. Серед них такі визначні психологи, як Р. Бернс, М. Боришевський, В. Джеймс, І. Кон, С. Максименко, Дж. Мід, А. Мудрик, Ю. Матвеев, Р. Павелків, К. Роджерс, Л. Співак, В. Столін, З. Фрейд, В. Ядов, а також Б. Ананьєв, Є. Клімов, О. Кокун, Н.

Кузьміна, Л. Шнейдер, які досліджували ключові характеристики розвитку образу «Я» в контексті професійної самореалізації.

У свою чергу дослідження проблематики самооцінки особистості залучило увагу вчених з різних психологічних шкіл, таких як А. Адлер, Ю. Гіппенрейтер, Е. Еріксон, М. Кляйн, К. Левін, В. Мерлін, А. Маслоу, К. Роджерс, Б. Скінер, Х. Хекхаузен та інші. Аспекти самооцінки висвітлені в роботах Б. Ананьєва, Р. Бернса, І. Кона, А. Ліпкіної, А. Налчаджяна, А. Спіркіна, В. Століна, І. Чеснокової.

Тема формування ціннісних орієнтацій індивіда є предметом дослідження в таких галузях як соціологія, філософія та психологія. Дослідники психологічного аспекту цього феномену включають Д. Леонтєва, Ю. Пелеха, М. Рокича, В. Франкла, М. Яницького. І. Кон зосереджувався на описі ціннісних орієнтацій як складових людської свідомості. Водночас Б. Ананьєв та Л. Божович вивчали взаємозв'язок між ціннісними орієнтирами та мотивацією особистості, а В. Ядов аналізував ціннісні орієнтації через призму смислових формувань на рівні усвідомлення.

В сучасному контексті розвитку освітньої системи в Україні набуває актуальності дослідження взаємозв'язку між образом «Я», самооцінкою та ціннісними орієнтаціями студентів вищих навчальних закладів. Країні необхідні фахівці з розвиненою професійною свідомістю та самосвідомістю, що базуються на здоровому образі «Я», адекватній самооцінці та міцних ціннісних орієнтаціях, які є ключовими для особистісного зростання.

Структура образу «Я» та особливості її становлення є предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних вчених у галузі психології особистості. Різні підходи та теорії вказують на складність цього психологічного феномену та розглядають різні аспекти «“Я-концепції”». Значний внесок у вивчення структури та становлення образу «Я», внесли: Г. Олпорт та Р. Бернс розглядали розвиток особистості та самооцінки; У. Джеймс вивчав поняття

свідомості і самосприйняття; К. Роджерс розвивав концепцію самоактуалізації і самоприйняття; Е. Еріксон розглядав становлення особистості через різні етапи життя; А. Маслоу використовував концепцію ієрархії потреб для розуміння того, як люди формують своє «Я» в процесі досягнення потенціалу; С. Рубінштейн: Розробив теорію гуманістичної психології, де акцент робиться на формуванні «Я» в процесі взаємодії із зовнішнім світом; О. Гуменюк вивчає психологічні аспекти самоідентифікації та самосвідомості в українському контексті; Л. Виготський та Л. Божович внесли важливий внесок у розуміння розвитку «Я» через взаємодію з іншими і соціальною обставинами; В. Столін досліджував самосприйняття та самосвідомість як ключові компоненти ««Я-концепції»»; І. Кон розглядав питання самоідентифікації та самоусвідомлення в контексті індивідуального розвитку.

Ці та багато інших вчених розширюють наше розуміння того, як формується «Я-концепція» і як вона впливає на розвиток та поведінку особистості.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в даній кваліфікаційній роботі проводиться комплексний аналіз і дослідження процесу формування ««Я-концепції»» у здобувачів вищої освіти та обґрунтовується взаємозв'язок її складових.

Ключові слова: «Я-концепція», «образ Я», самооцінка, самоставлення, ціннісні орієнтації, студенти, особистість.

Список публікацій здобувача вищої освіти:

1. Самойлов О. Є., Залевська В. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО СЕБЕ В ПРОФЕСІЙНОМУ КОНТЕКСТІ 55-61. Актуальні проблеми психології в умовах політичної та економічної нестабільності: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 22 груд. 2023 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2023. 134 с.

2. Залевська В. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СКЛАДОВИХ «Я КОНЦЕПЦІЇ» ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ // *Innovative development of science, technology and education. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2024. P. 398. URL: <https://sci-conf.com.ua/v-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovative-development-of-science-technology-and-education-15-17-02-2024-vankuver-kanada-arhiv/>*

ABSTRACT

V. Zalevska. Peculiarities of the formation of the «self-concept» in students of higher education / Qualification work for obtaining a master's degree in the specialty 053 «Psychology» (educational and professional program «Psychology»). VNPZ DSU, Dnipro, 2024.

A person with integrity and self-confidence, having clear value orientations, is able to effectively use their inner potential, especially in choosing a career path. Success in life is closely related to a developed inner image of "I" and faith in personal abilities. Self-esteem significantly affects an individual's self-perception, his own values and skills, which is critically important for students of higher education institutions. The development of an internal self-image is key to their successful professional development.

The integration of society into the global context requires a quick solution to the problem of training competitive specialists at the stage of education. Our state needs specialists with deep knowledge in their fields, capable of self-identification as qualified professionals, with a positive attitude towards their profession and stable motivation for quality work.

The theme of the image of "I" attracts the attention of numerous scientists. Among them are such notable psychologists as R. Burns, M. Boryshevskyi, V. James, I. Kon, S. Maksymenko, J. Mead, A. Mudryk, Yu. Matveev, R. Pavelkiv, K. Rogers, L. Spivak .

In turn, the study of the problems of self-evaluation of the individual attracted the attention of scientists from various psychological schools, such as A. Adler, Y. Hippenreiter, E. Erikson, M. Klein, K. Levin, V. Merlin, A. Maslow, K. Rogers, B. Skinner, H. Heckhausen and others. Aspects of self-esteem are highlighted in the works of B. Ananiev, R. Burns, I. Kohn, A. Lipkina, A. Nalchadjian, A. Spirkin, V. Stolin, I. Chesnokova.

The topic of the formation of value orientations of an individual is the subject of research in such fields as sociology, philosophy and psychology. Researchers of the psychological aspect of this phenomenon include D. Leontiev, Yu. Pelekh, M. Rokych, V. Frankl, and M. Yanitsky. I. Kohn focused on the description of value orientations as components of human consciousness. At the same time, B. Ananiev and L. Bozhovich studied the relationship between value orientations and personal motivation, and V. Yadov analyzed value orientations through the prism of semantic formations at the level of awareness.

In the modern context of the development of the educational system in Ukraine, the study of the relationship between the self-image, self-esteem and value orientations of students of higher educational institutions is gaining relevance. The country needs specialists with developed professional awareness and self-awareness based on a healthy self-image, adequate self-esteem and strong value orientations, which are key to personal growth.

The structure of the image of "I" and the peculiarities of its formation are the subject of research by both foreign and domestic scientists in the field of personality psychology. Different approaches and theories point to the complexity of this psychological phenomenon and consider different aspects of the self-concept. A

significant contribution to the study of the structure and formation of the "I" image was made by: G. Allport and R. Burns considered the development of personality and self-esteem; W. James studied the concepts of consciousness and self-perception; K. Rogers developed the concept of self-actualization and self-acceptance; E. Erikson considered the formation of personality through different stages of life; Maslow used the concept of the hierarchy of needs to understand how people form their "I" in the process of achieving their potential; S. Rubinstein: Developed the theory of humanistic psychology, where the emphasis is on the formation of the "I" in the process of interaction with the outside world; O. Humeniuk studies the psychological aspects of self-identification and self-awareness in the Ukrainian context; L. Vygotsky and L. Bozhovich made an important contribution to the understanding of the development of the "I" through interaction with others and social circumstances; V. Stolin studied self-perception and self-awareness as key components of self-concept; I. Kohn considered the issue of self-identification and self-awareness in the context of individual development

These and many other scientists are expanding our understanding of how self-concept is formed and how it affects personality development and behavior.

The scientific novelty of the study lies in the fact that in this qualification work, a comprehensive analysis and study of the process of formation of the "self-concept" among students of higher educational institutions is carried out and the interrelationship of its components is substantiated.

Keywords: "I-concept", "I-image", self-esteem, self-attitude, value orientations, students, personality.

List of publications of a higher education applicant:

1. Samoilov O., Zalevskaya V. PSYCHOLOGY OF THE SPECIFICITY OF YOUNG PEOPLE'S SELF-CONCESSIONS IN A PROFESSIONAL CONTEXT 55-61. Current problems of psychology in the minds of political and economic instability:

material. II Mizhnar. scientific-practical conf. (Dnipro, December 22, 2023). Dnipro: All-Russian Oil Refinery "Dnipro Humanitarian University", 2023. 134 p.

2. Zalevska V. Psychological features of the formation of the component "I concepts" and their relationships in students of higher educational institutions // *Innovative development of science, technology and education. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2024. P. 398. URL: <https://sci-conf.com.ua/v-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovative-development-of-science-technology-and-education-15-17-02-2024-vankuver-kanada-arhiv/>*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. «Я КОНЦЕПЦІЯ» ТА ЇЇ РОЗВИТОК У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАКОРДОННИХ ПСИХОЛОГІВ.....	18
1.1. Поняття Я концепція. Види. Визначення.....	18
1.2. Проблема Я концепції в дослідженнях класиків.....	24
1.3. Проблема Я концепції в гуманістичній психології.....	33
Висновки до розділу 1.....	46
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СКЛАДОВИХ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК.....	48
2.1. Основні підходи до розуміння поняття образу «Я» і самооцінки у психологічній науці.....	48
2.2. Вплив індивідуально-типологічних особливостей на «Я-концепцію» особистості.....	59
2.3. Формування самоставлення юнацькому віці.....	76
2.4. Класифікація цінностей і ціннісних орієнтацій особистості.....	84
2.5. Взаємозв'язок образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій у здобувачів вищої освіти.....	93
Висновки до розділу 2.....	98
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	10 0
3.1. Організація, обґрунтування методичного підходу.....	10 0
3.2. Результати емпіричного дослідження взаємозв'язку складових «Я-	10

	12
концепції»» та її сформованості у здобувачів вищої освіти.....	4
Висновки до розділу 3.....	12
	4
ВИСНОВКИ.....	12
	9
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	13
	7
ДОДАТКИ.....	14
	9

ВСТУП

Актуальність. Особистість, що володіє цілісністю та самовпевненістю, маючи чіткі ціннісні орієнтації, здатна ефективно використовувати свій внутрішній потенціал, особливо у виборі кар'єрного шляху. Успіх у житті тісно пов'язаний з розвинутим внутрішнім образом «Я» та вірою в особисті здібності. Самооцінка істотно впливає на самосприйняття індивіда, його власні цінності та навички, що є критично важливим для студентів вищих навчальних закладів. Розвиток внутрішнього образу «Я» є ключовим для їхнього успішного професійного розвитку.

Інтеграція суспільства в глобальний контекст вимагає швидкого розв'язання проблеми підготовки конкурентоспроможних фахівців на етапі освіти. Наша держава потребує спеціалістів із глибокими знаннями у своїх сферах, здатних до самоідентифікації як кваліфікованих професіоналів, із позитивним ставленням до своєї професії та стабільною мотивацією до якісної роботи.

Тема образу «Я» привертає увагу численних вчених. Серед них такі визначні психологи, як Р. Бернс, М. Боришевський, В. Джеймс, І. Кон, С. Максименко, Дж. Мід, А. Мудрик, Ю. Матвєєв, Р. Павелків, К. Роджерс, Л. Співак, В. Столін, З. Фрейд, В. Ядов, а також Б. Ананьєв, Є. Клімов, О. Кокун, Н. Кузьміна, Л. Шнейдер, які досліджували ключові характеристики розвитку образу «Я» в контексті професійної самореалізації.

У свою чергу дослідження проблематики самооцінки особистості залучило увагу вчених з різних психологічних шкіл, таких як А. Адлер, Ю. Гіппенрейтер, Е. Еріксон, М. Кляйн, К. Левін, В. Мерлін, А. Маслоу, К. Роджерс, Б. Скінер, Х. Хекхаузен та інші. Аспекти самооцінки висвітлені в роботах Б. Ананьєва, Р. Бернса, І. Кона, А. Ліпкіної, А. Налчаджяна, А. Спіркіна, В. Століна, І. Чеснокової.

Тема формування ціннісних орієнтацій індивіда є предметом дослідження в таких галузях як соціологія, філософія та психологія. Дослідники психологічного аспекту цього феномену включають Д. Леонтєва, Ю. Пелеха, М. Рокича, В. Франкла, М. Яницького. І. Кон зосереджувався на описі ціннісних орієнтацій як складових людської свідомості. Водночас Б. Ананьєв та Л. Божович вивчали взаємозв'язок між ціннісними орієнтирами та мотивацією особистості, а В. Ядов аналізував ціннісні орієнтації через призму смислових формувань на рівні усвідомлення.

В сучасному контексті розвитку освітньої системи в Україні набуває актуальності дослідження взаємозв'язку між образом «Я», самооцінкою та ціннісними орієнтаціями студентів вищих навчальних закладів. Країні необхідні фахівці з розвинутою професійною свідомістю та самосвідомістю, що базуються на здоровому образі «Я», адекватній самооцінці та міцних ціннісних орієнтаціях, які є ключовими для особистісного зростання.

Об'єкт дослідження: «Я-концепція».

Предмет дослідження: Особливості формування «Я-концепції» у здобувачів вищої освіти.

Наша **гіпотеза** базується на ідеї про те, що високий рівень розвитку образу «Я» і самооцінки корелює з конструктивними ціннісними орієнтаціями. Ми вважаємо, що студенти з позитивним образом «Я» та адекватною самооцінкою схильні приймати і дотримуватися цінностей, які сприяють їхньому розвитку та ефективній соціальній адаптації. Навпаки, низький рівень розвитку цих аспектів може асоціюватися з деструктивними ціннісними орієнтаціями.

Мета дослідження: дослідження процесу формування «Я-концепції» у студентів вищих навчальних закладів та виявити взаємозв'язок її складових.

Структура образу «Я» та особливості її становлення є предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних вчених у галузі психології особистості. Різні підходи та теорії вказують на складність цього психологічного

феномену та розглядають різні аспекти «Я-концепції». Значний внесок у вивчення структури та становлення образу «Я», внесли: Г. Олпорт та Р. Бернс розглядали розвиток особистості та самооцінки; У. Джеймс вивчав поняття свідомості і самосприйняття; К. Роджерс розвивав концепцію самоактуалізації і самоприйняття; Е. Еріксон розглядав становлення особистості через різні етапи життя; А. Маслоу використовував концепцію ієрархії потреб для розуміння того, як люди формують своє «Я» в процесі досягнення потенціалу; С. Рубінштейн: Розробив теорію гуманістичної психології, де акцент робиться на формуванні «Я» в процесі взаємодії із зовнішнім світом; О. Гуменюк вивчає психологічні аспекти самоідентифікації та самосвідомості в українському контексті; Л. Виготський та Л. Божович внесли важливий внесок у розуміння розвитку «Я» через взаємодію з іншими і соціальною обставинами; В. Столін досліджував самосприйняття та самосвідомість як ключові компоненти «Я-концепції»; І. Кон розглядав питання самоідентифікації та самоусвідомлення в контексті індивідуального розвитку.

Ці та багато інших вчених розширюють наше розуміння того, як формується Я-концепція і як вона впливає на розвиток та поведінку особистості.

Завдання дослідження:

Для досягнення поставленої мети, у роботі будуть реалізовані наступні завдання:

1. Провести аналіз психологічних теорій, які визначають формування «Я-концепції» у студентів вищих навчальних закладів.
2. Вивчити наукові дослідження та літературні джерела, що стосуються процесу формування «Я-концепції» у студентів, та проаналізувати існуючі підходи до цієї теми.
3. Здійснити емпіричне дослідження серед студентів вищого навчального закладу з метою визначення основних чинників, що впливають на формування їхньої «Я-концепції».

4. Провести аналіз отриманих результатів дослідження, ідентифікувати основні тенденції та висвітлити їхнє значення для вищої освіти.

5. Сформулювати висновки щодо особливостей формування «Я-концепції» у студентів вищих навчальних закладів і надати практичні рекомендації для підвищення ефективності цього процесу.

Методи та методики дослідження:

Для перевірки гіпотези та виконання поставлених завдань використано комплекс методів:

- теоретичні: аналіз наукової літератури, класифікація, порівняння, узагальнення даних для з'ясування змісту базових понять дослідження;
- емпіричні – тестування:
  1. Методика кількісного виміру самооцінки С. Будассі
  2. Опитувальник дослідження самоставлення С.Р. Панталеєва.;
  3. Методика «Двадцять тверджень», або «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда;
  4. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича;
  5. Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик
- статистичні – метод рангового кореляційного аналізу Спірмена з наступною якісною інтерпретацією та змістовим аналізом.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в даній кваліфікаційній роботі проводиться комплексний аналіз і дослідження процесу формування «Я-концепції» у студентів вищих навчальних закладів та обґрунтовується взаємозв'язок її складових.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи на тему «Особливості формування «Я-концепції» у здобувачів вищої освіти» полягає в наступному:

1. Розширення наукового знання: Робота розглядає інтегративний підхід до розуміння процесу формування «Я-концепції» студентів. Вона сприяє

розширенню наукового розуміння цього процесу та дозволяє розглядати його з більшою комплексністю.

2. Актуалізація психологічних теорій: Робота базується на аналізі сучасних психологічних теорій та підходів, що стосуються формування «Я-концепції». Це дозволяє поглибити розуміння психологічних механізмів, що лежать в основі цього процесу.

Практичне значення проведеного дослідження виявляється у детальному аналізі та розумінні особливостей формування «Я-концепції» у здобувачів вищої освіти. Виявлення взаємозв'язку між показниками образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій. Це дозволяє виявити конкретні шляхи, через які ці елементи впливають один на одного, та розробити рекомендації для ефективної корекції та розвитку цих аспектів у студентів. Результати дослідження можуть бути використані для розробки та впровадження спеціальних програм та курсів у закладах вищої освіти, які сприятимуть розвитку стабільної самооцінки, формуванню цілісного образу «Я» та укріпленню конструктивних ціннісних орієнтацій у студентів. Ці аспекти практичного значення дослідження демонструють його безпосередню корисність для освітньої практики, розвитку студентів та поліпшення якості освітнього процесу в цілому.

Структура роботи

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, 10 підрозділів, висновків, 5 рисунків, 3 таблиць, переліку посилань, який налічує 114 джерел, та 5 додатків. Обсяг основної частини кваліфікаційної роботи становить 129 сторінок.

РОЗДІЛ 1

Я КОНЦЕПЦІЯ ТА ЇЇ РОЗВИТОК У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАКОРДОННИХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Поняття Я концепція. Види. Визначення

Цікавість людини до власної особистості, бажання покращити себе та виявити власний ідентичний потенціал існують в людини на протязі багатьох століть. Незважаючи на те, що термін «Я» є одним із найдавніших філософсько-психологічних понять, його категоріальний статус залишається неоднозначним, і терміни, такі як «самість», «ідентичність», «Его» і «Я», використовуються з різних значень. Ці складнощі важливі не тільки в термінологічному плані.

Поняття «Я» завжди пов'язується, і часом зливається, з одного боку, з поняттям «особистість», а з іншого — з поняттям «самосвідомість». Проте поняття «Я» не обмежується цими аспектами. «Я» представляє собою не лише індивідуальність чи особистість, але особистість, яка розглядається внутрішньо. «Я» виникає як єдиний комплекс, об'єднуючи різні аспекти, які виявляються у таких категоріях, як «самосвідомість», «самооцінка», «образ Я» і так далі. Найбільш загальним розумінням «Я» є «самість», тобто це інтегральна цілісність індивіда, єдність його реальної ідентичності та індивідуальної самосвідомості. Інші аспекти «Я», що розглядаються в науковій літературі, включають «Его» (суб'єктність) і «Я-концепцію». Усі ці аспекти взаємопов'язані і взаємо узгоджують один одного. Ідентичність психіки та поведінки індивіда неможлива без певного єдиного регулятивного начала, яке, в свою чергу, вимагає самосвідомості. «Его» служить регулятивним механізмом, який передбачає спадкоємність психічної діяльності та наявність інформації про самого себе. «Я-концепція», здавалося б, доповнює ідентичність і суб'єктність особистості, а також коригує її поведінку [7].

Але кожен із цих аспектів ставить перед собою конкретні питання. При дослідженні ідентичності, основним завданням є визначення того, від чого залежать узгодженість та послідовність поведінки та психічних процесів особи і наскільки ці характеристики змінюються у різних контекстах, ситуаціях і на різних етапах її життя. При аналізі «Его» увага зосереджується на процесах та механізмах свідомої саморегуляції поведінки, на взаємодії свідомої внутрішньої мотивації особистості з одного боку і впливом зовнішнього середовища та неусвідомленими емоційними реакціями з іншого [11].

Великий внесок в дослідження питань формування і розвитку самосвідомості людини та її уявлень про себе зробили як вітчизняні, так і закордонні дослідники, серед яких можна відзначити Р. Бернса, В. Джеймса, Е. Еріксона, Ч. Кулі, Дж. Міда, К. Роджерса, З. Фрейда, К. Абульханову-Славську, М. Боришевського, Р. Каламажа, І. Кона, О. Жигайло, С. Максименко, А. Налчаджяна, О. Соколову, І. Чеснокову і багатьох інших. Вони досліджували поняття та структуру «Я-концепції», особливості її розвитку та впливу на формування самосвідомості особистості, яка була розглянута Л. Божовичем, Б. Ананьєвим, В. Століном, П. Чамата і іншими [24].

Один із перших психологів, який досліджував поняття «Я» був американський вчений В. Джеймс. У своїй роботі «Принципи психології» (1890), він визначав «Я» як загальну суму всього, що людина може назвати «своїм». Відзначаючи дві сторони «Я», Джеймс розрізняв емпіричне «Я» (об'єктивну частину, яка може бути спостереженою) та чисте «Его» (суб'єктивну частину, яка відчувається). Емпіричне «Я» включало матеріальне «Я» (фізичні характеристики, зовнішність тощо), соціальне «Я» (ідентифікація через відносини з іншими) та духовне «Я» (рефлексивне мислення). Такі аспекти «Я» впливають на емоції та дії людини [25].

У першій половині ХХ століття, вивчення «Я-концепції» стало актуальним у соціології. Ч. Кулі та Д. Мід, представники символічного інтеракціонізму,

розглядали індивіда у контексті соціальної взаємодії. Вони підкреслювали, що індивід розуміється як продукт соціальних взаємодій, і значення, які людина надає навколишньому середовищу, впливають на її реакцію. Зміна соціокультурних значень може відбуватися під впливом індивідуального сприйняття [4].

Американський соціолог Ч. Кулі вніс вагомий вклад у вивчення концепції «Я» через введення терміну «дзеркального Я» (the looking-glass self). Він наголосив на чуттєвій складовій цього поняття, вказавши, що людина може відчувати впевненість у існуванні чогось лише після того, як це буде відчутим. Схожий механізм може застосовуватися і до «Его» людини, коли зовнішні впливи викликають у нас відчуття. Він розглядав в структурі соціального «Я» поняття «дзеркального Я», яке полягає в здатності особи зрозуміти, як інші сприймають її «Я». Тобто те, як інші сприймають цю ідею (з точки зору суб'єкта), впливає на відчуття та емоційний стан людини. «Дзеркальне Я» складається з трьох компонентів: уявлення про те, як інші сприймають нас та як ми виглядаємо в їх очах; уявлення про їх судження щодо нашого образу; відчуття, спричинене уявленням.

У дитинстві цю роль «дзеркала» виконують батьки, через яких дитина дізнається не лише про оточуючий світ, але і формує свій власний образ «Я». Кожна людина будує своє «Я», спираючись на сприйняття інших у процесі взаємодії. Згідно з Ч. Кулі, соціокультурні значення можуть змінюватися внаслідок цієї взаємодії та залежать від індивідуального сприйняття [26].

Крім того, соціолог Д. Мід розвивав ідеї Ч. Кулі, вводячи поняття «узагальненого іншого». Він стверджував, що людина сприймає себе опосередковано через різні точки зору та оцінки інших членів соціальної групи або загального сприйняття її соціальною групою. Іншими словами, спосіб, як інші сприймають нас, впливає на формування нашого «Я» та відображення нашої особистості.

Зокрема, Д. Мід виділив дві підсистеми в структурі «Я» – «І» та «ме». «І» відображає відчуття власних соціальних функцій і привілеїв та є реакцією на сприймання у конкретній ситуації у безпосередньому досвіді. «Ме» є організованим набором усіх ставлень інших, які були прийнятими та засвоєні. Ця підсистема формує основу для формування самосвідомості та відчуття себе (27).

Таким чином, розуміння концепції «Я» відповідно до Ч. Кулі та Д. Міда показує, що наше «Я» формується взаємодією з іншими та залежить від сприйняття та оцінки навколишніми [50].

У різних дослідників «Я-концепція» може мати різні акценти та інтереси. Наприклад, Ф. Михайлову цікавить джерело творчих здібностей людини та діалектика творчого і створеного. А. Спиркіна цікавить «Я» як носій та одночасно складова самосвідомості. Д. Дубровський підходить до «Я» як до центрального інтегруючого та активуючого фактору суб'єктивної реальності. Психологи, такі як Б. Ананьєв, А. Леонт'єв, В. Мерлін, В. Столін, І. Чеснокова, Є. Шорохова та інші, розглядають «Я» як внутрішнє ядро особистості, свідомий початок, або як скупчення індивідуальної самосвідомості, систему уявлень людини про себе. Нейрофізіологи, з іншого боку, цікавляться визначенням того, де і в яких частинах мозку розташовані регулятивні механізми психіки, які дозволяють живим істотам розрізняти себе від інших і забезпечувати послідовність своєї життєдіяльності. У психіатрів, проблема «Я» фокусується на співвідношенні свідомого і підсвідомого, механізмах самоконтролю (сила «Я») та інших аспектах [37].

Особистість може сприймати різні аспекти свого життя через самосприйняття та самооцінку, такі як тіло, здібності, соціальні відносини і багато інших особистих проявів [39]. Згідно з В. Джеймсом, «глобальне Я» (особистість) складається з двох аспектів: емпіричний об'єкт (Ме), який сприймається суб'єктивним оцінюючим свідомістю (І). Як об'єкт має чотири аспекти: «духовне Я», «матеріальне Я», «соціальне Я» та «тілесне Я», які

складають унікальне уявлення про себе як особистість для кожної людини (38). На основі концепції «Я» індивід будує свої відносини з іншими людьми та сам з собою [61].

Зазвичай виділяють три аспекти «Я-концепції»: когнітивний, оцінювальний та поведінковий. Когнітивний аспект включає уявлення особистості про себе, набір характеристик, якими вона володіє на її думку. Оцінювальний аспект відображає, як особистість оцінює ці характеристики і як вона ставиться до них. Поведінковий аспект визначає, як особа дійсно веде себе в житті [39].

Когнітивний аспект. Зазвичай людина вважає, що вона має певні характеристики, які не завжди можна привести до конкретного моменту її життя. Наприклад, коли людина вважає себе «сильною», це не обов'язково означає, що вона зараз демонструє свою силу. Зокрема, в дійсності ця людина може бути або не бути сильною. Набір власних переконань про себе представляє собою когнітивний аспект «Я-концепції».

Ці переконання можуть мати різне значення для особистості. Вона може вважати, наприклад, що вона перш за все є відважною, а сильною лише вдесьте. Ця ієрархія не є постійною і може змінюватися в залежності від контексту чи часу. Сполучення та значущість характеристик на певний момент в значній мірі визначають установки особистості та її очікування стосовно себе (39).

Крім того, когнітивна компонента «Я-концепції» також включає в себе уявлення про соціальні ролі та статуси, які має індивід [39].

Оцінювальний аспект. Особистість не лише вважає, що вона має певні характеристики, але й оцінює їх певним чином, висловлює своє ставлення до них. Вона може симпатизувати або не симпатизувати тому, що, наприклад, вона є сильною. Важливу роль у формуванні цієї оцінки відіграють: відповідність уявлень про себе ідеальному «Я»; відповідність уявлень про себе соціальним

очікуванням; оцінка ефективності своєї діяльності з погляду своєї ідентичності [39].

За словами американського письменника Р. Гріна, людина створює свій внутрішній образ, який підтверджує її важливість зсередини. Конструюючи цей образ самих себе, люди схильні підкреслювати свої позитивні якості та відкидати недоліки, виправдовуючи їх. Ця внутрішня «Я», за словами Р. Гріна, відіграє важливу роль у підтримці самооцінки особистості [40].

Поведінковий аспект «Я-концепції» включає в себе те, як індивід реально діє та досягає результатів, і це не можна ігнорувати навіть тоді, коли він має певне уявлення про себе [39].

Майже будь-який з образів «Я» має складну і неоднозначну природу щодо свого походження.

За словами В. Століна, аналіз кінцевих результатів самосвідомості, виражених в структурі уявлень про себе, «образі Я» або концепції «Я», зазвичай проводиться шляхом визначення видів і класифікацій образів «Я» або визначення вимірів (інакше кажучи, ключових параметрів) цього образу. Розрізнення «образів Я» на «реальне Я» та «ідеальне Я», яке в певному вигляді вже міститься в роботах У. Джеймса, З. Фрейда, К. Левіна, К. Роджерса та інших, а також розрізнення, запропоноване У. Джеймсом, на «матеріальне Я» та «соціальне Я», визначається як важливий аспект. Ш. Самюель виділяє чотири виміри концепції «Я»: образ тіла, «соціальне Я», «когнітивне Я» та самооцінку [5].

Більш деталізована класифікація образів була розроблена М. Розенбергом: «поточне Я»; «динамічне Я»; «фактичне Я»; «ймовірне Я»; «ідеалізоване Я» [68].

1.2. Проблема Я концепції в дослідженнях класиків

3. Фройд, засновник психоаналітичної теорії, розглядав структуру особистості як сукупність трьох компонентів: «Ід», «Его» та «Супер-Его». Ця модель розкриває внутрішні взаємодії і конфлікти в психіці людини [97].

Ід (Воно) - компонент, який відповідає за несвідомий аспект психіки. В ньому містяться примітивні інстинкти, бажання, емоції та пригадування, які можуть бути загрозованими або неприйнятними, якщо б вони були усвідомлені. «Ід» діє на принципі задоволення негайних потреб, не враховуючи соціальні чи моральні обмеження.

Его (Я) - компонент, який функціонує на свідомому рівні та визначає раціональні рішення і адаптацію до реального світу. «Его» намагається зважати на обмеження та норми, але водночас намагається задовольнити бажання «Ід». Воно виконує функцію посередника між «Ід» та «Супер-Его».

Супер-Его (Над-Я) - представляє собою внутрішній голос сумління та мораль. Воно виникає внаслідок інтеріоризації батьківських обмежень та стандартів. «Супер-Его» контролює поведінку людини та судить її дії на основі моральних норм. Також воно містить «Я-ідеал», що відображає високі стандарти та цінності, яких людина прагне досягти [42].

Ця структура особистості, запропонована З. Фройдом, показує внутрішні конфлікти і взаємодії між різними аспектами психіки людини. «Его» намагається збалансувати між бажаннями «Ід» та моральними стандартами «Супер-Его», створюючи таким чином внутрішню гармонію або конфлікти залежно від ситуації [28].

Поняття «пропріум» (що з латинської означає особиста власність), введене науковцем Г. Олпортом, вказує на сукупність всіх аспектів особистості та її внутрішню єдність. Це включає в себе сприйняття тіла, відчуття себе собою, образ себе, раціональний суб'єкт, мотивацію, особистісні прагнення і пізнання як

об'єктів матерії, так і самої себе. Пропріум є важливим аспектом розвитку особистості, і він сприяє формуванню зрілого «Я», яке стає об'єктом суб'єктивного пізнання та відчуття [89].

Психолог К. Юнг також розглядає структуру особистості на різних рівнях, включаючи «Я» та «самість». Він вводить поняття «колективного несвідомого» та акцентує увагу на багаторівневості структури особистості і її самосвідомості. Архетипи, такі як персона, аніма, анімус, тінь та «Я», внутрішні детермінанти психічного життя людини. «Я» він вважає найважливішим, оскільки воно відповідає за інтеграцію різних підсистем особистості та утворення її єдності і стабільності [32].

Отже, ідеї Г. Олпорта і К. Юнга вказують на важливість усвідомлення внутрішньої єдності та різноманітних аспектів особистості для розвитку та самосвідомості.

Е. Еріксон, американський психолог, вніс вагомий внесок у розвиток психології особистості, особливо в галузі ідентичності. Він розвивав ідеї З. Фрейда та розглядав питання «Я-концепції» у контексті «Его-ідентичності» особистості [78].

Е. Еріксон вважав, що ідентичність особистості базується на відчутті тотожності собі та безперервності власного існування у часі та просторі. Важливою є усвідомлення того, що ця ідентичність визнається іншими. Він використовував термін «Его-ідентичність» для опису цього суб'єктивного відчуття неперервної самототожності.

У процесі формування ідентичності людини, «Его» відіграє важливу роль у виокремленні значущих ідентифікацій у дитинстві та інтеграції різних образів «Я». Е. Еріксон розрізняв поняття «Я» та «Его», де «Я» представляло різні «самості», тоді як «Его» розглядалося через призму психоаналітичної теорії як усвідомлене «Я».

Отже, підхід Е. Еріксона в контексті «Я-концепції» наголошував на формуванні ідентичності особистості, усвідомленні себе та взаємодії різних аспектів «Я» у цьому процесі [29].

Ш. Самюель виділяє чотири виміри «Я-концепції». А саме, *образ тіла* — відображення, яке індивід має про своє фізичне тіло та його зовнішність; *соціальне «Я»* — відображає те, як особистість сприймає себе в соціальних відносинах, включаючи свої ролі та статус у суспільстві; *когнітивне «Я»* — включає в себе інтелектуальний аспект образу «Я», такі як відомості та навички, які особистість вважає важливими для себе; *самооцінка* — відображає афективне ставлення особистості до самої себе, включаючи емоції та оцінку власної цінності [19].

Концепція особистості з точки зору А. Адлера є те, що особистість розвивається в контексті соціального оточення та її внутрішніх переконань і цінностей. Він вважав, що соціальне середовище, особливо сім'я та роль у суспільстві, мають вирішальний вплив на формування особистості. Він розглядав індивідів у контексті їх соціального життя і взаємодії з іншими. А. Адлер підкреслював, що кожна людина є унікальною та має потенціал для творчості та саморозвитку. Також він вірив, що люди можуть активно впливати на своє життя та формувати своє майбутнє. Ще він вказував на важливість розуміння та подолання комплексу меншовартості, який може виникнути у людини, особливо у дитинстві. а також, що багато проблем особистості виникають через почуття неповноцінності та неконкурентоздатності [44].

А. Адлер підкреслював важливість досягнення цілісності в особистісному розвитку. Це означає, що людина повинна балансувати різні аспекти свого життя та індивідуальні цілі з загальними цілями суспільства. Також він вважав, що особистість постійно розвивається і має потенціал для творчості. Він спонукав людей до саморозвитку, вивчення своєї індивідуальності та досягнення своїх цілей [33].

Поняття «Я-концепції» особистості буде неповним і навіть некоректним, якщо буде будуватися без врахування культурного контексту. Культурний контекст визначає соціокультурні стандарти і очікування, які формують образ «Я» в окремій спільноті. Ці стандарти і очікування можуть змінюватися зі зміною культурного середовища.

Уявлення про «Я» в індивіда може виявлятися в різних формах ступеня суб'єктивної узагальненості, від розпорошених відчуттів до чітко визначеного і систематизованого образу «Я», який є частиною світогляду суб'єкта. Ці образи «Я» представляють собою різні варіації суб'єктивного знання про себе або є частинами більшої «Я-концепції» [1].

К. Хорні виділяє три аспекти «Я» у своїй теорії: актуальне «Я», реальне «Я» і ідеалізоване «Я». Цей поділ допомагає краще розуміти самосприйняття особистості та її психологічний розвиток:

Актуальне «Я»: відображає те, як людина бачить себе в даний момент, враховуючи свої поточні характеристики, стани і риси особистості. Це включає фізичний стан, емоції, здоров'я, стосунки і т. д. Актуальне «Я» є своєрідним "снэпшотом" особистості в певний момент часу.

Реальне «Я»: відображає більш глибоке розуміння себе і включає в себе більш об'єктивні та обґрунтовані аспекти особистості. Це те, як людина бачить себе в довгостроковому плані, враховуючи свої здібності, ставлення до життя, цілі та цінності. Реальне «Я» може розвиватися з часом та з досвідом.

Ідеалізоване «Я»: відображає ідеальну або ідеалізовану версію себе, яку людина може мати у своїй уяві. Ідеалізоване «Я» може бути диктоване невротичною гордістю і включати у себе те, як особистість хотіла б бути або якою вона вважає, що вона повинна бути в очах інших. Ця ідеалізована версія «Я» може призводити до конфліктів між реальним і ідеалізованим «Я» [93].

Ця модель вказує на конфлікти, які можуть виникати між різними аспектами «Я-концепції», і вказує на важливість розвитку більш здорового та

об'єктивного реального «Я» в порівнянні з надмірно ідеалізованим «Я» або невротичним «Я» [20].

Погляди різних авторів можуть варіюватися щодо природи ідеального «Я» та того, як воно формується. Деякі автори вказують на зв'язок ідеального «Я» з культурними ідеалами та соціальними нормами поведінки, що стають особистими ідеалами завдяки соціальному впливу і підкріпленню. Ідеальне «Я» може бути важливим регулятором дій та розвитку особистості, оскільки воно надихає на зусилля для наближення до бажаного стану або досягнення власних амбіцій.

Ідеальне «Я» відображає амбіції, сподівання, та цілі, які індивідуально пов'язані з майбутнім особистості. Це образ людини, якою індивід сподівається стати або якою хоче бути у майбутньому. Ідеальне «Я» може включати в себе набір рис особистості, які вважаються необхідними для досягнення адекватності, задоволеності чи навіть досконалості, в залежності від індивідуальних цінностей та очікувань [40].

Зокрема, в роботах Г. Олпорта, А. Комбса і Д. Соупера виділяється ідеальне «Я» як важливий аспект «Я-концепції», який впливає на вибір і вчинки особистості, а також на її розвиток та самореалізацію [1].

Концепція можливого «Я», запропонована Х. Маркус і П. Нуриус, відображає уявлення індивіда про те, ким він може стати у майбутньому в різних соціальних контекстах. Ця концепція включає в себе робочі «Я-концепції», які формуються в різних ситуаціях і можуть бути актуалізовані залежно від конкретних умов взаємодії.

Можливе «Я» може бути як позитивним, так і негативним. Воно відображає уявлення про те, як особа бачить себе в майбутньому, якими можливостями та характеристиками вона може наділити себе. Ця концепція має мотивуючу функцію, оскільки може впливати на поставлення цілей і дії, спрямовані на

досягнення цих можливих образів «Я». Це може бути джерелом мотивації та прагнення до саморозвитку.

Можливе «Я» може змінюватися від одного контексту до іншого і відображати різні сторони особистості. Воно допомагає індивіду розглядати себе з різних перспектив і визначає ймовірність появи різних «Я-концепцій» у конкретних соціальних ситуаціях [23].

І. Кон використовує теорію диспозиційної регуляції В. Ядова для аналізу вертикальної будови образу «Я» і виділяє кілька рівнів в структурі «Я-концепції» [22].

На нижчому рівні «Я-концепції» знаходяться неусвідомлені, представлені лише в переживаннях установки, які традиційно пов'язані з самопочуттям і емоційним ставленням до себе. Це можуть бути емоції та установки, які особа відчуває, але може не бути повністю усвідомленими.

На більш високому рівні «Я-концепції» розташовані усвідомлення та самооцінка окремих властивостей і якостей особистості. Особа може усвідомлювати певні характеристики свого «Я» і оцінювати їх на основі свого досвіду та внутрішнього сприйняття [82].

Після цього парціальні самооцінки можуть поєднуватися у відносно цілісний образ «Я». Це вже більш комплексний і усвідомлений образ себе як цілої особистості [56].

Нарешті, цей цілісний образ «Я» вписується в загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, пов'язаних з усвідомленням нею цілей своєї життєдіяльності і засобів, необхідних для досягнення цих цілей [75].

Таким чином, структура «Я-концепції» включає в себе різні рівні, від неусвідомлених установок до вищих рівнів, які враховують більш повний і усвідомлений образ себе [10].

«Я»-концепція грає ключову роль у психологічному функціонуванні особистості та виконує різні функції. *Регуляторна або регуляторно-організуюча*

функція «Я» допомагає організувати і регулювати поведінку та діяльність особистості, визначаючи її цілі та плани. *Контролююча функція «Я»* виступає контролером своїх дій та рішень, надаючи особистості можливість аналізувати та оцінювати власні дії. *Самовиховання «Я»* включає механізми самовдосконалення та саморозвитку, спонукаючи особистість розвиватися та змінюватися. *Цілепокладання «Я»* допомагає встановлювати цілі та орієнтувати особистість на досягнення цих цілей. *Ціннісно-орієнтаційна функція «Я»* відображає цінності, які важливі для особистості, та впливає на її ціннісні орієнтації. *Соціально-рольова ідентифікація «Я»* визначає, яка роль особистості у суспільстві, як вона сприймає себе та свою ідентичність в соціальному контексті. *Захисна функція «Я»* може використовуватися для захисту від негативних впливів або подій, що загрожують самооцінці та самовизначенню. *Адаптивна функція «Я»* допомагає особистості пристосовуватися до змін у соціальному та психологічному середовищі [88].

У цілому, «Я-концепція» визначає самовизначення особистості та роль, яку вона грає у своєму житті, допомагаючи їй сприймати себе, ідентифікувати себе в соціальному контексті та досягати поставлених цілей [7].

А. Спіркін розглядає «Я-концепцію» як інструмент, який виконує організуючу та контролюючу функції в житті особистості. Цей образ «Я» відображає те, як особистість бачить саму себе та свої можливості, і виступає як внутрішній директор, який визначає завдання та цілі, що ставляться перед ними. Організуюча функція полягає в тому, що «Я-концепція» допомагає визначити, які завдання та цілі є важливими для особистості та як вони взаємодіють між собою. Контролююча функція полягає в тому, що образ «Я» допомагає особистості оцінювати, наскільки вона досягає своїх цілей і визначати, які кроки необхідно вжити для їх досягнення [85].

Отже, «Я-концепція» визначає цілі та завдання особистості і надає психологічний фундамент для їх організації та контролю. Вона впливає на

мотивацію та вибір поведінки, спонукаючи особистість до реалізації своїх можливостей та досягнення своїх цілей [18].

Функція самовиховання, яку виділяє В. Столін, є важливою складовою «Я-концепції». «Я»-майбутнє та «Я»-ідеальне визначають те, як особистість бачить себе у майбутньому і які ідеали вона переслідує. Ці компоненти стають основою для самовиховання і саморозвитку.

Якщо особистість уявляє собі своє майбутнє «Я» і має ясні цілі та ідеали, то вона має стимул працювати над самовдосконаленням і досягненням цих цілей. «Я-концепція» може служити своєрідним планом для самовиховання, вказуючи, які якості або навички особистість має розвивати, щоб стати ближчою до свого ідеалу. Ця функція також допомагає особистості визначити, які кроки та дії необхідні для досягнення бажаного майбутнього. Відображення ідеалу «Я» може бути джерелом мотивації для розвитку і самовдосконалення.

У цілому, функція самовиховання в контексті «Я-концепції» підкреслює важливість цілей та ідеалів у житті особистості, які можуть впливати на її поведінку, розвиток і саморозвиток [19].

Функція мотивації в контексті «Я-концепції» відображає важливий аспект впливу образу «Я» на поведінку і мотивацію особистості. Образ «Я» може бути джерелом мотивації через систему особистісних смислів та ідеалів, які пов'язані з різними аспектами «Я-концепції» [87].

Ідеальне «Я» і моральні цінності. Як виправдання ідеалів «Я» можуть служити моральні цінності, такі як совість, обов'язок і відповідальність. Ідеальне «Я» може включати у себе вимоги та очікування, пов'язані з добродішністю та відповідальністю. Особистість може бути мотивована діяти відповідно до цих моральних цінностей, щоб досягти внутрішньої гармонії і відповідності своєму ідеалу «Я».

Ідеальне «Я» і саморозвиток. Образ ідеального «Я» може виступати як мета саморозвитку. Особистість може бажати покращити себе, розвивати нові

навички або досягати певних цілей, які відображаються в ідеалі «Я». Ця мотивація допомагає особистості досягати особистого зростання і самовдосконалення.

Теперішнє «Я» і мотивація до дії. Образ теперішнього «Я» може впливати на поточну мотивацію до конкретних дій і вчинків. Якщо особистість відчуває себе сильною та здатною до досягнень, це може спонукати її до активності та вибору амбіційних завдань.

Майбутнє «Я» і мотивація до планування. Образ майбутнього «Я» може стимулювати особистість до планування та встановлення цілей. Особистість може працювати над удосконаленням себе, щоб стати ближчою до свого ідеалу майбутнього «Я» [81].

Загалом, «Я-концепція» має великий вплив на мотивацію та моральні цінності особистості, визначаючи, які цілі вона ставить перед собою та які дії обирає для досягнення цих цілей [2].

«Я-концепція» особистості не є статичною структурою і може піддаватися змінам і корекціям протягом всього життя. Ці зміни в «Я-концепції» можуть виникати під впливом різних чинників і подій. Нові знання, навички і досвід можуть впливати на «Я-концепцію». Люди можуть змінювати свій образ себе на основі набутого досвіду і успіхів. Взаємодія з іншими людьми, зокрема реакції і відгуки інших, може впливати на сприйняття себе. Реакція близьких, друзів і родини може впливати на те, як особистість бачить себе. Події в житті, такі як нова робота, подорожі, втрати або досягнення, можуть змінити спосіб, яким особистість сприймає себе і своє місце у світі. Особистість може активно працювати над самоаналізом і самопізнанням, що може призвести до розуміння своїх власних цінностей, переконань і цілей. Внутрішні конфлікти і суперечності можуть спонукати особистість переглядати і коригувати свою «Я-концепцію», щоб досягти більшої гармонії. Серйозні життєві кризи, такі як серйозні

захворювання, втрати чи критичні ситуації, можуть призвести до глибоких змін у сприйнятті себе і життя [35].

«Я-концепція» особистості може бути позитивною, негативною або амбівалентною в залежності від того, як особа сприймає та оцінює саму себе [24].

Таким чином, «Я-концепція» може зазнавати корекцій і перетворень під впливом різних чинників, і це є нормальним процесом в житті кожної особистості.

1.3. Проблема Я концепції в гуманістичній психології

У контексті гуманістичної психології, аналіз людини відбувається через її власні переживання, а не через оцінку ззовні. Цей напрямок акцентує на самосприйнятті індивіда, впливі його особистісних потреб, емоцій, цінностей та переконань на поведінку, а також на його власне бачення світу. Поведінкові реакції визначаються тим, як індивід інтерпретує власний досвід, як минулий, так і сучасний. Відповідно до цього підходу, хоча індивід не може змінити реальні події, він здатен переосмислити їх та змінити своє ставлення до них [91].

Ключовим аспектом гуманістичного підходу є процес сприйняття, що включає вибір, структурування та тлумачення сприйнятих явищ, що призводить до формування у індивіда інтегрованого сприйняття психологічного середовища.

Для розуміння суті «Я-концепції» необхідно досягнути ключові елементи теорії К. Роджерса та поняття "самоактуалізація" в теорії А. Маслоу [58].

За К. Роджерсом, «Я» представляє собою відокремлену частину поля сприйняття особистості, що містить усвідомлені сприйняття та цінності. «Я-концепція» відображає уявлення особи про власну ідентичність та включає характеристики, які вона вважає невід'ємною частиною себе [74].

С. Максименко у своєму аналізі теорії К. Роджерса виділяє основну ідею, що полягає у трьох взаємопов'язаних аспектах: реальний внутрішній світ

особистості, самосприйняття особистості (її «Я») та уявлення про ідеальне «Я», яким особа прагне стати. Неспівпадіння між цими аспектами може призводити до емоційних проблем, таких як неврози та страждання, зокрема, почуття тривоги та вразливості, особливо коли виникає потреба у покращенні самооцінки [81].

Основна преміса теорії К. Роджерса полягає в тому, що «Я-концепція» є системою самосприйняття особистості. Ця концепція має вирішальне значення для поведінки особистості, значно важливіше ніж об'єктивне реальне «Я». «Я-концепція» формується в процесі взаємодії з навколишнім середовищем, при цьому значний вплив на її розвиток має соціальний аспект. Потреба в самоповазі та позитивному ставленні до себе виникає через інтерналізацію цих позитивних ставлень зі сторони інших людей [84].

А. Маслоу, у свою чергу, розробив концепцію мотивації та самоактуалізації. Він розуміє самоактуалізацію як самореалізацію, вбачаючи в ній неперервне прагнення людини до розвитку свого потенціалу, до самовираження. А. Маслоу вважає це прагнення основним джерелом людської діяльності та поведінки. Він також наголошує на соціальній природі людини, на необхідності спілкування, любові та поваги, вважаючи ці аспекти вродженими. За його теорією, людина спочатку задовольняє базові потреби, такі як фізіологічні потреби, безпека, любов і повага, а потім переходить до вищих рівнів, таких як потреби в істині, красі, справедливості. Самоактуалізація, згідно А. Маслоу, стає можливою лише після задоволення усіх інших потреб [98].

А. Маслоу розглядав самоактуалізацію як ключовий елемент у розвитку людини. Він вважав, що самоактуалізація – це активний і безперервний процес, який включає у себе повне й безкорисливе переживання життя, занурення в його процеси з повним зосередженням. Цей процес означає постійний вибір, включаючи рішення про те, говорити правду чи ні, робити так чи інакше. Самоактуалізація, таким чином, передбачає постійне прагнення до росту та розвитку [41].

Самоактуалізація для А. Маслоу не є лише кінцевим станом, але й безперервним процесом актуалізації власних потенціалів та можливостей. Важливим аспектом цього процесу є самопізнання – визначення того, хто ти є, що для тебе добре чи погано, яка мета твого життя. Це включає ідентифікацію і подолання власних обмежень і захисних механізмів [54].

К. Роджерс, з іншого боку, акцентував увагу на розвитку особистості через вроджену тенденцію до самоактуалізації, але також вважав, що соціальний контекст має значний вплив на цей процес. Він зазначав, що люди часто мають спотворене уявлення про себе і щоб уникнути необхідності переосмислення своєї самоідентичності, вони можуть спотворювати реальність або свою самооцінку [57].

А. Маслоу вважав, що процес самоактуалізації є вродженим, і що людина народжується з певними гуманними потребами, такими як потреба у доброті, моральності та доброзичливості. Він стверджував, що ці потреби є основою природи людини [54].

Згідно з сучасними уявленнями, «Я-концепція» представляє собою центральний аспект онтогенетичного розвитку особистості. Це відносно стійка, але динамічна система уявлень про себе, інтегральний образ власного «Я». Дослідники, такі як А. Іващенко, В. Агапов, І. Баришнікова, розглядають «Я-концепцію» як систему уявлень про себе, яка включає різні аспекти та розвивається під впливом позитивного ставлення до себе зі сторони інших [8].

А. Петровський та М. Ярошевський вважають, що «Я-концепція» вбудована в структуру особистості і взаємодіє з її сутністю та духовністю. Ця система уявлень розвивається внаслідок самоактуалізації особистості на основі позитивного ставлення до себе і включає механізми, такі як когнітивні, емоційні, вольові та поведінкові [15].

Дослідження Ю. Орлова щодо «Я-концепції» підкреслює, що ця концепція може існувати в різних формах та рівнях усвідомлення. Ю. Орлов вважає, що «Я»

може бути реалізоване у вигляді жорстких програм певних типів поведінки і психічних станів. При цьому, «Я-концепція» може бути частково усвідомленою, а частково існувати в несвідомій формі [74].

П. Чамата вважає, що «Я-концепція» включає різноманітні аспекти і відображає внутрішнє уявлення особистості про себе та її ставлення до свого тіла, психічних процесів, внутрішніх і зовнішніх властивостей, мотивів, цілей та ставлення до себе соціальної взаємодії [53].

Р. Каламаж відзначає, що термінологія в галузі дослідження «Я-концепції» та пов'язаних психологічних понять може бути досить відмінною і використовуватися не завжди уніформовано. Це може призвести до певних недорозумінь та ототожнення понять. Ось кілька ключових термінів, що можуть використовуватися в різних значеннях:

1. Самосвідомість — цей термін може використовуватися як синонім «Я-концепції», але також може вказувати на загальний стан усвідомлення себе та свого існування.

2. «Я-концепція» — це поняття може включати в себе різні аспекти, такі як «Я-образ», самооцінка, інтерналізовані стереотипи і уявлення про себе.

3. Я-образ — цей термін відображає образ себе, який формується усвідомленим або неусвідомленим сприйняттям і судженням себе.

4. Самооцінка — це оцінка, яку особа дає собі, і вона може бути частиною «Я-концепції», але не обов'язково тотожною з нею.

5. Замість (Superego) — це поняття з психоаналітичної теорії З. Фрейда і відноситься до внутрішньої моральної ідеалізації і норм, які впливають на поведінку і самосвідомість людини.

6. «Я», «Его» і «Я-концепція» — ці поняття використовуються в психоаналітичній теорії, де «Я» (Ego) відповідає за посередництво між потребами «Ід» (Id) і моральними нормами «Замість» (Superego). «Я-концепція» може включати в себе усвідомлення цих понять [38].

«Я-концепція» формується внаслідок соціальної взаємодії і є результатом культурного розвитку особистості. Важливою характеристикою «Я-концепції» є її активність і можливість впливати на поведінку та стати джерелом змін. Вона виконує мотиваційну та регулятивну функції, надаючи інтенціям, стандартам, планам, правилам і сценаріям поведінки. «Я-концепція» організує інтерпретацію досвіду індивіда, забезпечуючи адаптацію до змін в соціальному середовищі і сприяючи поясненню цих змін.

«Я-концепція» допомагає людині відчувати свою стійку ідентичність і самототожність. Вона включає цілісний образ власного «Я» і визначається компонентами, такими як когнітивний (самосвідомість), емоційний (самоповага, себелюбність, самоприпинення) та оцінно-вольовий (прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу) аспекти [9].

«Я-концепція» відіграє ключову роль у діяльності суб'єкта та його відносинах з оточуючим середовищем. Вона не лише надає індивідові інформацію про себе, але й сприяє формуванню ефективних життєвих орієнтирів, включаючи орієнтацію у суспільному середовищі [6].

Важливою особливістю «Я-концепції» є те, що індивідуалізовані соціальні ролі сприймаються особистістю як різні аспекти її власного «Я» і є основою для структури «Я-концепції». Основні завдання, цілі, норми соціальної поведінки і цінності, які визначають сутність найбільш важливих соціальних ролей, служать зразком для формування власної «Я-концепції» особистістю [27].

О. Гуменюк наголошує, що «Я-концепція» особистості має багатоаспектне та динамічне наповнення, яке виникає через соціально-культурний досвід, набуте особистістю в якості суб'єкта психічної діяльності. Воно включає в себе процес безперервної самототожності і цілісності, і постійно використовується в сфері актуальних та потенційних соціальних взаємодій.

Соціокультурний контекст та саморозвиток «Я-концепції» виходять за межі осмислення конкретних якостей та визнання себе як учасника соціального

процесу. Це охоплює глибокі аспекти самосвідомості, в яких поєднуються чотири ключових елементи - когнітивний (образ «Я»), емоційно-оцінковий (ставлення до «Я»), поведінковий (дії «Я»), і спонтанно-креативний (духовний аспект «Я»). Ці аспекти функціонують у структурно-функціональному контексті організаційного клімату та впливають на обробку інформації про саме «Я» [57].

Специфіка становлення «Я-концепції» та розвиненість її різних підструктур є важливими індикаторами того, як особистість адаптується до свого найближчого соціального середовища. Крім того, вони вказують на інтегральну готовність особистості до активної поведінки, продуктивної діяльності, ефективного спілкування, творчості і самореалізації [55].

За поглядами Ю. Матвєєва, «Я-концепцію» слід трактувати як індивідуальне уявлення особистості про свої соціальні характеристики, включаючи реальний, можливий та бажаний соціальний статус, а також її потреби, інтереси та ідеали, які утворюють складну та динамічну систему. Ця система впливає на регулювання та направлення всіх свідомих дій людини.

Ядро цієї концепції складається з сукупності індивідуальних установок, які спрямовані на самого себе. Якісні параметри цієї концепції визначаються трьома компонентами, які характеризують соціальну настанову як цілісне утворення: **когнітивний компонент** - ця складова включає у себе переконання, які можуть бути обґрунтованими або ні, але в які індивід вірить; **емоційний компонент** - ця складова полягає в оцінно-емоційному ставленні індивіда до самого себе та образу свого «Я»; **поведінковий компонент** - ця складова спрямовує дії індивіда, які базуються на уявленнях про самого себе та його потенційні можливості. [12].

Образ «Я» індивіда є суб'єктивним відображенням його об'єктивного становища в системі реальних стосунків з реальним світом. У цих образах «Я» відображена загальна емоційна і когнітивна інформація про сутність «Я», яку індивід виділив зі свого суб'єктивного досвіду. Саме усвідомлення цілісності власного існування, узагальнення та систематизація знань про себе і навколишній

світ створюють основу для побудови «Я-концепції». Якщо образ «Я» представляє собою структуровану систему уявлень про себе, включаючи «Я-образи» та ідеали, це дає можливість індивіду зрозуміти свій потенціал та перспективні шляхи розвитку [43].

Р.Бернс підкреслює, що «Я-концепція» складається з трьох основних елементів:

- образ «Я»: уявлення, яке індивід має про самого себе. Включає в себе інформацію про свої особисті риси, якості, таланти та інші аспекти, що характеризують особистість.

- самооцінка: відображає афективну оцінку образу «Я». Іншими словами, це, як особистість почувається щодо свого образу «Я». Самооцінка може бути різною за інтенсивністю і залежати від того, як індивід реагує на свої особистісні риси, а також від контексту і ситуації.

- потенційна поведінкова реакція: включає в себе конкретні дії, які можуть бути викликані образом «Я» і самооцінкою. Іншими словами, це, як особистість вчиняє на основі свого уявлення про себе і своєї самооцінки [21].

Питання про структуру «Я-концепції» розглядається в психології з різних підходів і може бути розглянуте різними способами. Одним з найпоширеніших підходів є розрізнення між реальним і ідеальним «Я», а також фізичним і соціальним «Я». Про що пишуть в своїх роботах У.Джемс (6), К.Левін (21), К.Роджерс (14) та інші вчені, які приділяли увагу тому, як індивід взаємодіє з різними аспектами свого «Я».

Реальне «Я» відображає початкову сутність індивіда, його індивідуальний розвиток та самореалізацію. Це сила, яка спонукає суб'єкта до особистісного зростання та досягнення повної ідентифікації. Реальне «Я» служить джерелом внутрішньої мотивації та здатність приймати рішення та брати на себе відповідальність за них. Воно сприяє інтеграції особистості та створює відчуття цілісності та тотожності.

Ідеальне «Я» включає уявлення, які відображають заповітні сподівання та бажання індивіда, і ці уявлення можуть бути відокремлені від реальності. Це своєрідний ідеал, до якого особистість може прагнути, але який може не завжди відповідати реальності. Ідеальне «Я» може бути джерелом мрій, цілей та прагнень [65].

Такий розрізнений підхід допомагає розуміти внутрішню динаміку індивідуальної «Я-концепції», враховуючи як реальні можливості і обмеження, так і ідеали та бажання.

Для того щоб ідеальний образ «Я» міг впливати на поведінку особистості, важливий є тісний зв'язок між ідеальним «Я» та реальним «Я». Цей зв'язок відображається в усвідомленні особистістю того, як ідеали і амбіції ідеального «Я» відображають її поточну структуру, можливості та можливості розвитку.

Якщо ідеальне «Я» втрачає зв'язок із реальним «Я» та стає фантастичним, це може призвести до нереалістичних або недосяжних амбіцій та цілей, які не відповідають поточним здібностям та можливостям особистості. Це, в свою чергу, може викликати стрес, незадоволеність собою та розчарування [51].

М. Боришевський зазначає наскільки важлива здатність до саморефлексії, оскільки вона дозволяє індивіду інтегрувати обидві функції — як суб'єкта поведінки та об'єкта управління. Ця саморефлексія допомагає особистості бути більш свідомою та реалістичною щодо своїх цілей та можливостей, що, у свою чергу, сприяє більш успішному досягненню цих цілей [12].

М. Боришевський розглядає образ «Я», визначаючи його елементи та взаємозв'язки між ними. У цій моделі образ «Я» складається з таких елементів:

Самооцінка — оцінка власних характеристик і якостей. Самооцінка може бути позитивною або негативною, і вона відображає, як індивід сприймає себе.

Рівень домагань — очікування та бажання, які індивід пов'язує зі своєю життєвою діяльністю та досягненнями. Рівень домагань вказує на те, наскільки високі або низькі стандарти встановлені особистістю для себе.

Соціально-психологічні очікування — очікування інших людей від індивіда, які впливають на його поведінку та самоперцепцію. Інші можуть мати певні очікування стосовно особи, і ці очікування можуть впливати на те, як вона сприймає себе.

Система оціночних ставлень до оточення — основні життєві ставлення і погляди особистості на світ навколо неї. Ці ставлення можуть включати погляди на суспільство, себе в ньому, власні цінності, та інші аспекти.

За моделлю М. Боришевського, ці елементи взаємодіють та взаємопов'язані і визначають образ «Я» як систему, яка включає в себе самооцінку, бажання, очікування і життєві ставлення індивіда. Розуміння горизонтальної структури образу "Я" допомагає краще оцінити взаємозв'язок між цими аспектами і їх вплив на поведінку та самовизначення особистості [3].

К. Роджерс визначив чотири параметри «Я» («Я-концепція» охоплює всі уявлення, які особа має про себе). **Реальне уявлення про себе:** опис того, як особа сприймає себе в даний момент, включаючи свої поточні властивості, вчинки та характеристики. Відображає реальний стан особистості.

Уявлення про свою соціальну роль: цей параметр включає уявлення про те, яка роль особи в суспільстві та як вона сприймає себе як члена різних соціальних груп і взаємодіє з ними.

Уявлення про свій фізичний стан: відображає те, як особа сприймає своє тіло, здоров'я та фізичні параметри.

Уявлення про свої цілі, плани і бажання на майбутнє: уявлення про те, як особа бачить себе у майбутньому, які цілі, плани та бажання вона має для свого подальшого розвитку.

Ці параметри разом складають складну структуру «Я-концепції», яка відображає сприйняття особою свого «Я» у різних аспектах, включаючи як поточний стан, так і майбутні амбіції та цілі [13].

М. Розенберг виокремив декілька формальних вимірів образу «Я», які дозволяють краще розуміти його структуру і особливості:

- ступінь когнітивної складності й диференційованості — цей вимір відображає, наскільки образ «Я» є складним та диференційованим. Він оцінюється кількістю і характером власних якостей, які індивід усвідомлює про себе. Якщо образ «Я» має багато різних аспектів і якостей, то він може бути більш складним.

- ступінь виразності — вказує на те, наскільки чітко і виразно індивід сприймає образ «Я». Якщо образ «Я» має велику суб'єктивну значущість для особистості і є важливим для неї, то він може бути виразнішим.

- ступінь внутрішньої цілісності — вказує на те, наскільки образ «Я» є стійким і стабільним у часі. Якщо образ «Я» залишається сталим та не зазнає значних змін з плином часу, то він може вважатися стійким.

- характер суперечностей — оцінює, які саме суперечності присутні в образі «Я». Людина може усвідомлювати розбіжності у ступені розвитку різних властивостей, але також може виявляти, що деякі з їхніх властивостей абсолютно несумісні між собою.

Ці виміри допомагають розглядати образ «Я» як складну систему з різними аспектами, які визначають сприйняття самої особистості та її відношення до себе в самовизначенні і спілкуванні з іншими [16].

Образи «Я» вирізнені М. Розенбергом представляють собою різні аспекти «Я-концепції» в індивіда. Кожен з цих образів відображає специфічні уявлення та переконання, які індивід має щодо себе самого. *Теперішнє «Я»* — образ, яким індивід сприймає себе в даний момент, включаючи свої поточні риси, стан та характеристики. *Динамічне «Я»* — те, як індивід ставить перед собою цілі та об'єктиви, які він прагне досягти у майбутньому, як індивід бажає стати. *Фантастичне «Я»* — образ, яким індивід вважає себе повинним бути, виходячи з соціальних норм, очікувань і стереотипів. *Майбутнє чи можливе «Я»* —

уявлення про те, ким індивід може стати у майбутньому на основі свого потенціалу та можливостей. *Ідеалізоване «Я»* — те, ким індивід бажає бути, яка є його ідеальна версія себе, зазвичай, відповідно до власних прагнень і бажань. *Ряд удаваних «Я»* — образів та масок, які індивід виставляє на показ, щоб приховати негативні чи неприємні риси, болючі місця, слабкості свого теперішнього «Я».

Ці образи відображають багато граней «Я-концепції» і показують, як складно та різноманітно індивіди відчують та сприймають себе. Вони можуть бути сформовані досвідом, внутрішніми переконаннями, суспільними стереотипами та багатьма іншими факторами [14].

П'ять основних функцій «Я-концепції, які виділяє В.Сафін, розкривають поліфункціональний характер цієї психоструктури:

- *самоствердження* — відображає потребу особистості у підтвердженні власного існування та важливості. Вона допомагає особистості відзначити свою унікальність та стати суб'єктом взаємодії зі світом;
- *самосхвалення* — відображає потребу позитивно оцінити себе та свої досягнення. Ця функція спонукає особистість відзначати свої позитивні сторони та впевнювати себе;
- *самооцінка* — полягає в усвідомленні особистістю власних якостей і властивостей. Вона допомагає особистості аналізувати свої сильні та слабкі сторони;
- *саморегуляція* — включає механізми контролю за власною поведінкою та взаємодією з іншими. Вона допомагає особистості визначати норми та правила для себе;
- *самоспонування* — спонукає особистість до досягнення поставлених цілей та розвитку. Ця функція важлива для мотивації та розвитку особистості.

Кожна з цих функцій грає важливу роль у формуванні і регуляції поведінки та активності особистості. Взаємодія між ними допомагає особистості ефективно функціонувати в соціальному та психологічному середовищі [17].

Узагальнюючи найбільш поширені погляди на проблему дослідження структури «Я-концепції» особистості, А. Каїмов виділяє такі рівні її розвитку: *низький рівень* — зміст структури «Я-концепції» характеризується наявністю зв'язку між компонентами, але вона має або виражений суперечливий характер, або відрізняється домінуванням певних компонентів і якостей, тому діапазон взаємини особистості до себе, як до професіонала коливається від активного до пасивного; *середній рівень* — поєднання характеристик низького і високого рівнів розвитку «Я-концепції»; *високий рівень* — структурні зв'язки стійкі, діалогічна модель взаємин особистості до себе та світу; самореалізація здійснюється різними способами. Згідно з теоретичним аналізом літератури, «Я-концепцію» часто визначають як сукупність установок, спрямованих на себе, і виділяють в ній три структурні елементи: когнітивний – «образ Я» (характеризує зміст уявлень про себе); емоційно-ціннісний, афектний (відображає ставлення до себе в цілому або до окремих сторін своєї особистості, діяльності та виявляється в системі самооцінок); поведінковий (характеризує прояви перших двох елементів у поведінці). До підструктурних елементів у складі третього компоненту належать: – саморегуляція, що відбувається на першому рівні саморегулювання; – самоконтроль, складна дія якого реалізується на другому рівні саморегулювання і створює передумови для цілеспрямованого самовиховання [36].

Функція «Я-концепції» полягає у забезпеченні внутрішньої гармонії особистості та стабільності її поведінки, незважаючи на постійні виклики зовнішнього світу. У різних аспектах життя, таких як спілкування, поведінка, діяльність та вчинки, «Я-концепція» впливає на розвиток особистості під впливом ситуацій.

Одним із центральних компонентів «Я-концепції» є самооцінка особистості. Самооцінка відображає те, яку важливість та цінність індивід надає як своїй особистості загалом, так і окремим аспектам свого життя, діяльності та поведінки. Вона виконує регулюючу та захисну функції, впливає на спосіб взаємодії з іншими людьми, а також впливає на сприйняття власних успіхів чи невдач у власній діяльності та досягнення мети в певній сфері життя.

Рівень домагань особистості, тобто прагнення досягти певної мети, визначається її власною самооцінкою. Вона відображає віру в свої власні можливості та потенціал у певній сфері, а також відношення до себе як особистості загалом. Важливо враховувати, що самооцінка може включати загальний рівень самоповаги та ставлення до окремих аспектів своєї особистості і діяльності [34].

Висновки до розділу 1

В результаті теоретичного дослідження «Я-концепції», важливого аспекту поняття «Я», можна зробити наступні висновки:

1. «Я-концепція» є складною та динамічною системою, що входить у структуру загальної системи «особистість». Вона характеризується відкритістю до нової інформації, відносною стійкістю та нелінійністю. Ця система також ієрархічно побудована, усі її компоненти взаємодіють і впливають один на одного. Такий підхід дозволяє розглядати «Я-концепцію» в рамках системного та цілісно-організаційного підходу.

2. «Я-концепція» включає в себе різні компоненти та аспекти, що відображають уявлення особистості про себе. Серед них важливі: когнітивний компонент, що включає уявлення про власні якості, здібності та зовнішність; емоційний компонент, який відображає самооцінку, самоповагу та інші почуття; оцінково-вольовий компонент, що включає прагнення підвищити самооцінку та

завоювати повагу. Ці компоненти допомагають створити повну картину «Я-концепції» особистості.

3. Один із важливих аспектів «Я-концепції» - це уявлення про себе в майбутньому, або «Я-ідеальне». Це уявлення може включати аспірації, цілі та ідеї, які можуть мати як позитивну, так і негативну спрямованість. «Я-ідеальне» визначає головні напрями самовиховання та розвитку особистості.

4. «Я-концепція» також може розглядатися через призму «Я-образів». Ці образи є структурними елементами «Я-концепції» та відображають суб'єктивне знання особистості про себе. Вони допомагають розкрити не лише сучасне уявлення про себе (Я-реальне), але й можливу динаміку змін у «Я-концепції», включаючи уявлення про себе в майбутньому та в контексті конкретної діяльності.

У підсумку, «Я-концепція» є важливим аспектом психологічного дослідження особистості, оскільки вона визначає, як людина сприймає себе, взаємодіє з навколишнім світом та розвивається протягом життя. Розуміння «Я-концепції» допомагає краще осмислити мотивацію, цінності та цілі особистості, а також її поведінку та розвиток.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ «Я», САМОСТАВЛЕННЯ, САМООЦІНКИ І ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Основні підходи до розуміння поняття образу «Я» і самооцінки у психологічній науці

Значення та складність феномену «Я» значною мірою впливають з його вмісту, істоти, структури та досліджуваних теорій. Різні школи психології, як вітчизняні, так і міжнародні, вносять широкий спектр підходів у розуміння цієї тематики, що спричиняє розбіжності у визначеннях та інтерпретації феномену.

Основна складність у вивченні цієї концептуальної області виникає через необхідність відрізнити між образом «Я» та «Я-концепцією». Розглядаючи ці феномени як відображення розвитку самосвідомості індивіда, психологи мають різні інтерпретації щодо їх визначення та взаємозв'язку. Деякі дослідники вважають ці категорії синонімічними, інші виділяють між ними відмінності, а треті розглядають одну з них як частину іншої.

Широкий спектр наявних наукових джерел виявляє глибоке розмаїття підходів та теорій у визначенні феномену «Я». Наприклад, дослідження І. Кона та В. Століна підкреслюють, що базове розуміння образу «Я» досі залишається неоднозначним. Враховуючи це, багато вчених прагнуть стандартизувати термінологічну базу, пов'язану з цим феноменом [71].

Науковці, включаючи Н. Бамбурак, розрізняють два ключові напрями в дослідженні феномену образу «Я»:

1. Підхід, що зосереджується на взаємозв'язку між існуючими теоріями особистості та феноменом самосвідомості. До прихильників цього підходу відносяться Л. Божович, І. Кон, В. Столін, І. Чеснокова, В. Ядов та інші.

2. Вивчення «образу Я» через призму його розвитку у контексті онтогенезу, аналізуючи складові «Я» з феноменологічної, емпіричної та змістовно-логічної точки зору. Представниками цього напрямку є Р. Бернс, В. Петровський, К. Роджерс, М. Розенберг, Л. Терлецька, Т. Яценко та інші [46].

Роботи вчених, в тому числі Т. Дмитрової, дозволяють виділити кілька основних концепцій структури «Я» особистості: *генетична концепція*, що досліджує походження образу «Я», психологічні передумови його формування та розвитку, а також їхню роль у створенні психологічної структури образу «Я»; *логіко-гносеологічна концепція*, яка дозволяє простежити зміст структури «Я» та її зв'язки з іншими напрямками психологічних досліджень; *змістовно-історична концепція*, зосереджена на вивченні історичних аспектів формування образу «Я», аналізуючи індивідуальні особливості життєдіяльності особистості; *функціональна концепція*, яка досліджує основні функції, що виконує образ «Я» в процесі життєдіяльності особистості; *структурно-психологічна концепція*, фокусує на внутрішніх передумовах психологічної структури образу «Я», її компонентах та взаємозв'язках між ними [31].

В. Пушкар досліджує концепції А. Зеличенко стосовно феномену «Я», визначаючи його у кількох аспектах: «Я» як стабільна, незмінна складова особистості; «Я» у ролі особистості, що несе відповідальність за своє життя, переконання, думки, вчинки та моделі поведінки; «Я» як спосіб самоідентифікації індивіда у соціальному оточенні; «Я» як процес внутрішнього самоусвідомлення [90].

Ця багатогранність у поглядах на «Я» має значний вплив на формування змістової концепції образу «Я».

Науковці зарубіжних шкіл психології, такі як А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, зробили значний внесок у розуміння сутності феномену «Я». Вони пропонували переглянути традиційний підхід до вивчення особистості, не розглядаючи її як сукупність окремих елементів, а більш цілісно, через «Я-концепцію» [99].

Розуміння «Я-концепції» різниться серед дослідників. Наприклад, Ш. Самюель виділяє чотири аспекти «Я»: образ тіла, «Я»-соціальне, «Я»-когнітивне та самооцінку. Це розуміння наближене до поглядів на «Я» у вітчизняній психології. Водночас, М. Розенберг акцентує на унікальності «Я-концепції», розглядаючи її як «Я-рефлексивне». З іншої сторони, Р. Бернс аналізує «Я» з точки зору системи переконань та уявлень особистості про себе як про об'єкт динамічного розвитку та самовдосконалення [73].

Аналізуючи вищезгадані підходи, можна визначити ключові аспекти вивчення взаємозв'язку між образом «Я», «Я-концепцією» та самооцінкою.

Розрізнення образу «Я» та «Я-концепції». Образ «Я» часто розглядається як когнітивний компонент, пов'язаний з емоційно-ціннісним сприйняттям себе. Наприклад, дослідження О. Соколової та В. Століна показують зв'язок між самооцінкою та емоційно-ціннісним сприйняттям, тоді як А. Захарова фокусується на зв'язку між самооцінкою та образом «Я».

Складність диференціації феноменів. У процесі вивчення виникають труднощі з чітким розділенням образу «Я», «Я-концепції» та самооцінки. Це пов'язано з тісною взаємодією та переплетенням цих аспектів у психічному житті індивіда.

Розуміння «Я-концепції». «Я-концепція» виступає як унікальна система переконань і поглядів, що включає когнітивні та емоційні елементи. Це комплексне утворення, що включає розуміння самого себе, своє ставлення до навколишнього простору та самоаналіз.

Семантика поняття образ «Я». Образ «Я» можна розуміти як стійку систему поглядів особистості про себе. Вона включає усвідомлення власних навичок, інтересів, переживань, внутрішніх відчуттів, інтелектуальних можливостей тощо.

У сукупності, ці аспекти підкреслюють складність та взаємопов'язаність феноменів образу «Я», «Я-концепції» та самооцінки у психологічному дослідженні. Кожен з них має свої особливості та значення у формуванні особистості, а їх взаємодія та вплив на індивіда можуть бути досить складними для аналізу та розуміння [73].

Система образів «Я» у психології включає ряд взаємопов'язаних підсистем, які допомагають особистості усвідомити та аналізувати саму себе та своє місце у світі. Одна підсистема охоплює сукупність уявлень індивіда про власні особистісні властивості та характеристики, включаючи самооцінку та самоідентифікацію. Друга підсистема стосується уявлень особистості про міжособистісні взаємовідносини, що допомагає людині розуміти свою роль та взаємодію з іншими у різних соціальних контекстах. Третя підсистема охоплює сукупність уявлень людини про актуальні цінності, які формують її світогляд та впливають на прийняття рішень. Четверта підсистема включає уявлення індивіда про самого себе, сприяючи глибшому самоусвідомленню та самоаналізу. Нарешті, п'ята підсистема стосується уявлень особистості про власні цілі та еталони у взаємодії з оточуючими, що допомагає індивіду формувати свої життєві амбіції та встановлювати стандарти для оцінки власної поведінки та поведінки інших [29].

Підхід Р. Бернса до розуміння образу «Я» зосереджується на когнітивній складовій самосвідомості особистості. Він вважає, що цей феномен не можна повністю осягнути, обмежуючись лише когнітивними аспектами, оскільки вони не в змозі повноцінно відобразити емоційну та оціночну складові уявлень індивіда про себе. За його думкою, образ «Я» включає в себе не лише когнітивні

процеси, а й емоції, оцінки, відчуття та переживання, які особистість має щодо себе. Це означає, що для повного розуміння самосвідомості особистості необхідно враховувати, як вона сприймає та оцінює себе, які емоції викликають у неї ці самосприйняття та самооцінки [51].

Образ «Я» в психології часто розглядається як складна система когнітивних процесів, що формують основу для поведінкових патернів особистості в різних ситуаціях. Ця концепція включає дві ключові підсистеми: соціальну ідентичність та особистісну ідентичність [38].

Соціальна ідентичність зосереджується на тому, як індивіди ідентифікують себе у відношенні до соціальних груп, як-от етнічні групи, гендер, професійні спільноти тощо. Ця ідентичність формується через взаємодію з соціальним середовищем і впливає на те, як люди взаємодіють із суспільством і як вони розуміють свою роль та місце в ньому.

Особистісна ідентичність включає внутрішні аспекти самоусвідомлення, такі як особисті переконання, цінності, емоції, моральні норми, фізичні особливості та інтелектуальні здібності. Ця ідентичність є відображенням того, як люди бачать себе як унікальних індивідів, незалежно від їх соціальних ролей або групової приналежності.

Обидві ці підсистеми взаємодіють та впливають одна на одну, формуючи комплексне самосвідомість індивіда. Соціальна ідентичність може впливати на особистісну ідентичність, і навпаки, особистісні переконання та цінності можуть впливати на те, як індивід взаємодіє з соціальними групами. Ця взаємодія впливає на формування моделей поведінки та взаємодії індивіда в соціальному середовищі [87].

За поглядами А. Мудрик, які аналізує В. Пушкар, образ «Я» розуміється як генералізоване уявлення особистості про себе, яке еволюціонує протягом життя індивіда. Ця концепція відображає динамічність самосприйняття, яка змінюється

відповідно до зміни віку, життєвого досвіду, соціального контексту та особистісного розвитку [67].

Образ «Я» включає в себе різні самооцінки, які охоплюють різноманітні аспекти особистості, включаючи фізичні характеристики, інтелектуальні здібності, емоційні стани, моральні цінності, соціальні ролі та інші. Ці самооцінки можуть бути як позитивними, так і негативними, і вони впливають на те, як особа бачить себе [27].

Однак, важливо зауважити, що хоча ці самооцінки є частиною образу «Я», вони не завжди повністю збігаються з ним. Образ «Я» може містити елементи, які не безпосередньо пов'язані з конкретними самооцінками, або може інтегрувати ці самооцінки у більш широкий і складний образ особистості. Це означає, що індивід може мати певні уявлення про себе, які не зовсім відповідають окремим самооцінкам, або може відчувати внутрішній конфлікт між різними аспектами своєї ідентичності [9].

Образ «Я» у працях М. Боришевського представлений як кульмінація самопізнання особистості, поєднуючи емоційно-ціннісне ставлення індивіда до себе. Ця концепція ставить акцент на самоусвідомленні як ключовому елементі у формуванні образу «Я». З точки зору М. Боришевського, самоусвідомлення досягає своєї вершини, коли індивід здатен на глибоке розуміння сутності власної особистості. Це включає рефлексію, критичне осмислення своїх думок, емоцій, мотивів, поведінки та цінностей [42].

В контрасті до цього підходу, В. Столін розглядає образ «Я» переважно через структурні характеристики індивіда. Це може включати такі аспекти, як ролі, які людина виконує в суспільстві, її властивості, здібності, вміння, і навіть фізичні характеристики. Однак Столін також розширює поняття образу «Я», зазначаючи, що воно включає не лише свідомі елементи самосприйняття, але й приховані уявлення та несвідомі компоненти.

Цей підхід відображає більш глибоке розуміння образу «Я», який не обмежується лише свідомими думками та відчуттями, але також охоплює глибші, часто несвідомі аспекти особистості. Несвідомі компоненти можуть включати в себе придушені бажання, інстинкти, комплекси, виховані раннім досвідом, що впливають на поведінку та самосприйняття індивіда [12].

Концепція «Я» представляє собою складне явище, що відображає індивідуальне усвідомлення особистістю власного стану у контексті взаємодії з зовнішнім світом. Цей образ охоплює як емоційні, так і когнітивні елементи, що формуються на основі особистого досвіду взаємодії з навколишнім середовищем.

Аналіз наукових джерел з питань образу «Я» показує розмаїття підходів до його розуміння. Література пропонує численні розрізнення, такі як реальне «Я» проти ідеального «Я», соціальне «Я» порівняно з матеріальним «Я», а також різні тимчасові аспекти «Я» – теперішнє, динамічне, можливе, фактичне, уявне та майбутнє «Я». Окремо виокремлюється рефлексивне «Я», що відноситься до здатності особистості аналізувати та рефлексувати власне «Я».

Такий широкий спектр інтерпретацій і категорій «Я» вказує на глибину та складність цієї концепції. Кожен дослідник, зосереджуючись на певному аспекті образу «Я», пропонує унікальний погляд, зумовлений конкретними цілями своїх досліджень. Хоча таке розмаїття не дає однозначного тлумачення, воно ефективно відображає багатогранність і глибину дослідження цієї концепції.

У своїй роботі Р. Бернс розглядає образ «Я» як ключовий елемент когнітивного процесу, формуючись через узагальнення власних уявлень про себе. Водночас він акцентує на самооцінці як на афективному аспекті цього процесу, розглядаючи її як емоційну реакцію на самовідчуття особистості, яка може мати різний рівень інтенсивності [6].

Згідно з його поглядами, конкретні риси образу «Я» можуть викликати емоції різної сили. Це, у свою чергу, впливає на поведінкові реакції індивіда, які

виникають внаслідок взаємодії між самооцінкою та образом «Я» та можуть проявлятися через продуктивну діяльність або комунікацію з іншими.

Р. Бернс також розробляє концепцію емоційно-ціннісної структури самооцінки, розглядаючи її як основу для розвитку «Я-концепції». Він стверджує, що самооцінка є фундаментом для формування структури поглядів та уявлень особистості про себе, вказуючи на її важливість у визначенні ширшого феномену «Я-концепції» [20].

Таким чином, згідно з Р. Бернсом, самооцінка є ключовим індивідуальним особистісним судженням про власну цінність, що впливає на переконання та погляди індивіда і служить як передумова та механізм формування «Я-концепції».

Вперше концепцію самооцінки запровадив В. Джеймс, інтерпретуючи її як образ власного «Я» у контексті структури особистості. За його теорією, особистісна структура включає в себе кілька основних компонентів: елементи, які формують особистісну структуру; емоційні реакції та відчуття, що виникають від структурних компонентів індивідуальної структури; поведінкові дії, що є наслідком впливу цих структурних компонентів.

Ця концептуалізація В. Джеймса відіграє ключову роль у розумінні того, як індивідуальне самосприйняття формується та впливає на поведінку та емоції особистості [67].

К. Роджерс пропонує підхід до інтерпретації самооцінки, розглядаючи її як інтегральну частину «Я-концепції» індивіда. Він вважає, що «Я-концепція» формується через соціальну взаємодію з важливими елементами в житті людини. Також важливий внесок у розуміння самооцінки вніс А. Маслоу, який аналізував її через призму своєї відомої ієрархії потреб. А. Маслоу вважає, що самооцінка тісно пов'язана з двома рівнями потреб: потребою в любові та приналежності та потребою в повазі. Це пояснює, як самооцінка впливає на взаємодію особистості з соціальним оточенням та на її прагнення до самореалізації [31].

Дослідження М. Вагнер вказують на кілька важливих детермінант, які впливають на самооцінку особистості. Перш за все, відчуття власної потреби, бажаності та любові до себе відіграють важливу роль. Для людини критично важливо відчувати прихильність та підтримку від навколишніх, адже відсутність такої емоційної взаємодії може призвести до труднощів у емоційно-ціннісній сфері. Другий важливий фактор - це почуття гідності. Особистості необхідно відчувати повагу та гідне ставлення з боку оточуючих, оскільки це сприяє формуванню позитивного самосприйняття. Нарешті, третім фактором є відчуття власної компетентності. Людина, яка сприймає себе адекватно, з легкістю долає різні життєві виклики, оскільки відчуває впевненість у своїх здібностях та компетенціях. Ці аспекти підкреслюють важливість внутрішнього відчуття цінності, гідності та компетентності для розвитку позитивної самооцінки і емоційного благополуччя [26].

Теорія О. Рябчикової про самооцінку пропонує глибокий інтегративний підхід до розуміння цього феномену. Вона вбачає самооцінку не просто як ізольовану психічну систему, а як частину ширшого процесу пізнання особистістю себе та свого місця в світі. За її словами, особистість є особливим об'єктом самопізнання, а процес самопізнання відіграє ключову роль у більш широкому розумінні навколишнього світу. Ця неперервна взаємодія між індивідом та його оточенням є критичною для розвитку самооцінки.

О. Рябчикова також підкреслює, що самооцінка тісно пов'язана з пізнавальними процесами та іншими механізмами психічного функціонування, зазначаючи, що цей феномен не може існувати ізольовано від інших аспектів психіки. Це означає, що самооцінка не тільки впливає на те, як ми сприймаємо себе, але й взаємодіє з нашим розумінням світу, включаючи наші думки, переконання, емоції та поведінку [37].

Теорії К. Леоновича та І. Ковалишина пропонують цікаві погляди на природу самооцінки та її роль у житті індивіда.

К. Леонович розглядає самооцінку через призму цінностей. У його підході самооцінка визначається не просто як внутрішнє відчуття власної вартості, але як цінність, яку особистість приписує собі в цілому, а також окремим сферам своєї діяльності. Це означає, що самооцінка формується на основі ієрархічної системи переконань та поглядів, яка з часом перетворюється в особистісну систему цінностей. Отже, самооцінка в цьому контексті є відображенням того, наскільки особистість цінує себе у різних аспектах свого життя [22].

І. Ковалишин наголошує на функціональній ролі самооцінки. За його словами, самооцінка має вирішальний вплив на вектори діяльності та активності особистості. Це означає, що вона впливає на те, як індивід вибирає напрямки своєї активності, формує своє ставлення до себе та інших людей. Самооцінка, таким чином, є важливим чинником, який визначає, як особистість сприймає себе в соціальному контексті та як вона взаємодіє з навколишнім світом [4].

Обидві теорії підкреслюють значення самооцінки не просто як внутрішнього переживання, а як фундаментального елемента, який формує особистісні цінності, поведінку та взаємодії з іншими.

Сучасні дослідження в області психології надають більш комплексне і глибоке розуміння феномену самооцінки, виходячи за рамки простого самоаналізу. Самооцінка розглядається не тільки як внутрішнє сприйняття особистості своїми власними очима, а й як динамічний процес, тісно пов'язаний із емоційним компонентом, самосвідомістю, глибокою рефлексією, соціальними взаємодіями, самопізнанням та самоусвідомленням [1].

Самооцінка є важливою складовою самосвідомості, оскільки вона включає в себе емоційний відгук на власні дії, здібності, можливості та особистісні характеристики. Цей емоційний компонент дозволяє особистості більш повноцінно оцінювати себе та своє місце у світі [14].

Важливим аспектом самооцінки є її здатність характеризувати міжособистісні взаємовідносини. Вона відображає, як особистість сприймає і

взаємодіє з іншими в соціальному середовищі, включаючи ставлення до власних успіхів і невдач. Самооцінка впливає на критичність індивіда до самого себе, його вимогливість, впевненість та загальне ставлення до життєвих обставин.

Нарешті, самооцінка впливає на практичну діяльність та результативність особистості. Висока самооцінка може сприяти більшій впевненості та ефективності в діяльності, тоді як низька самооцінка може вести до невпевненості та менш продуктивної роботи. Також самооцінка впливає на становлення індивіда у соціальному середовищі, формуючи його ідентичність та роль у суспільстві [44].

Розгляд феномену самооцінки через призму думок таких видатних науковців, як В. Джеймс, І. Кон, А. Петровський, К. Роджерс, дозволяє побачити його багатовимірність.

Ці науковці розглядають самооцінку як структурний елемент самосвідомості, який виконує захисну та регуляторну функції. Самооцінка в цьому контексті є ключовим фактором, що впливає на поведінку індивіда, його продуктивну діяльність, процес становлення особистості, а також на взаємодію з іншими людьми у соціальному середовищі [10].

Тож ми хочемо звернути увагу на неоднозначність трактування феномену самооцінки і образу «Я» у психологічній науці. Це підтверджує, що ці поняття мають багато рівнів і аспектів, відображаючи різноманітність досвіду людської психіки. Розуміння самооцінки як основоположного, автономного особистісного новоутворення, складової «Я-концепції», взаємозалежного процесу або індивідуальної характеристики вказує на її комплексність і взаємодоповнюючий характер різних підходів.

Ми дотримуємося позиції, що жоден з цих підходів не суперечить один одному, а скоріше доповнює широкую картину, демонструє глибоке розуміння того, як різні аспекти самооцінки взаємодіють і формують багатогранну структуру самосвідомості особистості.

2.2. Вплив індивідуально-типологічних особливостей особистості на Я-концепцію

Особистість кожної людини характеризується унікальним комплексом психологічних особливостей. У психології існує різноманітні погляди на те, що означає поняття «особистість», але багато дослідників розглядають її як соціально-психологічне утворення, що формується внаслідок взаємодії з оточуючим суспільством.

За визначенням Р. Немова, особистість представляє собою індивіда в системі психологічних характеристик, які мають соціальне коріння, виявляються у суспільних відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки людини. Особистість відрізняється самостійністю та силою волі, має важливе значення для самої особи та оточення [11].

Типологія особистості спрямована на класифікацію людей за різними типами, враховуючи їх фізіологічні та психологічні особливості. Такі підходи розглядають особистість як цілісне утворення, незведене до окремих психологічних характеристик. Прикладами таких типологій є темпераменти Гіппократа, конституційна типологія Е. Кречмера та типологія К. Юнга, які використовують різні критерії для класифікації особистостей [31].

К. Юнг проаналізував концепцію особистості в західних і східних культурах і розробив три універсальні шкали, які можна використовувати для опису європейців. Дослідження К. Юнга було серйозним і фундаментальним, але, на жаль, мало відомим його сучасникам.

Соціогенетичний підхід, який використовував К. Юнг, пояснює риси особистості на основі структури суспільства, способу соціалізації людей і відносин між ними. Цей підхід визнає вплив соціальних факторів на формування

і розвиток особистості та враховує соціальну взаємодію як важливу детермінанту риси [14].

Цей підхід допомагає зрозуміти, як соціальне середовище, культурні особливості та відносини впливають на розвиток особистості, і підкреслює соціальну та культурну взаємодію як важливі чинники.

Теорії соціогенетичного підходу

1. Теорія соціалізації, яку висловив Дж. Кольман, вказує на те, що, хоча людина народжується біологічною індивідуальністю, вона стає особистістю лише завдяки впливам соціального середовища. Ця теорія визнає важливість взаємодії з соціальними чинниками та впливами для формування особистості та її характеристик.

Згідно з теорією соціалізації, взаємодія з оточуючим середовищем, таким як сім'я, школа, суспільство, визначає цінності, норми, уміння та інші аспекти особистості. Такий підхід підкреслює роль соціального виховання і впливу на формування і розвиток особистості протягом усього життя людини [37].

2. Теорія навчання, представлена Б. Скіннером та ін., стверджує, що особистість є сумою знань і навичок, які були здобуті у результаті підкріпленого навчання. В цьому контексті, підкріплення включає в себе нагороди та покарання, які впливають на вчинки і вчать людину, як поводитися в певних ситуаціях.

Згідно з цією теорією, особистість формується шляхом навчання і реакції на стимули з оточуючого середовища. Здобуті знання і навички визначають поведінку та реакції особистості на події. Такий підхід акцентує важливість досвіду і навчання в формуванні характеру і вчинків особистості [36].

3. Теорія ролей, представлена такими вченими, як К. Левін та інші, визначає, що суспільство пропонує кожній людині набір стійких способів поведінки, відомих як ролі, відповідно до її соціального статусу. Ця теорія вказує

на те, що кожна особа грає певні ролі в соціумі, які визначають, як вона повинна вести себе в різних ситуаціях.

Ролі можуть бути пов'язані з професією, статусом, віком, гендером та іншими соціальними аспектами. Виконання ролей сприяє соціальній інтеграції та співпраці в суспільстві. Людина навчається та адаптується до різних ролей протягом свого життя відповідно до змін в соціальному середовищі [55].

Біогенетичний підхід визнає, що розвиток особистості має свою основу в біологічних процесах дозрівання організму. Цей підхід підкреслює важливість генетичних та фізіологічних аспектів у формуванні особистісних рис та характеристик [16].

Теорії біогенетичного підходу

1. Теорія співвідношення психічних властивостей людини з конституцією її організму, яку висунув Е. Кречмер, розглядає взаємозв'язок між фізичними характеристиками організму та психічними особливостями. Конституція, у цьому випадку, означає сукупність вроджених фізіологічних рис і характеристик, які визначаються генетично та впливають на стан здоров'я і функціонування організму.

Згідно з теорією Е. Кречмера, різні конституції можуть бути пов'язані з певними типами темпераменту та характеру. Наприклад, люди з різними фізіологічними характеристиками можуть виявляти схильність до різних емоційних реакцій, рівень активності і реакції на стрес.

Ця теорія підкреслює важливість розуміння фізіологічних аспектів для пояснення психічних особливостей та поведінкових реакцій людини [49].

2. Теорія несвідомих потягів запропонована З. Фройдом, підкреслює вплив різних складових психіки, таких як свідомі, підсвідомі та несвідомі аспекти, а також акцентує увагу на ролі несвідомих бажань та конфліктів у формуванні особистості та її поведінки, а також розглядає психіку в контексті психосексуального розвитку, структури особистості (Ід, Его, Супер Его) [111].

Психогенетичний підхід розглядає взаємозв'язок між психічним розвитком та соціокультурними умовами, враховуючи вплив виховання, освіти, культурних стандартів і норм. Цей підхід дозволяє розуміти, як саме взаємодія із середовищем сприяє формуванню особистості та впливає на її психічний розвиток.

Теорії психогенетичного підходу

1. Теорія психодинамічної орієнтації, представлена Е. Еріксоном, визначає вплив позараціональних компонентів психіки, таких як емоції та потяги, на поведінку особистості. Цей підхід зосереджений на вивченні внутрішніх конфліктів та динаміки психічних процесів, які впливають на формування особистості та взаємодію з оточенням.

Е. Еріксон, зокрема, визначив восьмиступеневу модель психосоціального розвитку людини, де кожен етап включає конкретний психосоціальний конфлікт. Він підкреслює важливість врегулювання цих конфліктів для досягнення психічної зрілості та стабільності особистості.

Теорія психодинаміки акцентує на тому, що раціональний розум не завжди є визначальним чинником у поведінці та прийнятті рішень. Замість цього, враховується вплив невідомих або несвідомих сил, які можуть мати вирішальне значення для формування особистості та взаємодії з навколишнім світом [62].

2. Теорія когнітивної орієнтації, представлена вченими, такими як Ж. Піаже та Дж. Келлі, зосереджена на вивченні інтелектуально-пізнавальної сфери психіки та ролі когнітивних процесів у формуванні поведінки та особистості. Цей підхід вважає, що сприйняття, мислення, розуміння та вирішення проблем грають визначальну роль у формуванні особистості.

Ж. Піаже, наприклад, розробив теорію когнітивного розвитку, в якій він висвітлює стадійний процес розвитку дитини в інтелектуальній сфері. Він виділяє ключові стадії, такі як сенсомоторний період, період конкретних

операцій та формальний операціональний період, кожен із яких характеризує певні зміни в когнітивних здібностях.

Дж. Келлі, у свою чергу, розробив теорію особистісних конструктів, підкреслюючи важливість індивідуальних переконань та когнітивних схем у сприйнятті та інтерпретації подій. Теорія когнітивної орієнтації покликана розкрити, як інтелектуальні процеси впливають на формування особистості та взаємодію з навколишнім світом [110].

3. Теорія персонологічної орієнтації, представлена вченими, такими як Е. Шпрангер та А. Маслоу, зосереджена на розвитку особистості в її цілісності. Цей підхід наголошує на унікальності кожної особистості та вивчає взаємодію різних аспектів особистості, включаючи її потреби, цінності, мотивації та інші аспекти. Теорія Е. Шпрангера, яка сходить до ідей В. Дільтея, зосереджується на класифікації індивідуальностей на основі типів цінностей та їх впливу на сприйняття світу. Шпрангер виділяє наступні типові форми індивідуальностей, які він називає «формами життя»: теоретичний, економічний, соціальний, політичний, релігійний. Кожна форма життя характеризується певним переважаючим типом цінностей та впливає на структуру особистості.

А. Маслоу вніс внесок у розуміння розвитку особистості через свою ієрархію потреб, включаючи фізіологічні потреби, потреби в безпеці, соціальні та міжособистісні потреби, потреби в самооцінці та самореалізації [81].

С. Рубінштейн визначає структуру особистості через різні компоненти, які включають:

а) індивідуально-типологічні особливості — проявляються в темпераменті, характері та здібностях.

Темперамент — це система природних властивостей, яка характеризує динамічний бік поведінки. *Характер* - це система відносин та способів поведінки, що визначають стійкі особистісні риси. *Здібності* — це система інтелектуально-вольових та емоційних властивостей, які визначають творчі можливості.

б) знання, вміння, навички — набуваються в процесі життя і пізнавальної діяльності і впливають на когнітивні можливості та навички людини.

в) переконання, домінуючі мотиви діяльності, світогляд — охоплюють систему цінностей, переконань і мотивів, що визначають активність і поведінку особистості. Світогляд відображає загальний підхід особистості до життя і визначає її ставлення до навколишнього світу.

г) життєвий статус — включає систему потреб і мотивацій, яка визначає вибірковість і рівень активності та впливає на цілеспрямованість і мотивацію індивіда [114].

О. Леонт'єв вважає, що особистість виступає як цілісна система внутрішніх умов, що взаємодіють із зовнішніми впливами, які проявляються різними компонентами стійкості та спільності [101].

Вивчення темпераменту має довгу історію і різні теорії намагалися його пояснити.

Гуморальна теорія. Запропонована Гіппократом і Галеном, ця теорія пов'язує темперамент з різними рівнями чотирьох гуморальних речовин (кров, жовч, чорна жовч і слиз).

Хімічна теорія темпераменту. Цей підхід безпосередньо пов'язаний з гуморальною концепцією і враховує хімічні аспекти фізіології людини.

Конституціональна теорія. такі автори, як Е. Крахмер, В. Шелдон, С. Стівенс і Н. Пенде визначали темперамент через фізичну будову тіла (конституцію). Різні типи конституції (брахіморфний, мезоморфний і поліморфний) були визначені як основа темпераменту.

Анатомо-морфологічні теорії. Зокрема, виділяють брахіморфний, мезоморфний і поліморфний типи конституції.

Нейротеорії. Теорії, які обґрунтовують темперамент особливостями функціонування центральної нервової системи і типами вищої нервової діяльності, наприклад, теорія І. Павлова.

Теорії будови мозку, запропоновані П. Симоновим, які підкреслюють відмінності в темпераменті через відмінності в будові мозку.

Інтегративна теорія особистості. Ця теорія розглядає темперамент як вираз інтегративної своєрідності, що визначається характером зв'язків між усіма характеристиками людини [80].

І. Павлов вніс величезний внесок у розуміння темпераменту та його фізіологічних основ. Головна ідея І. Павлова полягала в тому, що темперамент залежить від поєднання різних властивостей нервової системи, які утворюють загальний тип чи конституційний тип. Основні комбінації цих властивостей визначають основні типи темпераменту, такі як холерик, сангвінік, флегматик і меланхолік.

І. Павлов визначив, що сила збудливого процесу є важливою характеристикою нервової системи, впливаючи на реакції на подразники. Він виявив, що властивості, такі як ступінь згасання умовного рефлексу та величина умовних реакцій, можуть варіюватися в залежності від цієї сили збудливого процесу [96].

Важливим висновком І. Павлова було те, що конституційний тип, визначений цими властивостями нервової системи, становить фізіологічну основу темпераменту. Його дослідження вказують на те, що існують інші властивості та типи темпераменту, які ще не були повністю вивчені та визначені. Запропоновані характеристики темпераменту відображають ідеї, які розвивалися в наукових школах, зокрема Павловської школи та спеціальної теорії індивідуальності. Основні риси темпераменту можна узагальнити наступним чином: властивості темпераменту групуються у певні структури, такі як типи чи кластери, які відповідають основним типам вищої нервової діяльності [109]. Темперамент характеризується цілісною сталістю індивідуально-психологічних властивостей, таких як швидкість сприйняття, швидкість розуму, емоційні та вольові якості. Ці характеристики є стійкими протягом тривалого періоду життя.

Також темперамент визначається залежністю від змісту поведінки, що відображає формальний аспект діяльності. Властивості темпераменту відносно незалежні від змісту та ситуації діяльності і обумовлені властивостями центральної нервової системи [100].

Темперамент є універсальним та загальним для людей, а також виявляється в різних аспектах психічної діяльності. Він має генетичну основу (генна індивідуальність), але також формується в умовах ембріогенезу та раннього дитинства. Шлях формування нервової системи — це шлях «ламаної лінії», а тип нервової системи є незмінним. Зрілість супроводжується покращенням та врівноважуванням позитивних властивостей, а старість - ослабленням основних властивостей типу нервової системи. Темперамент не впливає на біологічну пристосованість людини до зовнішніх умов. Він також є індивідуально своєрідними властивостями психіки, які залишаються практично незмінними у процесі всього життя [112].

Феномен темпераменту став предметом вивчення як вітчизняних, так і західних вчених, серед яких Е. Кречмер, У. Шелдон, І. Павлов, Б. Теплов, Б. Небиліцин, В. Пілецький. Дослідження Б. Теплова та В. Небиліцина показали, що сила та працездатність нервової системи людини мають як позитивні, так і негативні аспекти. Таким чином, у людей із слабкою нервовою системою низька працездатність компенсується зростанням чутливості. Важливо зазначити, що темперамент не визначає соціальну повноцінність людини, і не існує ні "добрих", ні "поганих" темпераментів — існують різні стилі поведінки та діяльності. Темперамент слугує основою для формування характеру, впливаючи на розвиток особистісних здібностей, які можуть бути корисними в конкретних сферах діяльності [76].

Кожен тип темпераменту має свої позитивні та негативні сторони, особливо виразні в нестандартних та екстремальних ситуаціях. Наприклад, холерику властива пристрасність та активність в роботі, але він може бути вибуховим та

бойовитим. Сангвінік, будучи продуктивним суб'єктом у цікавій діяльності, стає нудним у відсутності цікавих завдань. Флегматики відрізняються витримкою та самовладанням, але їх уповільнені рухи роблять швидкі види діяльності менш відповідними. Меланхоліки, хоча схильні до творчості, мають сором'язливість та схильність до сумнівів [108].

Важливо зазначити, що кожен тип темпераменту має свої унікальні особливості, які визначають психічну динаміку та реагування людини в різних життєвих ситуаціях.

Визначення людини за типом темпераменту, з одного боку, сприяє кращому розумінню її особливостей. Проте, з іншого боку, така класифікація може призвести до стереотипізації та обмеження уявлень про розмаїтість можливого поведінкового спектру, що може зменшити рівень розуміння індивідуальних особливостей особистості. Це може призвести до того, що деякі люди, уникнувши складнощів розрізнення різних аспектів явища, починають відкидати значення навіть найбільш очевидних особливостей людей, які визначають їхній тип [102].

Характер — це унікальна риса чи лінія життя, яка визначає індивіда і робить його відмінним від інших. Кожна людина має свою індивідуальну психічну особливість — свій характер. Характер є складним формуванням особистості, і його розвиток взаємодіє з темпераментом та особистістю. Важливо уникати плутання цих понять, розглядаючи характер як вияв стійких властивостей у діяльності, поведінці та емоційних реакціях.

Характер індивідуальний і слугує каркасом особистості, відображаючи різноманітні його риси, властивості та їх відтінки. Наприклад, якщо розглядати акуратність, то пунктуальність, педантичність, охайність та інші аспекти можуть бути сталими рисами, що складають опис характеру. Проте важливими є лише суттєві та стійкі риси, такі як ставлення до навколишнього світу, ініціативність, стосунки з іншими, ставлення до власності тощо [96].

Індивідуальний характер також відображає різноманітні типові риси, які можуть бути національними, професійними, віковими тощо. Особливості національного характеру обумовлені умовами побуту, мовою та культурою народу. Під впливом багатьох чинників, включаючи генетику, середовище та особистий досвід, характер набуває виразних особливостей — акцентуацій характеру. Ці акцентуації можуть виявлятися в різних ступенях у різних осіб [104].

Гіпертимний тип. Люди цього типу легко реагують на подразники навколишнього середовища і можуть виявляти високий рівень чутливості до різних вражень. Вони мають схильність до спілкування, входження в соціальні відносини та встановлення контактів з іншими людьми. Гіпертимні особистості часто мають виражену незалежність і прагнуть до самостійності у власних рішеннях та діях. Їхні дії можуть бути енергійними, несподіваними та наповненими бажанням до руху та активності. На відміну від їхнього живого розуму та вміння швидко схоплювати інформацію, недисциплінованість та відволікання можуть ускладнювати їхнє навчання. Гіпертимні особистості можуть відчувати себе обмеженими та неспроможними адаптуватися до суворих правил та обмежень. Вони зазвичай відчують потребу бути серед людей, прагнуть до участі у групах та можуть тягнутися до лідерських позицій. У неочікуваних ситуаціях гіпертимні люди часто виявляють винахідливість та здатність швидко знаходити рішення. Вони можуть швидко відчувати нудьгу та втрачати інтерес до монотонних завдань або обстановок [99].

Циклоїдний тип характеризується циклічними коливаннями настрою та активності. Люди цього типу періодично переживають фази підвищеної активності (гіпертимії), коли вони енергійні, товариські та бажають брати участь у різних справах. У періоди субдепресивності ці особистості можуть відчувати знижену енергію, млявість та занепад сил. Вони можуть ставати менш схильними до спілкування та уникають соціальних взаємодій. Під час субдепресивних фаз

може відбуватися погіршення у здатності вчитися та концентруватися на завданнях. В субдепресивні періоди ці люди можуть нарікати на нудьгу та втрату інтересу до оточуючого середовища. Під час фаз підвищеної активності циклоїдні особистості можуть виглядати енергійними, з жартами та бажанням активно брати участь у різних діяльностях. Характерною рисою гіпертимного стану є намагання встигнути багато справ та бути всюди одночасно [113].

Лабільний тип характеризується крайньою рухливістю настрою, яка може змінюватися часто та з невеликих приводів. Особи лабільного типу можуть переживати часті та непередбачувані зміни настрою, і ці зміни можуть виникати без зовнішніх приводів або через невеликі події. Враження про поверхневність та легковажність можуть виникати в оточуючих через крайню рухливість настрою, яка здатна швидко змінюватися. Незважаючи на рухливість настрою, особи лабільного типу можуть виявляти глибокі почуття та прихильність. Вони можуть розцінювати свої стосунки серйозно та віддано.

Ці люди люблять бути в компанії та оточуватися новою обстановкою. Вони можуть бути чутливими до уваги оточуючих та цінують похвали та заохочення. Лабільні особистості не мають тенденції до зарозумілості чи сумніву у собі. Вони можуть бути відкритими та щирими в оцінці свого характеру. «Слабкою ланкою» у характері може бути вразливість до відкидання з боку важливих людей, а також втрата близьких і розлука з тими, до кого вони відчувають прив'язаність [99].

Астеноневротичний тип. Люди цього типу схильні до швидкої втомлюваності, особливо при розумових чи фізичних навантаженнях. Це може виявлятися у виснаженості та погіршенні роботи в умовах підвищеної втомлюваності. Особи астеноневротичного типу схильні до дратівливості, і їхній настрій може раптово змінюватися, викликаючи афективні спалахи. Це може призводити до непередбачуваних емоційних реакцій. Цей тип осіб може проявляти схильність до іпохондрій, тобто надмірного стурбовання та

переймання за своє здоров'я. Вони можуть уважно стежити за своїм фізичним станом та швидко відреагувати на найменші тілесні відчуття. Також можуть шукати компанії та бажати бути близько із іншими, але швидко втомлюються від соціальних взаємодій та можуть віддавати перевагу самоті чи спілкуванню з одним близьким другом. Однією з характерних рис є прагнення захистити себе від фізичного та психічного навантаження в ситуаціях стресу чи скрутностей [106].

Сенситивний тип характеризується двома основними рисами: надмірною вразливістю та почуттям власної неповноцінності. Люди сенситивного типу схильні до глибокого відчуття емоцій та реагування на них. Вони можуть легко вражатися подіями, словами та настроєм оточуючих. Це може призводити до інтенсивних емоційних реакцій на звичайні ситуації. Також вони можуть відчувати, що вони не відповідають певним морально-етичним та вольовим стандартам. Їм може здатися, що у них багато недоліків, особливо в аспектах характеру. Це може призводити до перфекціонізму та високих моральних вимог до себе та інших. Сенситивні люди можуть виявляти розвинені почуття обов'язку та відповідальності ще на ранніх етапах свого життя. Вони ставлять високі моральні вимоги до себе та намагаються дотримуватися стандартів етики та відповідальності. Сенситивні особи можуть бути вибірливими у виборі своїх друзів та приділяти велику увагу якостям особистості. Вони можуть уникати близьких стосунків із тими, кого вважають морально або етично неприйнятними. Сенситивні особи можуть використовувати активну громадську діяльність як засіб подолання своєї боязкості та сором'язливості. Це може включати в себе взяття на себе лідерської ролі та участь у гучних заходах. Сенситивні особи можуть мати високий рівень об'єктивності у відношенні до себе. Вони можуть чесно оцінювати свої дії та якості характеру, не приховуючи власних недоліків. Цей тип характеризується відсутністю бажання брехати або вдавати перед собою

чи іншими. Сенситивні особи можуть бути відверті та чесні у вираженні своїх почуттів [67].

Психоастенічний тип. Особи цього типу можуть виявляти труднощі в прийнятті рішень. Вони часто переймаються можливими негативними наслідками своїх вчинків і шукають найкращий варіант, що може призводити до вагань і зволікань. Психоастеніки можуть глибоко аналізувати ситуації, шукати всі можливі варіанти розвитку подій і вагатися між ними. Ця схильність може викликати тривожність та невпевненість. Цей тип характеризується підвищеною тривожністю та недовірливістю, особливо стосовно майбутніх подій. Люди з психоастенічним типом можуть перейматися можливими негативними наслідками та шукати підтвердження своїм переконанням. Вони часто ретельно аналізують власні думки, почуття та дії, можуть бути самокритичними та прагнути зрозуміти себе глибше. Особи цього типу можуть схильні до нав'язливих думок та побоювань, які можуть виникати у їхньому розумі навіть без конкретних обставин. Психоастенічні особи можуть використовувати конкретні предмети, ритуали, педантизм як засоби захисту від тривоги та невизначеності. Це може включати в себе прагнення до формалізму та все задалегідь передбачити. Іноді особи з психоастенічним типом можуть виявляти несподівану рішучість та самовпевненість у ситуаціях, де потрібна обережність. Це може бути реакцією на їхню власну нерішучість. Навіть при схильності до самоаналізу, самооцінка психоастенічних осіб може бути не завжди правильною та повною. Вони можуть недооцінювати себе та свої можливості [105].

Шизоїдний тип. Особи цього типу часто є відчуженими та замкнутими. Вони можуть уникати активного спілкування та намагатися утриматися від емоційного взаємодії з іншими. Шизоїди можуть важко встановлювати неформальні емоційні контакти. Їхні комунікаційні навички можуть бути обмеженими, і вони можуть мати труднощі у виявленні емпатії. Особи цього типу можуть мати обмежену здатність розуміти чужі емоції, переживання та бажання.

Вони можуть бути віддаленими від емоційних аспектів міжособистісних відносин. Внутрішній світ шизоїдного типу часто закритий для інших людей. Вони можуть мати багатий внутрішній світ, заповнений фантазіями, які вони не ділять з іншими. Ці фантазії можуть бути втіхою або мати еротичний характер. Якщо у шизоїдного типу є захоплення або інтереси, вони можуть проявлятися силою та сталістю, що відрізняє їх від загальної замкнутості. Ці риси вказують на те, що особи шизоїдного типу можуть виявляти обмежену здатність до емоційного спілкування та виявлення інтуїції в міжособистісних відносинах [99].

Епілептоїдний тип. Особи цього типу можуть періодично демонструвати настрій, який включає в себе роздратування та пошук об'єкта для вираження свого злості. Характерний рис, при якому особа намагається знайти об'єкт або ціль, на якому може виразити свою злість чи роздратування. В епілептоїдного типу може бути схильність встановлювати порядок в групі чи оточуючому середовищі, причому цей порядок в першу чергу повинен бути вигідним саме для нього. Особи цього типу можуть мати захоплення азартними іграми, що свідчить про їхню схильність до ризику та збудження. Епілептоїдний тип може проявлятися через характерну малорухливість, важкість у рухах та інертність у реакціях на події. Ці риси можуть розглядатися як спроба компенсації власної інертності та встановлення контролю за оточуючим середовищем. Епілептоїдний тип характеризується деякою стабільністю в реакціях та схильністю до певного контролю над оточенням, але також може виявляти негативні емоції та роздратування [105].

Істероїдний тип. Однією з головних рис істероїдного типу є спрямованість на себе, надмірна увага до власної особи та власних потреб. Особи істероїдного типу постійно прагнуть привертати увагу оточуючих, шукаючи захоплення, зацікавлення, або співчуття. Вони часто роблять все можливе для того, щоб викликати позитивні реакції від інших, будь то захоплення, подив чи співчуття. Деяке порушення дисципліни може виникати через потребу привернути увагу,

навіть якщо це суперечить загальним правилам. Істероїдний тип може виявляти певну ступінь психічного інфантилізму, що проявляється у дитячих реакціях на втрату або зменшення уваги з боку близьких. Незважаючи на здатність привертати увагу, істероїдні особи можуть швидко пасувати перед труднощами, зраджувати друзів та втрачати зацікавленість у справах. Невдачі істероїдні особистості можуть зганяти на своїх близьких і рідних, платячи їм холодністю або навіть озлобленням [86].

Нестійкий тип. Особи цього типу виявляють підвищений інтерес до розваг, веселощів, а також можуть бути схильними до ледарювання та відсутності активності. Нестійкі особи легко піддаються впливу і наслідують тих, чия поведінка обіцяє насолоди та веселощі. Цей тип осіб шукає розваги та соціальні враження, і віддає перевагу проведенню часу в компаніях. Нестійкі особистості можуть ставитися з байдужістю до сімейних турбот і проблем, проявляючи обмежений інтерес до справ сім'ї. Особи цього типу можуть бути нездатними самостійно організувати свою діяльність, а також проявляти боягузтво та недостатню ініціативність. Ці особистості можуть ставитися до справ і відповідальності з байдужістю, що може призводити до недбалого ставлення до обов'язків. Нестійкі особистості можуть ставати слухняними знаряддями в асоціальних групах, часто допускаючи вплив інших на своє рішення та поведінку [51].

Конформний тип. Особи цього типу надто активно пристосовуються до свого оточення, стаючи подібними до більшості. Конформні особистості дотримуються правила думати та діяти так, як робить більшість, уникаючи відзначення або виокремлення. Цей тип завжди намагається триматися на однаковому рівні з оточуючими, не виходячи вперед. Конформні особистості уникають виокремлення і завжди намагаються узгоджувати свої дії та думки з оточенням. Цей тип осіб прагне завжди відповідати очікуванням та нормам свого оточення. Конформні особистості мають труднощі в протистоянні оточенню або

вираженні власної незалежності. У сприятливому колективі конформні особистості можуть виявлятися непоганими виконавцями завдань та завдань колективу. У несприятливому оточенні вони можуть адаптувати свою поведінку та стиль життя до звичаїв та стандартів цієї групи. Конформні особистості можуть відчувати неприязнь до нового, оскільки воно потребує швидкої адаптації. Вони віддають перевагу стабільності та встановленому порядку, уникаючи неспокою та нестабільності [99].

Змішані типи особистості можуть представляти значну частину випадків явних акцентуацій. Розрізняють два види таких змішаних типів: проміжні та амальгамні [51].

Проміжні типи. Ці типи представляють собою поєднання рис двох сусідніх особистісних типів. Наприклад, лабільно-циклоїдний може об'єднувати риси лабільного та циклоїдного типів. Такі поєднання можуть бути результатом того, що особистісні риси лежать під впливом більш ніж одного типу [45].

Амальгамні типи. Ці типи є ще більш складними, оскільки вони представляють собою поєднання рис різних та часто віддалених типів. Наприклад, амальгамний тип може об'єднувати риси лабільного та гіпертимного типів. Такі поєднання можуть виникати через психогенні фактори, такі як неправильне виховання чи інші стресові обставини. Ці змішані типи відображають складність та унікальність особистості, враховуючи різні впливи, якими вони піддавалися протягом життя [112].

Л. Виготський розглядав темперамент як основу для формування характеру особистості. Він виділяв три основні типи темпераменту: лабільний (збудливий), нестійкий (безперервно вибуховий) та урівноважений (спокійний). В цьому контексті, темперамент слугує основою для подальшого розвитку характеру [113].

Згідно з поглядами К. Юнга, розподіл між екстравертами і інтровертами визначається тим, чи основна активність людини спрямована на зовнішній світ

(екстраверт), чи на внутрішній (інтроверт). Ця властивість також впливає на формування характеру [82].

Щодо визначення характеру, то за словами Л. Виготського, він кваліфікується як вольовий, емоційний та розумовий, де кожен з цих аспектів може домінувати в залежності від особливостей конкретної особистості. Також відзначається розрізненням між екстравертами та інтровертами, що впливає на те, які конкретні риси можуть переважати в характері [8].

Важливо враховувати, що характер особистості не є сталим і незмінним, і в різних ситуаціях людина може демонструвати різні його аспекти.

Дослідивши індивідуально-типологічні особливості можемо зробити висновок, що вони мають вплив на формування Я-концепції особистості. А саме: виражені риси акцентуацій можуть впливати на те, як особа сприймає себе. Наприклад, гіпертимні особистості можуть мати високий рівень самооцінки, тоді як психоастенічні особистості можуть бути схильні до надмірної самокритики; визначення типу характеру впливає на те, як людина реагує на події, спілкується з іншими і вирішує проблеми.

Наприклад, істероїдні особистості можуть прагнути вражати і отримувати увагу, що впливає на їхню соціальну динаміку. Також ці риси можуть впливати на те, як особа ставиться до самої себе — чи вона бачить себе як лідера, спостерігача чи творчу особистість; темперамент може визначати стійкість емоційних станів, що також впливає на самоперцепцію. Особистості з високою емоційною стабільністю можуть відчувати себе більш упевнено та стійко, ніж ті, хто схильний до емоційних коливань; інтроверсія та екстраверсія можуть визначати, як особа сприймає свої відносини з іншими. Екстраверти можуть формувати Я через соціальні взаємодії та враження, в той час як інтроверти можуть більше акцентувати внутрішні рефлексії та особисті переживання. Наприклад, екстраверт може сприймати себе як енергійного і комунікабельного, тоді як інтроверт може бачити себе як відлюдкуватого і роздумливого.

Всі ці аспекти спільно формують «Я-концепцію» особистості, тобто спосіб, яким люди сприймають, розуміють і визначають себе в контексті свого внутрішнього світу та відносин з оточуючим середовищем.

2.3. Формування самоствавлення в юнацькому віці

Сучасні дослідження акцентують на вивченні внутрішнього світу людини, приділяючи особливу увагу ролі самосвідомості як регулятора вчинків та думок особистості.

Розширення самосвідомості та здатність особи усвідомлювати та пізнавати саму себе стають важливими факторами успіху в навчанні, трудовій діяльності, спілкуванні, пізнанні та інших сферах активності. Ефективність та успіх особистості нерозривно пов'язані з рівнем її самосвідомості.

Об'єктом та методами дослідження цієї проблеми цікавилися багато вчених, таких як Л. Божович, В. Давидов, А. Захарова, С. Максименко, В. Столін, В. Татенко, П. Чамата та інші. Феномен самосприйняття розглядається як ключовий компонент самосвідомості, хоча окремого фундаментального вивчення самосприйняття особистості, на жаль, не проводилося. За важливу вагомість у розв'язанні цього питання відзначається праця вітчизняних та закордонних науковців, таких як М. Алексєєва, О. Насонова, А. Рое, М. Сігельман, А. Kolodziej, М. Jасunska, та ін. [107].

Самосвідомість являє собою усвідомлене відношення особистості до своїх потреб, здібностей, мотивів, переживань і думок. Це стійка система представлень індивіда про себе, яку він усвідомлює в різних ситуаціях та взаємодії з іншими [4]. Самосвідомість виступає як ключовий фактор формування взаємодії зі світом і внутрішнього психічного світу особистості. Цей процес дозволяє людям усвідомлювати, пізнавати і взаємодіяти зі своїм внутрішнім світом, критично оцінювати свої думки і досвід, а також віддзеркалювати зовнішній світ.

Самосвідомість визначає можливість людини ставитися до власної свідомості, аналізувати її й порівнювати з зовнішнім світом [94]. Вона включає три основні компоненти: самопізнання, самооцінка і самовиховання. Самопізнання починається з порівняння себе з іншими, прогресуючи до більш глибокого порівняння типу «Я» і «Я». Самооцінка визначає емоційно-ціннісне ставлення до себе. Самовиховання є процесом самоврядування, спрямованим на свідому зміну власної особистості [59].

Продуктом самосвідомості є «Я-образ» або «Я-концепція». Уявлення про себе включає знання про себе та емоційно-оцінну реакцію на ці знання. Рівень самосвідомості характеризується якістю відношень особистості до себе. Чим більше виділяє людина свої якості й пов'язує їх зі своїм «Я», тим вище рівень її самосвідомості [92].

Високий рівень самосвідомості позначається складнішою і диференційованою системою якостей та здатністю аналізувати та зіставляти їх із зовнішнім світом. Знижений рівень може призвести до недиференційованого образу «Я», що ускладнює взаємодію з оточенням та регулювання власного досвіду [3].

І. Чеснокова та інші дослідники внесли значний внесок у розуміння самосвідомості, зосереджуючись на компоненті, відомому як самоставлення. Її теоретичний підхід визначає самоставлення як емоційно-ціннісне ставлення до себе, що є важливою частиною внутрішнього процесу самосвідомості. Згідно з її концепцією, самоставлення існує в різних формах, таких як гордість, самолюбство і самоповага, і постійно розвивається разом із розширенням емоційного досвіду [49].

Самоставлення, розглянуте як емоційний компонент самосвідомості, також вивчається іншими вченими, такими як О. Леонт'єв, В. Столін і Є. Соколова. О. Леонт'єв визначає емоційно-ціннісне ставлення до себе як стійке емоційне ставлення, що є результатом специфічного узагальнення емоцій. В. Столін

розглядає змістовий компонент «Я» як відношення власних якостей і властивостей до мотивів та цілей суб'єкта, описуючи його через емоційні виміри, такі як симпатія, повага і близькість. Ці виміри складають основу макроструктури самоствавлення. Найбільш повно і змістовно самоствавлення проявляється в контексті внутрішнього діалогу. Внутрішній діалог слугує платформою для розкриття самоствавлення. Такий підхід підкреслює важливість внутрішнього діалогу у формуванні та розвитку самосвідомості, особливо через виявлення емоційно-ціннісного ставлення до себе [63].

Самоствавлення, як важливий компонент самосвідомості, має свою власну структуру, функції, полюси та специфічні особливості [80].

Структурні аспекти самоствавлення включають: самоповагу — визнання власної цінності та значущості; аутосимпатію — сприйняття себе з позитивного боку, співчуття до себе; очікування позитивного ставлення з боку оточуючих — уявлення про те, як інші люди вас оцінюють; інтерес до себе — увага до власних потреб та бажань; самовпевненість — віра в свої можливості та впевненість у собі; ставлення інших — усвідомлення, як інші люди ставляться до вас; самоприйняття — прийняття власного «Я» з усіма його аспектами; самокерування та самопослідовність — уміння встановлювати цілі та дотримуватися їх; самозвинувачення - аналіз власних помилок та провин.

Змістові аспекти самоствавлення включають: модальність — форма виявлення самоствавлення (гордість, самолюбство, самоповага і т.д.); адекватність самоствавлення - відповідність внутрішнього уявлення про себе реальній картині світу; ступінь вираженості — повнота вираження різних аспектів самоствавлення; наявність/відсутність суперечливих самохарактеристик — консистентність у визначенні власного «Я».

Динамічні аспекти самоствавлення включають: ступінь стабільності та лабільності — як швидко самоствавлення може змінюватися під впливом

зовнішніх або внутрішніх чинників; коригування самоствавлення — здатність особистості адаптувати своє уявлення про себе відповідно до змін [10].

Розвиток самосвідомості в юнацькому віці є центральним психологічним процесом. Цей період супроводжується різними соціально-психологічними протиріччями, такими як впевненість у власних силах та сумніви у собі, а також сприйняття себе як унікальної особистості та взаємодія зі світом. Розвиток самоствавлення дозволяє юнакові оцінювати власні здібності, коригувати своє ставлення до себе та вдосконалювати себе як особистість [7].

Самоствавлення в юнацькому віці також розвивається через взаємодію з іншими та сприйняття їх. Особливостями соціально-психологічного розвитку в цей період є формування досвіду спілкування, розвиток світогляду та соціальних установок. Діяльність юнаків наповнюється мотивацією здобуття знань для майбутньої професійної діяльності та мотивацією соціальних і особистісних досягнень. Поряд з навчанням важливою сферою діяльності є спілкування. Через взаємовідносини, засновані на морально-етичних нормах, міжособистісне спілкування молодих людей є діяльністю, в якій формуються їхні погляди на життя і майбутнє [92].

Специфічними особливостями самоствавлення в юнацькому віці є наступні:

- підвищений ступінь обґрунтованості: розуміння відповідності між ставленням до себе і дійсністю;
- стабільність структурних елементів самоствавлення: формування стійкої структури уявлень про себе;
- формування загальних самоствавлень і чутливості до зовнішніх і внутрішніх впливів: здатність реагувати на різні фактори навколишнього середовища [77].

У юнацькому віці розвивається новий рівень самоствавлення, що супроводжується зміною підстав і критеріїв самооцінки. Відбувається перехід від

приватної самооцінки до загальної і цілісної, що створює умови для формування автономного ставлення до себе, незалежного від оцінок інших людей і ситуацій.

Особливого значення набуває формування емоційно-ціннісного ставлення до себе, яке визначається «оперативною самооцінкою». У цьому віці самооцінка і самоставлення взаємопов'язані та впливають на правдивість образу «Я», розвивають когнітивний компонент самопізнання і підвищують готовність до вивчення власної особистості.

Таким чином, самосприйняття юнаків стає більш конкретним щодо мінливого соціального оточення й особистісних потреб, вони починають оцінювати свої якості в контексті життєвих прагнень і завдань професійного самовизначення [66].

Соціально-психологічний контекст сім'ї визначає велику міру самоприйняття юнаків, а різноманітні типи сімей та характер взаємодії між батьками та дітьми впливають на процес самопізнання. Згідно з дослідженнями, діти, що виховуються у відкритих, гнучких, інтегрованих, гармонійних та демократичних сім'ях, мають більш успішний та якісний розвиток самопізнання.

Процес самопізнання стає більш успішним і якіснішим, коли діти зростають у сім'ях, де присутня гнучкість та інтеграція, порівняно із закритими та ригідними сім'ями. Сімейне середовище, яке сприяє гармонії та демократії, підтримує розвиток позитивного уявлення про себе та позитивних внутрішніх стандартів самоприйняття. Важливо враховувати різницю між типами сімей, оскільки дезінтегровані, дисгармонійні, прагматичні, бездіяльні та авторитарні сім'ї можуть створювати менш сприятливий фон для розвитку самоприйняття дитини [8]. Різноманітні соціально-психологічні характеристики сім'ї, такі як ставлення батьків, позитивні або негативні взаємини, впливають на процес формування конструкта самосприйняття.

Також важливим фактором для розвитку самосвідомості є походження дитини, чи вона є з повної сім'ї, напівсиротою чи сиротою. Це може впливати на спосіб, яким дитина оцінює себе та своє місце в суспільстві [48].

І. Чеснова виділяє різні типи залежності самооцінки від батьківського ставлення, вказуючи, що негативний образ себе, що формується через ехо-самооцінку, може призвести до почуття неповноцінності та відторгнення. Змішана самооцінка може викликати плутання та амбівалентність в самоприйнятті, тоді як активна боротьба з батьківською оцінкою може визначити якість самооцінки та внутрішніх стандартів самоприйняття.

Отже, соціально-психологічні чинники, такі як тип сім'ї, взаємодія на рівні «батьки-дитина» та позитивні чи негативні соціально-психологічні характеристики сім'ї, мають важливий вплив на розвиток самоприйняття юнаків [64].

Розвиток самосвідомості у студентів університету тісно пов'язаний з різноманітними аспектами їхнього університетського життя та соціально-психологічним оточенням. Взаємодія в університеті, в групах з викладачами та однолітками, а також зовнішні фактори, такі як зовнішній вигляд, одяг і зачіска, визначають самоприйняття студентів. Успішність у навчанні, статус в міжособистісних відносинах та фізичні характеристики також можуть впливати на самоприйняття. Наприклад, негативне ставлення до себе та низька самооцінка можуть бути пов'язані з незадовільною академічною успішністю, відсутністю інтересу до навчання та низькою мотивацією [83].

За концепцією І. Кона, ставлення до себе як суб'єкта навчальної діяльності складається з елементів пізнання, уявлення та емоційних переживань успіхів і невдач. Самооцінка особистісно значущих характеристик і самоконтроль у навчальній діяльності також грають важливу роль у формуванні самоприйняття [95].

Спілкування в університеті та взаємодія з однолітками є ключовими складовими для студентів, оскільки це допомагає їм в пізнанні себе, встановленні соціальних зв'язків та визначенні місця в суспільстві. Активна потреба в пізнанні себе, самоствавлення та самоствердження приводить до саморегуляції в процесі самоприйняття. Загалом, формування самоприйняття у студентів університету залежить від комплексного впливу навчального середовища, внутрішніх факторів та соціальних відносин, які формують їхній особистісний розвиток та сприяють становленню власної ідентичності [69].

На думку А. Маркової, існує кілька важливих аспектів професійної самосвідомості: визнання норм, правил, стандартів і вимог, які визначають нормативні якості в конкретній професії; усвідомлення якостей які є важливими в її професії, не тільки в ній самій, але й в інших представниках її професії; порівняння власних досягнень та якостей з певними стандартами та ідеалами, а також з досягненнями та якостями інших професіоналів у цій галузі; врахування, як колеги сприймають та оцінюють вашу професійну діяльність; розуміння себе як особистості в контексті своєї професійної діяльності, включаючи професійну поведінку, емоційне ставлення та інші аспекти; усвідомлення того, як розвивалася і змінювалася професійна ідентичність з плином часу [70].

Важливо зазначити, що розвиток самоусвідомлення себе, як професіонала, є передумовою для розвитку особистого стилю та вибору найкращого шляху у професійному житті. Важливими етапами цього процесу є формування особистого професійного плану та ідентифікація зі своєю роллю в суспільстві.

Ціннісні орієнтації відіграють важливу роль у процесі формування ідентичності. Ціннісна орієнтація є стійким утворенням моральної свідомості і є компонентом світогляду, який виражає сутність людської моралі. Вона є складовою світогляду і виражає сутність людської моралі. Формування ідентичності пов'язане з усвідомленням власної цінності та можливостей. Важливу роль у цьому формуванні відіграють соціальні та професійні відносини.

Ці відносини визначаються винятковістю індивіда в межах референтної групи. В рамках таких відносин відбувається прийняття себе як професіонала [79].

Таким чином можемо зробити такий висновок, що самоствалнення є емоційно-ціннісним відношенням до себе, являє собою внутрішній процес самосвідомості, який об'єднує момент самопізнання та систему переживань. У юнацькому віці розвиток самосвідомості виявляється як ключовий психологічний процес. Саме через самосвідомість особистість здатна гармонізувати свої прагнення і дії з власним уявленням про себе. Цей процес супроводжується різними видами діяльності, в які залучена молодь. Самоствалнення дозволяє оцінювати власні здібності та якості, що, своєю чергою, стимулює саморозвиток особистості.

2.4. Класифікація цінностей і ціннісних орієнтацій особистості

Система цінностей та ціннісні орієнтації особистості дійсно відіграють ключову роль у розвитку і формуванні індивіда. Цінності, які людина обирає або які формуються під впливом різних факторів, таких як культура, освіта, сімейні традиції та життєвий досвід, визначають її світогляд, поведінку та спосіб взаємодії з навколишнім світом.

Ціннісні орієнтації впливають на те, як людина сприймає реалії навколишнього світу, її соціальні контакти та взаємини. Вони допомагають особистості визначати, що є для неї важливим, цінним та значущим, впливаючи на вибір життєвих пріоритетів, цілей та способів діяльності [48].

Мотиваційний компонент поведінкової сфери також тісно пов'язаний із системою цінностей. Ціннісні орієнтації формують мотивацію до дій, визначають напрямок і сенс діяльності. Це означає, що цінності, якими керується людина, безпосередньо впливають на її вибір, поведінку та ефективність виконання різних завдань.

Таким чином, система цінностей і ціннісні орієнтації не лише формують внутрішню структуру особистості, але й впливають на її взаємодію зі світом, самооцінку, самопізнання та розвиток. Вони є фундаментом, на якому побудовано світогляд індивіда, його ставлення до себе та оточуючих, і впливають на вибір і напрямок життєвих стратегій [49, 52]

Феномен «цінність» є ключовим у філософії, соціології, психології та інших галузях науки, оскільки він допомагає розуміти, як люди визначають своє ставлення до різних аспектів світу, себе, суспільства та культури.

За трактуванням П. Менцера, яке аналізує С. Матяж, цінність визначається особистістю і її відчуттями і діями як щось найбільш значуще порівняно з іншими явищами. Це визначення підкреслює суб'єктивний характер цінностей. Воно вказує на те, що цінності не є об'єктивно існуючими речами, а скоріше являються важливими в контексті взаємодії особистості з її соціальним і фізичним середовищем [52].

Цінності, таким чином, формуються в процесі соціалізації та особистісного розвитку і впливають на усі аспекти життя людини, включаючи її цілі, переконання, поведінку, а також сприйняття і оцінку подій та явищ навколишнього світу. Вони служать своєрідними орієнтирами або маяками, які вказують, до чого прагнути, чого уникати, що поважати та як діяти в різних життєвих ситуаціях [26].

Різні науковці наближаються до розуміння цінностей з власної перспективи. М. Головатий вважає, що цінності – це переконання, ідеї, погляди, які допомагають особистості задовольняти власні потреби та зацікавлення. Таке бачення підкреслює функціональний аспект цінностей у житті особистості, вказуючи на те, що вони служать інструментом для досягнення особистісних цілей [70].

М. Рокич розглядає цінність як стійке переконання, що певна модель поведінки або кінцева ціль діяльності є значущою для особистості. Це підхід вказує на стабільність та тривалість ціннісних орієнтацій в житті індивіда [62].

С. Возняк та В. Кононенко висувують ідею про тісний зв'язок між поняттями «цінність» та «значущість», розглядаючи цінність як те, що індивід цінує та наділяє великим значенням. Цей підхід наголошує на суб'єктивному сприйнятті цінностей, їх особистісній значущості та впливі на вибір та поведінку індивіда [60].

Усі ці перспективи вказують на те, що цінності не просто є частиною особистісної структури, але й активно впливають на життєву діяльність, вибір, поведінку та розвиток особистості. Цінності, будучи глибоко вкоріненими в особистісну структуру, формують спосіб взаємодії особистості з зовнішнім світом та внутрішнім досвідом [26].

Аналіз феномену цінностей та ціннісних орієнтацій у сучасній психології підкреслює різноманітність ролей, які цінності можуть відігравати в житті особистості та суспільства.

Цінності як структурні елементи соціального середовища. Цінності в цьому контексті визначають культурні, соціальні норми та орієнтири, які формують основу для взаємодії та поведінки в суспільстві. Вони відображають суспільні процеси та сприяють формуванню культурного простору, впливаючи на групові та суспільні взаємовідносини.

Цінності як наслідок діяльності особистості. У цьому аспекті цінності розглядаються як результат особистісної духовної або матеріальної діяльності, який відповідає на актуальні потреби особистості. Це може означати, що цінності формуються та модифікуються через особистий досвід, досягнення, навчання та взаємодію з оточенням.

Цінності як правила, стандарти та переконання. Цінності в цьому контексті виступають як система правил та стандартів, які особистість прагне

прийняти та втілювати у своєму житті. Вони формують основу для моральних, етичних, соціальних та інших переконань, які направляють поведінку та вибір особистості.

Цінності як особисті погляди та переконання. У цьому аспекті цінності є внутрішніми переконаннями та поглядами, які мають значення для індивіда. Вони служать як основа для прийняття рішень, формування ставлення до світу та визначення особистих цілей та амбіцій [72].

Науковиця Д. Кислинська зазначає, що у сучасній психологічній науці існує тенденція заперечення ціннісних орієнтацій як ключового елементу [18]. Це означає, що багато теоретичних напрямків, особливо ті, що базуються на біологічній концепції психології, не включають цінності та ціннісні орієнтації до основних об'єктів своїх емпіричних досліджень.

Дослідження показують, що система цінностей та ціннісних орієнтацій особистості формується під впливом суспільства та його цінностей, особливо в актуальних контекстах. Суспільні цінності є динамічними і змінюються в ході свого розвитку. Це дозволяє виявляти певні закономірності у взаємодії між соціальним середовищем та ієрархією ціннісних орієнтацій особистості [51].

О. Рибак у своєму аналізі вивчає підходи сучасних дослідників до розуміння феномену ціннісних орієнтацій. Вона розглядає ціннісні орієнтації як структурну систему, яка служить еталоном або шаблоном для відображення суспільних цінностей. Ці орієнтації втілюються особистістю у своїх моделях діяльності та поведінки. О. Рибак вважає, що ціннісні орієнтації виступають як проміжна ланка, що сприяє засвоєнню морально-духовної культури суспільства, мотивації прикладної діяльності та моделей поведінки в соціумі [37].

С. Матяж у своїх роботах, присвячених класифікації цінностей та ціннісних орієнтацій, висловлює думку, що ціннісні орієнтації є інтегративними установками та переконаннями, які особистість свідомо і відповідально обирає для наслідування. Він вважає, що ці орієнтації є більш значущими і включеними

у життя індивіда, ніж базові соціальні еталони, шаблони, установки та орієнтири. Це підкреслює активну роль особистості у формуванні та виборі своїх ціннісних орієнтацій [26].

У своїх дослідженнях Л. Долинська розглядає ціннісні орієнтири як важливу складову структури особистості. Вона вважає, що ці орієнтири є складними утвореннями, які відображають поєднання індивідуального та суспільного в особистості. Це унікальні форми, через які індивід сприймає та інтерпретує оточуючу дійсність, власний досвід, актуальні ситуації, майбутні цілі та мотиви, а також своє власне "Я". Долинська підкреслює, що наявність сформованої системи ціннісних орієнтирів сприяє створенню гармонійного внутрішнього простору особистості, допомагає упорядкувати її погляди, моделі поведінки, сприяє самоствердженню та соціальній реалізації [14].

О. Целякова досліджує вплив ціннісних орієнтирів на розвиток особистості, визначаючи їх як ключовий елемент у формуванні індивідуальності. Вона вказує, що ціннісні орієнтири впливають на структуру особистісних переконань та поглядів, визначаючи те, як людина бачить світ і які еталони вона обирає для себе. Ці орієнтири також вказують на загальне напрямок інтересів та потенціалів людини, впливають на формування її цілей і мотивації до діяльності.

О. Целякова підкреслює, що ціннісні орієнтири визначають рівень потреб, бажань та зацікавлень індивіда, а також сприяють усвідомленню актуального стану речей та допомагають в оцінці значущості різних процесів. Крім того, ці орієнтири спонукають людину до втілення в життя своїх поглядів та переконань, що є важливим для її самоствердження і реалізації в соціумі [45]

А. Воронін у своїх дослідженнях приділяє особливу увагу ціннісним орієнтаціям, розглядаючи їх як ключовий компонент у структурі особистості. Він вважає, що ціннісні орієнтири формуються на основі життєвого досвіду та емоційних переживань індивіда, включаючи всі аспекти його діяльності та взаємодій з навколишнім світом.

За словами А. Вороніна, ціннісні орієнтири відіграють роль у структуруванні життєвих процесів та подій, допомагаючи індивіду визначити, що є для нього більш чи менш важливим у його особистому досвіді [11]. Це означає, що ціннісні орієнтири впливають на те, як людина сприймає та оцінює різні аспекти свого життя, відіграючи важливу роль у формуванні її світогляду та поведінки.

З аналізу джерел випливає, що цінності є важливою характеристикою різних явищ, предметів чи процесів, в контексті суспільних особливостей. Вони відображають і реалізують індивідуальні запити, інтереси та потреби. Цінності можна вважати соціально значущими поглядами на такі процеси, як любов, дружба, добро, чесність, справедливість та інші.

Ціннісні орієнтири, які можуть бути стійкими, також здатні зазнавати трансформацій протягом розвитку особистості. Вони часто слугують шаблоном для наслідування в соціальному середовищі. Одночасно, цінності є вираженням ставлення індивіда до різних явищ та обставин навколишнього світу, що проявляється через формування орієнтирів, соціальних установок і важливих особистісних характеристик. У цьому контексті цінності стають елементами структури особистості. Таким чином, в одному випадку цінності зосереджуються на суспільному компоненті, а в іншому - на особистісному [7].

Система ціннісних орієнтацій особистості виявляється складною та має багато рівнів. Науковці виділяють такі структурні компоненти ціннісних орієнтацій: емоційну, когнітивну, поведінкову [46].

В дослідженні В. Драченко визначено аналіз таких структурних елементів ціннісних орієнтацій: емоційна складова - визначає особистісний зміст ціннісних орієнтирів. Цей аспект може впливати на формування досвіду в позитивному напрямі та стимулювати до виконання зобов'язань або дотримання узгоджених рамок. Когнітивна складова — відображає здатність індивіда засвоювати та утримувати певні норми та стандарти поведінки, закони, погляди та установки.

Поведінкова складова - вказує на готовність особистості активно виступати у захисті своїх поглядів та інтересів. Ця готовність пов'язана з емоційним та когнітивним компонентами, а також з певним набором моделей та шаблонів поведінки, які індивідуалізовані та автоматизовані у досвіді особистості [15].

У своїх роботах О. Хлонь висвітлює різні аспекти феномену ціннісних орієнтацій, розглядаючи їх динамічну структуру зацікавлень та домагань індивіда, загальний характер прагнень індивіда, а також зміст, рівень та важливість зацікавлень, установок і переконань. Він приділяє увагу мотиваційно-вольовому аспекту прагнень, а також рівню готовності та ресурсам особистості для втілення своїх задумів. Крім того, він розглядає усвідомлення реальності та алгоритм розрізнення установок за чітко визначеними критеріями значущості для індивіда [44].

Сучасні психологічні дослідження показують, що єдиної уніфікованої класифікації ціннісних орієнтацій не існує, оскільки різні школи та концепції інтерпретують цінності та ціннісні орієнтири по-своєму, виходячи з власних теоретичних підходів та переконань. Одні дослідники розглядають ціннісні орієнтації через призму об'єктивного наповнення явищ та обставин, інші - через матеріальність, вказуючи на матеріальний еквівалент цінностей. Також існує підхід, де цінності розглядаються як залежні від значущості об'єкта чи явища в життєдіяльності індивіда. Крім того, деякі психологічні концепції поєднують ціннісні орієнтації з їх властивостями та здатністю задовольняти запити, бажання та прагнення індивіда [53].

Ситуація різних підходів до класифікації ціннісних орієнтацій обумовлена різними теоретичними концепціями. С. Матяж пропонує свою класифікацію ціннісних орієнтацій, виділяючи кілька категорій розрізнення:

- за об'єктами засвоєння: матеріальні, моральні та духовні;
- за рівнем узагальнення: конкретні, абстрактні;
- за цілями реалізації: егоїстичні, альтруїстичні;

- за позицією у діяльності індивіда: термінальні, інструментальні;
- за характером прояву: ситуативні, стійкі;
- за змістовим наповненням діяльності: пізнавальні, предметні (творчі, естетичні і т.п.);
- за кількісним показником: групові, індивідуальні, національні, суспільні і т.п. [26].

Класифікація цінностей за М. Рокичем відіграє ключову роль у сучасних психологічних дослідженнях ціннісних орієнтацій. М. Рокич диференціює цінності на два основних типи. *Інструментальні цінності* — ці цінності є засобами чи інструментами для досягнення певних кінцевих цілей. Вони включають такі якості як чесність, відповідальність, самодисципліна, компетентність, інтелектуальність тощо. Інструментальні цінності є більше процесуальними і орієнтовані на спосіб досягнення цілей. *Термінальні цінності* — ці цінності представляють кінцеві цілі або прагнення, які людина хоче досягти в житті. Вони можуть включати такі поняття як щастя, внутрішній мир, самореалізація, успіх, визнання в суспільстві тощо. Термінальні цінності є кінцевими метами чи ідеалами, до яких прагне особистість.

Підхід М. Рокича до класифікації цінностей не єдиний у психології, але він надає важливий інструментарій для аналізу та розуміння ціннісних орієнтацій особистості. Ця класифікація допомагає у визначенні, які цінності керують вибором і поведінкою людей, і як ці цінності впливають на їх життя та відносини з іншими [23].

Класифікація ціннісних орієнтацій, запропонована С. Бадером, є зразком комплексного підходу до аналізу цінностей у психології та соціології. Ця класифікація враховує різноманітні аспекти, які формують та впливають на ціннісні орієнтації особистості [104]. Розглянемо детальніше кожен з категорій у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Класифікація ціннісних орієнтацій, запропонована С. Бадером

Розподіл за змістом цінностей	Розподіл за об'єктом спрямованості	Розподіл за рівнем впливу на життєдіяльність індивіда	Розподіл за кількісною та соціальною характеристикою:
Релігійні цінності Сімейні цінності Особистісні цінності Національні цінності Громадянські цінності Естетичні цінності Етичні цінності Творчі цінності Професійні цінності Пізнавальні цінності Культурні цінності	Духовні цінності Моральні цінності Матеріальні цінності	Ситуативні цінності Глобальні цінності Стійкі цінності	Індивідуальні (особистісні) цінності Групові цінності Колективні цінності

Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену ціннісних орієнтацій підкреслює різноманіття існуючих концепцій та трактувань цього явища. З ретельного вивчення цієї теми випливає, що процес формування ціннісних орієнтацій індивіда відбувається через аналіз та переосмислення особистого досвіду соціальної взаємодії. Цей досвід відіграє ключову роль у формуванні поглядів та переконань особистості.

Згідно з аналізом, цінності виявляються важливою частиною процесу самоусвідомлення та самовираження індивіда, оскільки вони відображають його актуальні переконання та прагнення. Це вказує на те, що ціннісні орієнтації не просто є набором переваг або уподобань, але вони формують основу, на якій індивід будує своє розуміння світу та своє місце в ньому.

Ціннісні орієнтації, як випливає з аналізу, складають багаторівневу систему усвідомлених цінностей. Ці цінності набувають пріоритетного значення в житті індивіда і стають своєрідними еталонами, які впливають на різні аспекти його діяльності. Вони впливають на вибір життєвих цілей, прийняття рішень, взаємодію з іншими людьми та на загальне уявлення про сенс і цілісність життя.

2.5. Взаємозв'язок образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій студентів вищих навчальних закладів

Дослідження взаємозв'язку між образом «Я», самооцінкою та ціннісними орієнтаціями студентів вищих навчальних закладів в сучасних умовах є вкрай важливим. Ця актуальність випливає з підвищених вимог до розвитку гармонійної особистості, спроможної не лише розуміти своє місце у житті та досягати успіху, але й бути активним учасником соціальних взаємодій та формувати особистісні цінності, які віддзеркалюють суспільні норми та стандарти.

Вплив взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями та самооцінкою на формування образу «Я» особистості є ключовим у розумінні комплексних процесів, що відбуваються в індивіді. Тут йдеться про самоусвідомлення особистості, її взаємодію з зовнішнім світом та власне внутрішнє сприйняття. Виходячи з аналізу існуючої інформації, очевидно, що ціннісні орієнтації є важливою структурною складовою особистості. Таким чином, психологічні детермінанти, які визначають вплив ціннісних орієнтацій, тісно пов'язані з формуванням образу «Я» та розвитком самооцінки особистості [29].

Аналіз теоретичних джерел дозволив нам встановити, що самооцінка є важливою частиною образу «Я» особистості. Самооцінка виступає у вигляді системи вірувань, установок і цінностей, інтегрованих у особистість. Дослідження показують, що діяльність особи, особливо студентів вищих

навчальних закладів, в значній мірі визначається їхньою системою цінностей, рівнем самооцінки та розвитком образу «Я». Ці аспекти є основою для формування їхніх життєвих цілей та мотивації [10].

Ціннісні орієнтації та самооцінка формують ключові складові образу «Я». Особливо важливим є аспект «Я-актуального» у студентів вищих навчальних закладів, який відображає готовність особистості до дій у конкретних ситуаціях. При цьому, основна мета позитивного формування образу «Я» полягає у забезпеченні ефективної взаємодії особистості в суспільстві, що досягається через взаємодію усіх складових особистості. Ю. Горбенко наголошував на важливості самосприйняття та розуміння себе в контексті світу, що є вираженням особистісної організації діяльності та забезпечує гармонійне поєднання різних образів «Я» [22].

Самооцінка та конструктивний образ "Я" студентів вищих навчальних закладів розвиваються через тісний взаємозв'язок ціннісних орієнтацій та прагнень, що формуються на основі особистого досвіду. О. Дніпрова звертає увагу на взаємозв'язок діяльності студента з його самооцінкою та образом «Я»-ідеалу. На її думку, досягнення поставлених цілей можливе лише за умови регулярного порівняння та аналізу власних мотивацій, самооцінки, цінностей і установок [13].

За словами О. Скрипченка, активність особистості не обмежується впливом образу «Я»-ідеального, але також залежить від «Я»-індивідуального, яке мотивує особу до досягнення певних результатів через задоволення актуальних потреб і інтересів. Крім того, важливим фактором є «Я»-природне, яке визначається біологічними особливостями індивіда [40].

М. Кун та Т. Макпартленд принесли значний внесок у розумінні системи образів "Я", зосереджуючись на важливому зв'язку між самооцінкою та характеристиками самосприйняття особистості. Вони виокремлюють наступні основні категорії образів «Я»:

- «Я»-соціальне — цей образ формується через соціальні взаємодії та сприйняття іншими людьми. Він включає аспекти, такі як ідентифікація статі, приналежність до сексуальної ролі, професійне спрямування, сімейні ролі, етнічна приналежність, світосприйняття та соціальна група.
- «Я»-комунікативне — цей образ стосується здатності індивіда до спілкування та взаємодії у соціальних групах, а також самосприйняття як активного учасника комунікації.
- «Я»-матеріальне — включає в себе відношення особистості до матеріальних благ, оцінку власного матеріального стану та цінності, пов'язані з матеріальними аспектами життя.
- «Я»-фізичне — фізичний образ «Я» відображає особистісне сприйняття та оцінку власного тіла та фізичного здоров'я. Він включає як суб'єктивні, так і об'єктивні аспекти, від харчових уподобань до фізіологічного стану здоров'я.
- «Я»-діяльне — діяльне «Я» стосується сприйняття та оцінки власної здатності до активності та виконання різних видів діяльності. Цей аспект відіграє ключову роль у професійному самовизначенні, розвитку хобі та інтересів, а також у сприйнятті себе як активного учасника соціального та професійного життя.
- «Я»-рефлексивне — охоплює більш глибокі, саморефлексивні аспекти особистості, включаючи здатність до самоаналізу, розуміння власної унікальності та індивідуальності, а також осмислення власного місця у світі.
- «Я»-перспективне — відображає часову динаміку в самоідентифікації особистості, включаючи її минуле, теперішнє та майбутнє. Цей аспект образу «Я» включає різні перспективи, такі як професійна, групова, сімейна, комунікативна, фізична, матеріальна, діяльна, персональна та самооцінка домагань. Ці категорії допомагають особистості формувати комплексне бачення себе в різних контекстах та періодах життя, враховуючи власні цінності, переконання, цілі та бажання [17; 27].

Відомий психолог З. Фрейд підкреслював, що внутрішній розвиток особистості супроводжується особливим дисонансом між образами «Я»-реальне та «Я»-ідеальне. Це відображає внутрішню напругу і конфлікт між тим, як особистість сприймає себе в актуальному стані, і яким вона б хотіла бачити себе в ідеалі чи ким прагне стати [9].

У здобувачів вищої освіти цей дисонанс може виникати внаслідок актуальних цінностей та власних прагнень до саморозвитку. Процес формування структури особистості тісно пов'язаний із зусиллями адаптації до внутрішніх та зовнішніх викликів. Отже, взаємодія з актуальним станом і власними ідеалами визначає не лише самосвідомість, але й напрямок особистісного розвитку.

Ю. Горбенко у своїй науковій праці розглядає цікаву ситуацію, що стосується студентів вищих навчальних закладів та їхньої самооцінки. Згідно з цим дослідженням, студенти часто високо оцінюють свої когнітивні та соціальні навички, але мають низьку оцінку власних зовнішніх досягнень. Вони мають високу самооцінку в категорії «Я»-соціальне, що стимулює потребу у визнанні та повазі від інших. Ця потреба може яскраво проявлятися у прагненні досягнути значних результатів у професійній сфері, що відображається у «Я»-перспективне [73].

Студенти усвідомлюють свої можливості та розуміють важливість розбудови конструктивної структури особистості. У результаті, їхні ціннісні орієнтації зазнають значних трансформацій, і в їхніх ціннісних системах можуть з'явитися нові орієнтири.

Проте, існують і труднощі: критичне оцінювання минулого досвіду, надмірно високий рівень домагань, а також нездорова самооцінка можуть стати перешкодами на шляху досягнення цих результатів. Ці фактори можуть ускладнити процес самореалізації та професійного розвитку студентів [24].

Цікаво, що студенти із низьким рівнем самооцінки часто демонструють високу мотивацію до досягнення результатів. Це можна пояснити значними

розбіжностями між їхнім «Я»-ідеальним і «Я»-реальним. Через ці розбіжності рівень їхніх амбіцій та прагнень є вищим, ніж у осіб з високою самооцінкою. Така ситуація спонукає їх до постійних зусиль для досягнення ідеалу, що вони висунули для себе.

З іншого боку, студенти з високою самооцінкою можуть орієнтуватися на ілюзію, відповідно до якої вони вважають, що їхні досягнення вже відповідають їхньому «Я»-ідеальному. Така ілюзія часто не відображає реальний стан речей і може сприяти самозадоволеності та зменшенню мотивації до подальшого розвитку та вдосконалення.

Ці висновки підкреслюють важливість адекватної самооцінки у процесі освіти та професійного розвитку, а також вказують на складність балансу між самооцінкою, самовдосконаленням та реальними досягненнями [22].

Ця концепція висвітлює важливість високого рівня розвитку образу «Я» та адекватного рівня самооцінки у формуванні особистісної структури, особливо серед студентів вищих навчальних закладів. Образ «Я» в даному контексті виступає як багаторівневий феномен, що об'єднує уявлення індивіда про себе самого та його місце у світі. Він формується не тільки на основі внутрішньої самооцінки, але й під впливом ціннісних орієнтирів.

Адекватна самооцінка та розвинений образ «Я» відіграють ключову роль у визначенні того, як особистість інтерпретує своє місце в соціальному та професійному контексті. Це не тільки сприяє психологічній стабільності та добробуту, але й забезпечує основу для розвитку ціннісних орієнтирів, які направляють особистісне зростання та професійний розвиток.

Також важливо зазначити, що структура особистості – це динамічний процес. Вона розвивається та змінюється впродовж усього життя під впливом особистих досвідів, знань, взаємодій з навколишнім світом та змін у власних цінностях і переконаннях.

Висновки до розділу 2

На основі аналізу літератури ми вивчили ключові аспекти формування образу «Я», самооцінки та ціннісних орієнтацій студентів вищих навчальних закладів. Ми виявили, що многоплановість образу «Я» значною мірою визначається його змістом, сутністю, структурою та методологічними підходами до його вивчення. Відзначено, що сучасні дослідження від міжнародних та вітчизняних шкіл психології пропонують широкий спектр теорій та методів в аналізі цієї проблематики, що призводить до розмаїття думок і відсутності єдиної концепції.

В ході дослідження були розглянуті різні теоретичні підходи до структури образу «Я», включаючи генетичний, логіко-гносеологічний, змістовний, функціональний та структурно-психологічний підходи.

З'ясовано, що образ «Я» є відносно стабільною системою самосприйняття, що базується на особистісному усвідомленні. Ця система лежить в основі формування взаємин з навколишнім світом та самоаналізу, включаючи різноманіття навичок, інтересів, емоційних станів, внутрішніх переживань та інтелектуальних здібностей.

Встановлено, що образ «Я» функціонує як механізм суб'єктивного відображення об'єктивного статусу особистості у взаємодії з зовнішнім середовищем, відображаючи взаємозв'язок між внутрішнім світом індивіда та його соціальним контекстом.

Множинність підходів до образу «Я» у психології, з акцентом на його багаторівневу структуру та різноманітність концепцій (генетична, логіко-гносеологічна, змістова, функціональна, структурно-психологічна), вказує на його складність. Образ «Я» розглядається як стабільна система власних переконань і відношень, що впливають на взаємодію особистості з навколишнім світом та самопізнання.

Самооцінка, як особистісне уявлення про власну вартість, формується через відчуття потреби, гідності, компетентності та є ключовою у формуванні «Я-концепції».

Цінності визначаються як переконання та ідеї, які задовольняють потреби особистості, формують модель поведінки та відображають життєві пріоритети. Цінності розвиваються через соціальну взаємодію і впливають на самоусвідомлення та самовираження індивіда.

Ціннісні орієнтації та самооцінка є важливими складовими образу «Я», виявляючись в актуальному «Я» студентів, що впливає на готовність до конкретних дій. Високий рівень розвитку образу «Я» та адекватна самооцінка сприяють позитивному впливу на ціннісні орієнтації студентів.

Різноманітні образи «Я» (соціальне, комунікативне, матеріальне тощо) формуються під впливом цінностей і самооцінки, вказуючи на їхню роль у розвитку особистості студентів.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СКЛАДОВИХ Я-КОНЦЕПЦІЇ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1. Організація, обґрунтування методичного підходу

На базі вищих навчальних закладів КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради та ПрАТ «Дніпровський інститут міжрегіональної Академії управління персоналом» нами було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення взаємозв'язку образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій студентів третього та четвертого курсу за спеціальністю 053 «Психологія». Загалом у дослідженні взяли участь 80 студентів дівчат віком від 19 до 22 років. Дане емпіричне дослідження було проведено протягом військової ситуації в країні, і тому його методологія включала комбінацію офлайн та онлайн форм проведення. Наукові дослідники приділяли особливу увагу забезпеченню комфортних умов для учасників опитування, враховуючи особливості соціального та психологічного контексту.

Кожному здобувачеві вищої освіти була надана докладна інструкція, а також стимулюючий матеріал для використання методик та опитувальників, що спрощувало процедуру діагностики. Проходження опитувань було організовано психологом-практиком, який дотримувався визначеного часового ліміту і готово відповідав на питання учасників дослідження.

Тема самого наукового дослідження стимулювала інтерес студентів-психологів, оскільки вона відкривала їхнє відношення до власної особистості, цінностей і їх взаємозв'язок. Завершивши діагностичну процедуру, психолог-практик провів якісний та кількісний аналіз результатів.

Отримані результати були представлені учасникам дослідження, і проведено обговорення можливих варіантів корекції та розвитку їхньої самооцінки, розширення образу «Я», а також укріплення нових цінностей в контексті повномасштабного конфлікту в Україні.

Наукова робота, де ми вивчали взаємозв'язок образу «Я», самооцінки та ціннісних орієнтацій студентів, розгорталася у три етапи.

На першому етапі основна задача полягала у відборі адекватного психодіагностичного інструментарію для аналізу взаємозв'язку образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій. Цей етап передбачав використання надійних, валідних і стандартизованих психодіагностичних методик:

1. Методика кількісного виміру самооцінки (С. Будассі)
2. Опитувальник дослідження самоставлення С.Р. Пантілєєва.
3. Методика «Двадцять тверджень», або «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда.
4. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича.
5. Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик.

Представляємо стислий опис кожної запропонованої методики для діагностики.

1. Методика кількісного виміру самооцінки С. Будассі

Вивчення взаємозв'язку між реальним та ідеальним образом «Я». Визначення ступеня відповідності між самосприйняттям та амбіціями. Аналіз внутрішнього конфлікту чи гармонії між реальним та ідеальним «Я». Тест може допомогти виявити, чи існують розриви між тим, як особа бачить себе зараз і як вона хоче бачити себе в майбутньому, що може вказати на потребу в розвитку, самореалізації або працю над самосприйняттям.

Пропонується список з 48 слів, що позначають властивості особистості, з яких необхідно вибрати 20, які найбільшою мірою характеризують еталонну особистість (назвемо її «мій ідеал»).

Перелік тверджень опитувальника та методи обробки та інтерпретації результатів див. в додатку А.

2. Опитувальник дослідження самоствавлення С. Пантілєєва.

Призначений для ретельного аналізу структури особистості та сприйняття самої себе з різних структурних позицій. Автор визначає самоствавлення як комплексну та цілісну систему внутрішнього стану особистості, представленого її інтрапсихічним світом. Особлива увага приділяється уявленню особистості про сенс свого «Я», розглядаючи його як вираз сенсуального аспекту особистості.

Опитувальник містить 110 тверджень, на які респондент повинен відповідати позитивно чи негативно. Кожна відповідь оцінюється в балах, враховуючи ступінь вираженості конкретної властивості самоствавлення. Отримані бали конвертуються у стени, представлені від 1 до 10 згідно зі спеціальною таблицею.

Шкали самоствавлення включають: замкнутість, самовпевненість, самокерівництво, відзеркалене самоствавлення, самоцінність, самоприйняття, самоприхильність, внутрішня конфліктність, самозвинувачення

Перелік тверджень опитувальника та методи обробки та інтерпретації результатів див. в додатку Б.

3. Методика «Двадцять тверджень», або «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда.

Дана методика націлена на ретельне вивчення різних аспектів ідентичності особистості, зокрема когнітивних, ціннісно-мотиваційних, афективних та поведінкових характеристик. Методика також надає можливість всебічно висвітлити образ «Я» особистості.

Учасники опитування повинні давати письмові відповіді на запитання «Хто Я?» протягом 12 хвилин. Після цього проводиться кількісний і якісний аналіз результатів, використовуючи метод контент-аналізу. При інтерпретації результатів враховуються розробки та удосконалення методики, зокрема внесені Н. Івановою. Вона запропонувала групувати відповіді учасників дослідження за

7 показниками-компонентами ідентичності: соціальне «Я», комунікативне «Я», матеріальне «Я», фізичне «Я», діяльне «Я», перспективне «Я», рефлексивне «Я».

Перелік тверджень опитувальника та методи обробки та інтерпретації результатів див. в додатку В.

4. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича.

Він розробив низку ціннісних орієнтацій, які виступають як діагностичні засоби для дослідження ціннісно-сміслової та мотиваційної сфери особистості. Ці ціннісні орієнтації визначають спрямованість особистості, її відношення до навколишньої дійсності, до самої себе та до інших людей. Методика М. Рокича передбачає виявлення джерел мотивації та реалізації життєвої активності людини, визначаючи її «філософію життя». Вона може бути застосована як у груповій, так і у індивідуальній формі, використовуючи два класи цінностей:

Термінальні цінності - це прагнення досягати поставлених цілей, які варті хорошого і цікавого життя.

Інструментальні цінності - це образ дій або властивості особистості, які є корисними і цінними у будь-якій ситуації.

Перелік тверджень опитувальника та методи обробки та інтерпретації результатів див. в додатку Д.

5. Індивідуально-типологічний опитувальник, розроблений Л. Собчик.

Цей інструмент дозволяє визначити типологічні особливості індивіда, виокремлені основні риси характеру, які є акцентуйованими, а також рівень його психічної врівноваженості. Застосування методики дозволяє графічно відобразити взаємозв'язки між властивостями, щоб виявити рівень соціально-психологічних тенденцій та когнітивних стилів, які знаходяться в межах норми та ті, що виходять за її межі. Опитувальник включає 91 запитання, а його шкали були розглянуті в теоретичному розділі.

Перелік тверджень опитувальника та методи обробки та інтерпретації результатів див. в додатку Е.

На другому етапі дослідження було зосереджено на оцінці рівня розвитку образу «Я», самооцінки та ціннісних орієнтацій серед студентів.

Третій етап мав на меті визначити, як саме пов'язані між собою складові «Я-концепції», а саме образ «Я», самооцінка та ціннісні орієнтації у студентів вищих навчальних закладів. Взаємозв'язок між ознаками був досліджений за допомогою статистичного непараметричного рангового кореляційного методу Спірмена. Цей метод кореляції вказує на той процес, при якому виявлення однієї ознаки знаходиться в певній відповідності з виявленням іншої ознаки.

Таким чином, кожен з етапів дослідження відіграв ключову роль у загальному процесі вивчення даної теми.

3.2. Результати емпіричного дослідження взаємозв'язку складових Я-концепції у студентів вищих навчальних закладів

Першим кроком у дослідженні була методика кількісного виміру самооцінки С. Будассі. Результати діагностики за методикою С. Будассі, щодо конструкта «Сформована самооцінка», представлені на рис. 3.1. Згідно з отриманими даними, 2,59% студентів виявили високий рівень сформованості своєї самооцінки. Ця група студентів характеризується гіпертрофованою оцінкою власних достоїнств, постановкою високих цілей, які можуть перевищувати їхні реальні можливості. Також вони мають високий рівень домагань, який може не відповідати їхнім реальним можливостям.

У 51,1% досліджуваних виявлено адекватну самооцінку, що відображає середній рівень. Ці студенти визнають як свої достоїнства, так і недоліки, що виражається в упевненості в собі. Вони регулюють рівень домагань та адекватно оцінюють свої можливості в різних ситуаціях, проявляючи рішучість та твердість у прийнятті рішень.

Низький рівень сформованої самооцінки виявлено у 2,7% студентів, які зазвичай ставлять перед собою нижчі цілі, перебільшуючи значення невдач. Їм притаманна невпевненість у собі, пасивність та "комплекс неповноцінності".

У 43,61% досліджуваних виявлено нестійкий рівень сформованої самооцінки, що є результатом хронічної незрілості та залежності особистості від підтримки та оцінки інших. Ці студенти стурбовані думкою про те, що про них думають інші, і намагаються відповідати їх очікуванням. У контексті результатів, стійка самооцінка визначена як показник внутрішньої сили особистості та підґрунтя для самопідтримки.

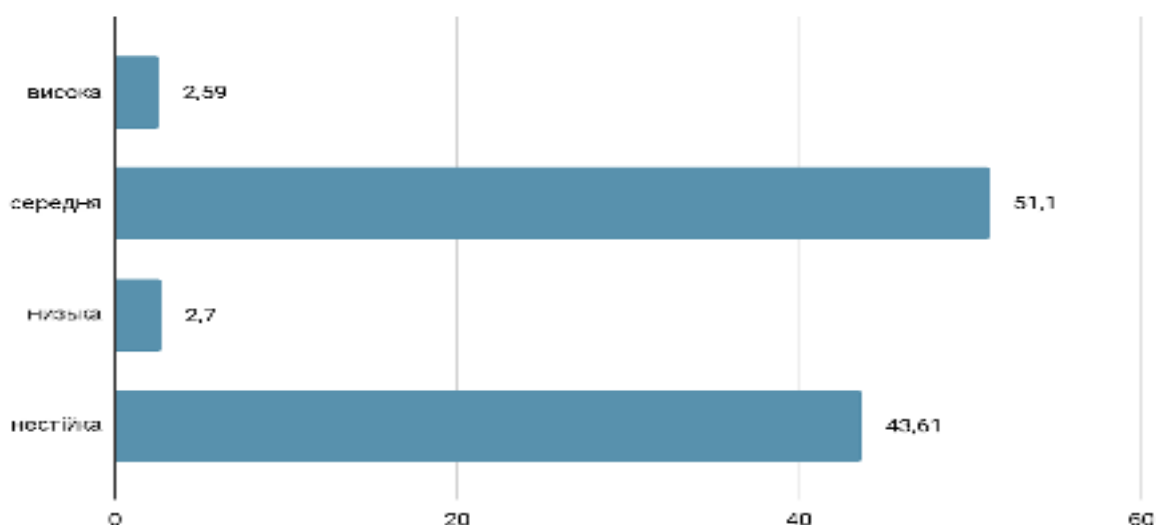

Рисунок 3.1 – Показники у % рівня сформованості самооцінки у студентів вищих навчальних закладів за методикою С. Будасі

Самооцінка визначає не лише внутрішнє відчуття себе, але й взаємодію особистості з навколишнім світом. Вона впливає на взаємовідносини з іншими, вимогливість до себе, а також на ставлення до власних успіхів і невдач. Ефективність особистісної діяльності і подальший розвиток особистості сильно залежать від рівня самооцінки.

Самооцінка пов'язана із потребою у самоствердженні та прагненням знайти своє місце в житті та соціумі. Щоб уникнути зниження самооцінки і самоповаги,

студенти часто виправдовують свої невдачі необхідністю в більш великих зусиллях. Часто використовується аргумент про те, що невиконання завдання або невдача пов'язані із недостатньою працею в даному напрямку, а не з недостатніми особистими зусиллями. Це виправдання допомагає підтримувати самооцінку та самоповагу, однак бажання уникати невдачі може призвести до інших негативних наслідків.

Спроба уникнути поразки може призвести до постановки перед собою надто низьких цілей, оскільки вони гарантують легший успіх. Цей вибір забезпечує стабільну самоповагу та самооцінку, але при цьому студент може утримувати себе від досягнення високих результатів у виконанні складних завдань. Такий підхід допомагає індивіду давати виправдання самому собі, не знижуючи свою самооцінку та самоповагу.

При аналізі результатів опитувальника С. Пантілеєва, варто відзначити, що деякі аспекти самоставлення проявляються у здобувачів вищої освіти сильніше, ніж інші. Особливо це стосується *самовпевненості*, де середній показник $M=8,6$ вказує на наявність у студентів таких рис, як сміливість, рішучість, авантюризм, мінімальні сумніви в собі, прагнення до самоконтролю та визнання (див. рис. 3.2). Ці студенти вміють ефективно вирішувати завдання в соціальному контексті, виявляючи компетентність і переконливість.

Щодо показника *внутрішньої конфліктності* $M=8,4$, то він вказує на високий рівень самокритики і вимогливості студентів до себе та інших, що часто призводить до розбіжностей між їхнім реальним і ідеальним «Я». Це може викликати фрустрацію та внутрішній дискомфорт, а також приводити до конфліктів як внутрішніх, так і зовнішніх (рис. 3.2).

Не менш важливим є показник *самоцінності* $M=7,6$, що свідчить про прагнення студентів цінувати та берегти свою індивідуальність і унікальність. Вони активно демонструють свої здібності, переконання, погляди, незважаючи

на можливе нерозуміння та несхвалення з боку оточення, часто проявляючи критичне і вимогливе ставлення до себе (рис. 3.2).

У подальшому ранжуванні за середнім значенням навантаження зустрічаємо такі показники: *відзеркалене самоствавлення* із показником $M=6,4$, *самокерівництво* $M=6,2$, та *самоприйняття* $M=6,3$ серед здобувачів вищої освіти. Ці результати вказують на їхнє прагнення до саморозвитку та самовираження, незважаючи на вибіркоче та часом неоднозначне сприйняття оточенням, що може викликати розчарування та невдоволення. Незважаючи на ці труднощі, студенти адаптуються і регулюють свою поведінку та самовираження, враховуючи контекст соціальних та особистісних обставин (рис. 3.2).

Інші показники, характерні для здобувачів вищої освіти, включають *замкнутість* $M=5,8$ та *самозвинувачення* $M=5,3$. Це вказує на їхню чесність і відкритість до самоаналізу, при цьому вони схильні до самокритики, але й здатні на самопідтримку та відстоювання власних поглядів. Хоча студенти не завжди ефективно рефлексують та спостерігають за собою, вони прагнуть розвивати ці навички, покращуючи свої комунікативні здібності в соціальних взаємодіях, уникаючи самозвинувачення і шукаючи ефективні шляхи співпраці (рис. 3.2).

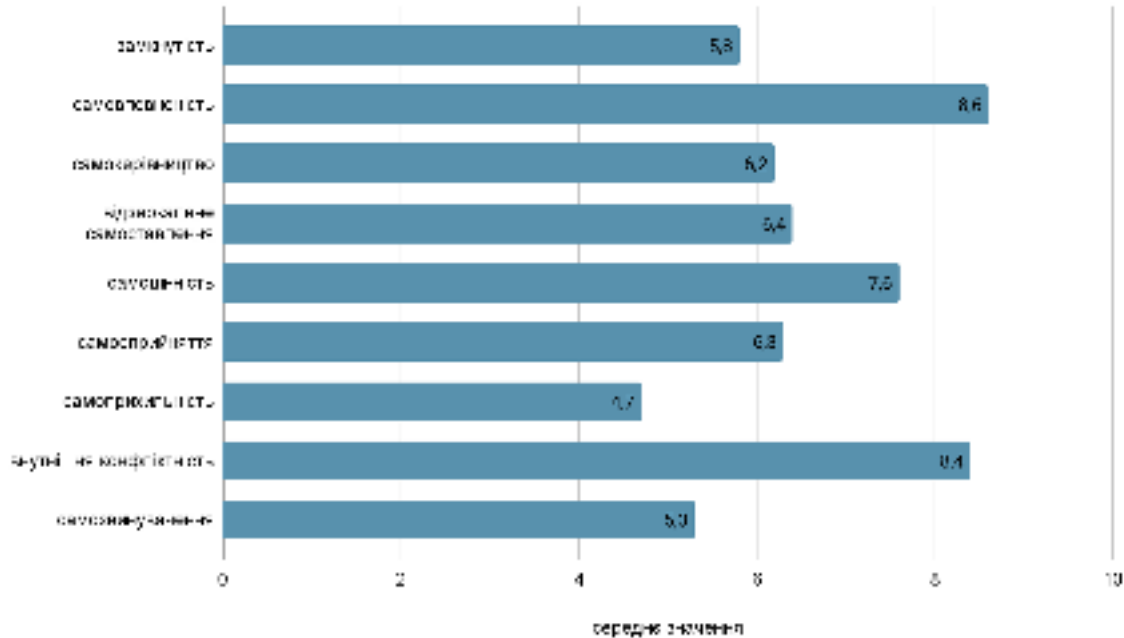

Рисунок 3.2 – Показники за методикою самоставлення Р. Пантілєєва

Найнижчий показник середнього значення, отриманий здобувачами вищої освіти, стосується *самоприхильності* $M=4,7$, що відображає їх труднощі у зміні та розвитку власної особистості, у взаємодії між «Я-реальним» та «Я-ідеальним». Це виражається у їх вибіркового ставленні до себе, коли вони намагаються замінити одні якості іншими, втрачаючи потенціал та здібності свого «Я» та сприймаючи оточуючий світ як потенційно загрозливий (рис. 3.2).

Таким чином, аналіз за опитувальником С.Р. Пантілєєва демонструє, що рівень самоставлення знаходиться на середньому рівні розвитку. Це вказує на наявність у здобувачів вищої освіти самовпевненості, самоцінності, самосприйняття, але й на часту присутність внутрішніх конфліктів. Ці конфлікти формують динамічну систему пошуку оптимальних рішень та взаємодії з соціальним середовищем і власним «Я». Студенти прагнуть до самовдосконалення, досягнення гармонії між «Я-ідеальним» і «Я-реальним», до випробувань і конструктивної самокритики, яка сприяє прийняттю обдуманих рішень і визначенню правильного напрямку розвитку самопізнання.

Наше дослідження образу «Я» у здобувачів вищої освіти за допомогою методики «Двадцять тверджень» або «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда виявило цікаві аспекти їх самосприйняття.

Спостереження за найменшим середнім значенням за показником *матеріальне «Я»* $M=1,7$ свідчить про те, що студенти не зосереджені на матеріальних речах. Це може вказувати на їхнє більш глибоке зосередження на особистісному та професійному розвитку, а не на матеріальному забезпеченні або володінні речами.

Щодо *комунікативного «Я»* $M=2,1$ і *фізичного «Я»* $M=2,3$, результати показують, що ці аспекти також не є домінуючими в самосприйнятті студентів. Вони, схоже, досить добре взаємодіють з іншими, але не вважають свої комунікативні навички або фізичні характеристики ключовими елементами свого образу «Я». Це може відображати їхнє бачення себе як складних, багатогранних особистостей, для яких важливішими є інші аспекти особистості.

Отриманні результати вказують на те, що здобувачі вищої освіти формують своє самосприйняття не так через матеріальні або зовнішні атрибути, але швидше через внутрішній світ, особистісне зростання та розвиток. Це може бути важливо для розуміння їхніх мотивацій, цінностей та поведінкових виборів.

У дослідженні здобувачів вищої освіти виявлено, що показники соціальне «Я» та перспективне «Я» мають середні значення відповідно $M=2,6$ та $M=2,8$. Це вказує на те, що респонденти мають стійке самовизначення у сферах, таких як гендер, сексуальна роль, освітньо-професійний статус, сімейні, етнічні, релігійні, світоглядні, конфесійні, політичні та групові ідентичності. Вони також демонструють високий рівень амбіцій та цілеспрямованості, що виявляється у їхніх прагненнях досягти успіху в особистісному та професійному житті. Ці дані свідчать про наявність у здобувачів вищої освіти чітко вираженої соціальної та майбутньої ідентичності (рис. 3.3).

Рисунок 3.3 – Показники за методикою «Хто я?» М. Куна і Т. Макпартленда

Середнє значення виборів для показника діяльне «Я» складає $M=3,8$, що вказує на широкий спектр інтересів та захоплень сучасної молоді. Це включає різноманіття хобі, таких як екстремальні види спорту, відеоігри, фізичні вправи, читання, програмування, кулінарія, спорт, інтелектуальні ігри, подорожі та інші, а також розвиток конкретних вмінь і навичок (рис. 3.3).

Найвищий середній показник самоідентифікації — рефлексивне «Я» зі значенням $M=4,8$ - свідчить про здатність здобувачів вищої освіти до глибокого самоаналізу, об'єктивності у ставленні до себе та інших, вміння порівнювати свої якості з якостями інших, розуміння своєї природи та особистісних характеристик. Респонденти представили себе як особистості з різноманітними емоційними та поведінковими характеристиками, включаючи доброту, надійність, щирість, товарицькість, наполегливість, нетерплячість, конфліктність, агресивність, гордість, сміливість, ввічливість, нарцисизм, схильність до депресії та сором'язливість (рис. 3.3).

Використовуючи методику «Двадцять тверджень» або «Хто я?» авторів М. Куна та Т. Макпартленда, було проведено аналіз домінантних структур самоідентифікації серед здобувачів вищої освіти. Результати показали, що образ

«Я» цієї групи розміщується на середньому рівні, з тенденцією до вищого рівня, особливо у сферах рефлексивного «Я», діяльного «Я», перспективного «Я» та соціального «Я». Це відображає активну участь здобувачів у сучасному суспільстві. Вони виступають як соціально орієнтовані майбутні фахівці, які поєднують у собі як позитивні, так і негативні особистісні якості. Вони мають широкий спектр інтересів і хобі, ставлять перед собою цілі і прагнуть до їх досягнення та розвитку. Вони не обмежують себе лише матеріальними аспектами життя, але й активно прагнуть вдосконалювати свої комунікативні навички для кращого розуміння та взаємодії з іншими в соціальному контексті.

Аналіз даних, отриманих за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча серед здобувачів вищої освіти, виявляє цікаву картину їх ціннісних пріоритетів. Студенти вищих навчальних закладів віддають перевагу таким термінальним цінностям, як активне діяльне життя $M=4,8$, здоров'я $M=5,1$, цікава робота $M=5,3$, любов $M=5,8$ та матеріальне забезпечення $M=6,3$ (рис. 3.4). Це свідчить про прагнення до особистісного розвитку, фізичного і психічного благополуччя, а також до забезпечення стабільності і комфорту в житті.

Водночас меншу вагу студенти приділяють таким цінностям, як щастя інших $M=15,1$, творчість $M=13,2$, наявність гарних і вірних друзів $M=12,1$, краса природи і мистецтва $M=11,7$, а також суспільне визнання $M=10,6$ (див. рис. 3.4). Це може свідчити про зосередження на власному розвитку та потребах у поточний момент, що є типовим для молодих людей, які перебувають у стадії формування особистості і професійної ідентичності.

Такий розподіл цінностей, особливо в контексті військових дій в Україні, може вказувати на прагнення студентів до збереження стабільності в умовах нестабільності, підтримки особистого здоров'я та благополуччя у часи кризи, а також бажання мати забезпечене майбутнє. Це відображає адаптаційні стратегії молоді у складних соціально-економічних умовах, а також їхню спрямованість на досягнення особистого успіху та благополуччя.

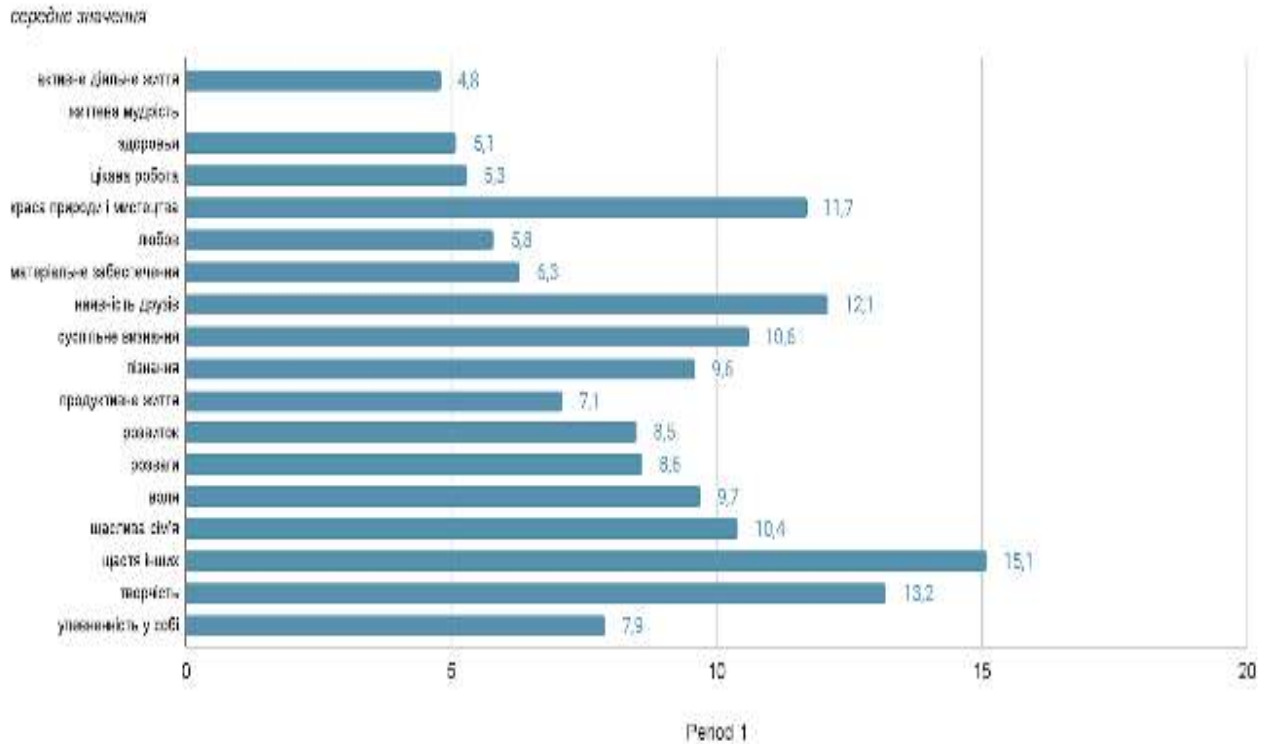

Рисунок 3.4 – Показники термінальних цінностей за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Аналіз інструментальних цінностей серед здобувачів вищої освіти в Україні показує, що вони надають велике значення практичним і ефективним аспектам свого життя. Ефективність у справах $M=5,1$, раціоналізм $M=5,7$, відповідальність $M=5,5$, освідченість $M=6,7$, ретельність $M=7,2$ та життєрадісність $M=7,6$ — це цінності, які студенти вважають важливими для досягнення успіху та матеріального благополуччя (рис. 3.5).

Ці результати відображають прагнення молоді до саморозвитку та самореалізації в рамках сучасного суспільства, де акцент робиться на ефективність, освіту та раціональний підхід у вирішенні завдань.

середнє значення

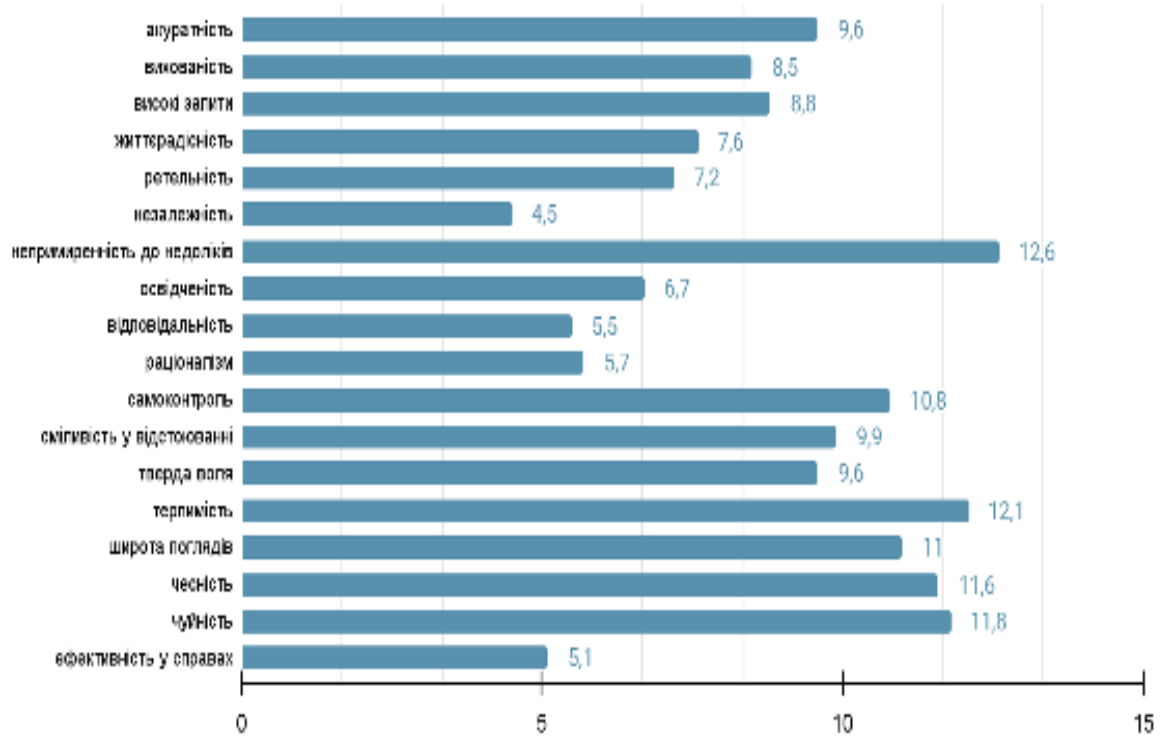

Рисунок 3.5 – Показники інструментальних цінностей за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Водночас, меншу увагу здобувачі вищої освіти приділяють таким інструментальним цінностям, як непримиренність до недоліків $M=12,6$, терпимість $M=12,1$, чуйність $M=11,8$, чесність $M=11,6$ та широта поглядів $M=11,0$ (рис. 3.5). Це може свідчити про більш прагматичний та толерантний підхід до особистих і чужих недоліків, розуміння необхідності компромісу та адаптації в сучасному світі.

У контексті кризової ситуації в Україні такий розподіл цінностей може відображати спробу молоді зосередитися на освіті та професійному зростанні, щоб в майбутньому мати кращі можливості для стабільного життя. Концентрація на навчанні та ефективності у справах, а також відповідальному ставленні до

обов'язків, може бути способом захисту від емоційного вигорання та забезпечення власного благополуччя в непростих умовах.

Використання методики М. Рокича для вивчення ціннісних орієнтацій здобувачів вищої освіти надає важливий інсайт щодо їх життєвих пріоритетів та цілей. Основні висновки, які можна зробити з цього дослідження, включають, що сучасна молодь віддає перевагу активному, діяльному життю, що включає самовдосконалення та розвиток. Здоров'я виявляється однією з вищих пріоритетів, що відображає усвідомлення молоддю важливості фізичного та психічного благополуччя. Престижність і інтерес до роботи визначаються як важливі фактори для професійного та особистісного задоволення. Молоді люди виокремлюють любов і матеріальне благополуччя як ключові аспекти для щасливого та вдоволеного життя. Ефективність у справах, раціоналізм, відповідальність, ретельність і освіченість розглядаються як важливі інструментальні цінності, що сприяють досягненню поставлених цілей.

Ці результати вказують на те, що молодь, яка навчається у вищих навчальних закладах, зосереджена на самореалізації, прагне до професійного росту та особистісного розвитку. Вони прагнуть до забезпечення якісного життя, включаючи здоров'я, любов, матеріальне благополуччя та цікаву роботу. Їхній підхід до життя характеризується активністю, відповідальністю та практичністю, зосередженістю на конкретних результативних діях і особистісному зростанні.

Наступним етапом в нашій практичній частині було виявити індивідуально-типологічні характеристики особистості за методикою ІТО Л. Собчик.

Згідно з результатами опитування, низький рівень екстраверсії зафіксовано у 17,5% респондентів (табл. 3.1). Це свідчить про недостатню виразність цієї характеристики у респондентів, які не є екстравертами. Нормативний рівень прояву, тобто середню виразність, виявлено у 17,5% респондентів. Це свідчить про те, що ці люди спокійно сприймають навколишній світ, не ухиляються від

нього і обережно обирають близькі стосунки. Високий рівень екстраверсії, який виявлено у 42,5% респондентів, вказує на вираженість цієї риси в особистостях, яким потрібно постійно знаходитися в компанії для задоволення свого темпераменту, підтримуючи дружні стосунки та прагнучи до нових вражень і знайомств.

Особистості з дуже високим рівнем дезадаптивного прояву екстраверсії, виявленого у 22,5% респондентів, можуть проявляти низку небажаних рис, таких як невміння дотримуватися встановлених меж, балакучість, невдача в завершенні справ, та низька здатність до контролю над емоціями, що може призводити до прояву агресії у випадку невдач.

Перехід до розгляду шкали інтроверсії показує, що на низькому рівні прояву цієї характеристики виявлено 17,5% респондентів, що свідчить про те, що вони не є інтровертами. На нормативному рівні, тобто на середньому, знаходяться 22,5% респондентів. Це означає, що ці особистості можуть бути достатньо гармонійними, не схильними до ізоляції або, навпаки, виявляти певний ступінь незалежності і впевненості у собі.

Високий рівень прояву інтроверсії виявлено у 35% респондентів. Це вказує на наявність в цих особистостях виражених рис інтроверсії, що проявляються у сором'язливості, ускладненій спілкуваності та комфортності у самотності. Дуже високий рівень інтроверсії зафіксовано у 25% респондентів. Ці особистості характеризуються закритістю, потребують тривалого часу та значних зусиль для встановлення контакту з іншими людьми. Вони можуть виявляти недовіру, перебувати у світі своїх тривог та уникають реальності.

Наступною шкалою, яку ми розглянемо, є шкала спонтанності. На низькому рівні прояву цієї характеристики перебувають лише 5% респондентів, що свідчить про відсутність вираження даного показника у цих осіб. Середній рівень спостерігається у 22,5% респондентів, що вказує на їхню позитивну самооцінку та бажання самовираження в суспільстві.

Високий рівень спонтанності виявлено у 52,5% респондентів. Це свідчить про їхню вільність у вираженні емоцій та дій, прагнення до лідерства та досягнення успіху. Дуже високий рівень прояву спонтанності зафіксовано у 20% респондентів, які проявляють значну імпульсивність та творчий підхід до рішень, а їхня збудливість коливається від низького до високого під впливом зовнішніх факторів.

Щодо шкали сензитивності, на низькому рівні її прояву знаходяться 12,5% респондентів, тобто у цих осіб відсутні виражені реакції на зовнішні подразники. Середній рівень спостерігається у 25% респондентів, що свідчить про їхню чутливість та вразливість до зовнішніх впливів. На високому рівні, тобто акцентована сензитивність, спостерігається у 40% респондентів, які виявляють вищий рівень чутливості до оточуючого середовища та реагують на нього яскраво. Дуже високий рівень, або дезадаптація, сензитивності виявлено у 22,5% респондентів, які характеризуються розвиненою невротичною структурою переживань та схильністю до негативних емоційних реакцій на помилки та невдачі.

Перехід до аналізу шкали агресивності показує, що респонденти на низькому рівні прояву цієї характеристики становлять лише 7,5%, що свідчить про відсутність вираження даного показника у цих осіб. До середнього рівня агресивності віднесли 25% респондентів, які виявляють впевненість в собі та активно намагаються самореалізуватися в суспільстві, відкрито відстоюючи свої інтереси.

Високий рівень агресивності спостерігається у 62,5% респондентів, які схильні до егоцентризму та виступають у захисті свого місця, цілей та прагнень. Дуже високий рівень прояву агресивності виявлено у 5% респондентів, які схильні агресивно висловлюватися та швидко виходити з себе, демонструючи відкриту агресію.

Щодо шкали тривожності, низький рівень прояву цього показника зафіксовано у 2,5% респондентів, що може вказувати на відсутність виражених проявів тривоги або недостатню освідомленість респондента про свої внутрішні стани. Середній рівень тривожності виявлено у 22,5% респондентів, що свідчить про їхню обережність та відповідальність у прийнятті рішень.

Високий рівень тривожності проявився у 62,5% респондентів, які проявляють підвищену недовірливість до оточуючого соціуму та віддають перевагу самостійному рішення проблем. Дуже високий рівень тривожності зафіксовано у 12,5% респондентів, які можуть виявляти схильність до фобій, нав'язливих страхів та панічних реакцій у залежності від конкретних ситуацій.

Таблиця 3.1

Показники індивідуально-типологічних характеристик особистості у студентів-психологів за методикою ІТО (Собчик Л. Н.)

Шкали ІТО	Низький рівень прояву %	Середній рівень прояву %	Високий рівень прояву %	Дуже високий рівень прояву %
Екстраверсія	17,5	17,5	42,5	22,5
Інтроверсія	17,5	22,5	35	25
Спонтанність	5	22,5	52,5	20
Сензитивність	12,5	25	40	22,5
Агресивність	7,5	25	62,5	5
Тривожність	2,5	22,5	62,5	12,5
Ригідність	0	20	72,5	7,5
Лабільність	0	25,5	72,5	2,5

Останніми шкалами, які були розглянуті, є ригідність та лабільність. На низькому рівні ригідності не спостерігається у респондентів. Середній рівень

прояву цього показника становить 20%, що свідчить про їхню здатність стійко реагувати на стрес та систематично розподіляти проблеми для швидкого вирішення. На високому рівні ригідності знаходяться 72,5% респондентів, які виявили акцентовану на цій шкалі характеристику, проявляючи пасивність та недостатню ініціативність.

Дуже високий рівень ригідності, або дезадаптація, виявлений у 7,5% респондентів, що може вказувати на їхню підозрілість, інертність та невіддатливість змінам, а також схильність до захисту власних поглядів та принципів.

Щодо лабільності, на низькому рівні прояву цього показника респондентів не було. До середнього рівня віднесли 25,5%, що свідчить про їхню стійкість до змін настрою та достатню мотивацію для досягнення поставлених цілей.

Високий рівень лабільності було виявлено у 72,5% респондентів, що свідчить про їхню схильність до зміни настрою, виражену мотиваційну нестійкість та сентиментальність.

Дуже високий рівень лабільності виявлено у 2,5% респондентів, які схильні до демонстративності, нестриманості та істероїдних проявів, а також характеризуються швидким та постійним коливанням настрою та вираженою емотивністю.

Отже, здійснюючи аналіз нашої вибірки, ми бачимо, що більшість респондентів виявляють екстравертні риси, проявляючи спонтанність у прийнятті рішень та наявність агресивності у своєму ставленні до ситуацій. Проте, їхній профіль також характеризується певними обмеженнями, зокрема, тривожністю та відповідальністю за власні дії.

Лабільність та ригідність виявляються як додаткові фактори, що впливають на поведінку респондентів. Ці характеристики можуть проявлятися як ініціативність та непередбачуваність, що дозволяють швидко діяти, але можуть також призводити до малообдуманих рішень. З іншого боку, вони можуть також

бути виразниками відповідальності за свої дії та рішення, доводячи справи до ідеалу та виконуючи їх з великою уважністю.

Отже, цей комплекс характеристик у респондентів відображає різноманіття їхньої особистості та різні аспекти їхнього ставлення до життя та спілкування з оточуючими.

Третій етап дослідження зосереджується на виявленні взаємозв'язку між індикаторами самоідентифікації, самооцінки та ціннісних орієнтацій серед студентів вищих навчальних закладів. Аналіз взаємозв'язку між цими параметрами було здійснено через використання статистичного непараметричного методу, зокрема рангової кореляції за Спірменом.

Результати кореляційного аналізу демонструють кореляційні зв'язки між індикаторами образу «Я» згідно методики «Двадцять тверджень» або «Хто я?» М. Куна і Т. Макпартленда, самооцінки за методикою «Шкала самооцінки», самоставлення згідно з опитувальником С. Пантілеєва та ціннісними орієнтаціями за методикою М. Рокіча. Встановлено, що між цими параметрами існують як прямі, так і зворотні кореляційні зв'язки різної інтенсивності, зі статистичною значущістю ($p < 0,05$; $p < 0,01$).

Наприклад, при аналізі кореляційної матриці ми виявляємо, що індикатор «самооцінка» має різні рівні кореляційних зв'язків з індикаторами ціннісних орієнтацій і образу «Я», такими як: «активне діяльне життя» ($r = 0,321$; $p \leq 0,05$); «здоров'я» ($r = 0,302$; $p \leq 0,05$); «любов» ($r = 0,423$; $p \leq 0,05$); «наявність гарних і вірних друзів» ($r = 0,532$; $p \leq 0,05$); «розвиток» ($r = 0,253$; $p \leq 0,05$); «творчість» ($r = 0,409$; $p \leq 0,05$); «незалежність» ($r = 0,400$; $p \leq 0,05$); «сміливість у відстоюванні думок» ($r = -0,503$; $p \leq 0,05$); «ефективність у справах» ($r = 0,422$; $p \leq 0,05$); «комунікативне «Я»» ($r = 0,351$; $p \leq 0,05$); «діяльне «Я»» ($r = 0,425$; $p \leq 0,01$).

Індикатор «замкнутість» продемонстрував невеликі та помірні рівні кореляції з такими аспектами ціннісних орієнтацій та концепції самосприйняття, як «активне та енергійне життя» ($r = -0,485$; $p \leq 0,05$), «наявність надійних друзів»

($r = -0,322$; $p \leq 0,01$), «продуктивне існування» ($r = -0,342$; $p \leq 0,05$), «гармонійне сімейне життя» ($r = -0,356$; $p \leq 0,05$), «виховання» ($r = 0,350$; $p \leq 0,05$), «відповідальність» ($r = -0,321$; $p \leq 0,05$), «соціальна ідентичність» ($r = -0,323$; $p \leq 0,05$), «активна самоідентифікація» ($r = -0,278$; $p \leq 0,05$), «рефлексивне самосприйняття» ($r = -0,400$; $p \leq 0,05$).

Показник «самовпевненість» корелює на слабкому, помірному та середньому рівнях з такими критеріями цінностей та самоідентифікації як «активне життя» ($r = 0,317$; $p \leq 0,05$), «здоров'я» ($r = 0,287$; $p \leq 0,05$), «любов» ($r = 0,421$; $p \leq 0,05$), «матеріальне благополуччя» ($r = 0,689$; $p \leq 0,05$), «пізнання» ($r = 0,389$; $p \leq 0,05$), «самовпевненість» ($r = 0,512$; $p \leq 0,05$), «високі амбіції» ($r = 0,329$; $p \leq 0,05$), «незалежність» ($r = 0,371$; $p \leq 0,05$), «раціоналізм» ($r = 0,321$; $p \leq 0,05$), «сміливість у захисті власних поглядів» ($r = 0,333$; $p \leq 0,05$), «соціальна самоідентифікація» ($r = 0,301$; $p \leq 0,05$), «матеріальне «Я»» ($r = 0,501$; $p \leq 0,05$), «активна самоідентифікація» ($r = 0,376$; $p \leq 0,05$).

Індикатор «самокерування» виявив низькі, помірні та середні рівні кореляції з такими параметрами ціннісних орієнтацій та самосприйняття, як «активне та динамічне життя» ($r = 0,529$; $p \leq 0,05$), «інтерес до роботи» ($r = 0,398$; $p \leq 0,05$), «матеріальне забезпечення» ($r = 0,336$; $p \leq 0,01$), «продуктивність життя» ($r = 0,437$; $p \leq 0,05$), «відпочинок та розваги» ($r = 0,298$; $p \leq 0,05$), «життєлюбство» ($r = 0,398$; $p \leq 0,05$), «ефективність діяльності» ($r = 0,312$; $p \leq 0,05$), «соціальна ідентичність» ($r = 0,608$; $p \leq 0,05$), «матеріальна самоідентифікація» ($r = 0,277$; $p \leq 0,05$), «перспективне самосприйняття» ($r = 0,447$; $p \leq 0,05$).

Індикатор «відображене самооцінювання» демонструє незначні, середні та виражені корелятивні взаємозв'язки з характеристиками ціннісних орієнтацій та самоідентифікації, включаючи такі аспекти, як «цікава професійна діяльність» ($r = 0,634$; $p \leq 0,05$), «високі вимоги» ($r = 0,201$; $p \leq 0,05$), «відповідальне ставлення»

($r = 0,355$; $p \leq 0,05$), «широта світогляду» ($r = 0,278$; $p \leq 0,05$), а також «рефлексивне Я» ($r = 0,296$; $p \leq 0,05$).

Значення «самоцінності» корелює у низькому, середньому та вищому діапазонах з показниками ціннісних орієнтацій та самоідентифікації, включаючи «активне діяльне існування» ($r = 0,631$; $p \leq 0,05$), «життєву мудрість» ($r = 0,498$; $p \leq 0,05$), «здоров'я» ($r = 0,287$; $p \leq 0,05$), «красу природи та мистецтва» ($r = 0,357$; $p \leq 0,05$), «любов» ($r = 0,561$; $p \leq 0,05$), «суспільне визнання» ($r = 0,329$; $p \leq 0,05$), «вольовий контроль» ($r = 0,336$; $p \leq 0,05$), «щасливе сімейне буття» ($r = 0,490$; $p \leq 0,05$), «самовпевненість» ($r = 0,455$; $p \leq 0,05$), «вихованість» ($r = 0,436$; $p \leq 0,05$), «неприйняття недоліків» ($r = -0,301$; $p \leq 0,05$), «освіта» ($r = 0,431$; $p \leq 0,05$), «чесність» ($r = 0,453$; $p \leq 0,01$), «емпатія» ($r = 0,411$; $p \leq 0,05$), «фізичне Я» ($r = 0,477$; $p \leq 0,05$), «активне Я» ($r = 0,457$; $p \leq 0,05$), «рефлексивне Я» ($r = 0,549$; $p \leq 0,05$).

Значення «самосприйняття» має невеликі та помірні корелятивні зв'язки з характеристиками ціннісних орієнтацій та самоідентифікації, включаючи «життєву мудрість» ($r = 0,300$; $p \leq 0,05$), «любов» ($r = 0,478$; $p \leq 0,05$), «продуктивне існування» ($r = 0,239$; $p \leq 0,05$), «освіта» ($r = 0,318$; $p \leq 0,05$).

Індикатор «самоприхильність» має слабкі та середні корелятивні взаємозв'язки з ціннісними орієнтаціями та самоідентифікацією, включаючи «відповідальне ставлення» ($r = 0,404$; $p \leq 0,05$), «толерантність» ($r = -0,281$; $p \leq 0,05$), «перспективне Я» ($r = 0,335$; $p \leq 0,05$), «рефлексивне Я» ($r = 0,450$; $p \leq 0,05$).

Індекс «внутрішньої конфліктності» проявляє легкі до помірних кореляцій із ціннісними орієнтаціями та концепцією «Я», включаючи такі аспекти як «любов» ($r = -0,432$; $p \leq 0,05$), «наявність надійних друзів» ($r = -0,361$; $p \leq 0,05$), «особистісний розвиток» ($r = -0,319$; $p \leq 0,05$), «гармонійне сімейне життя» ($r = -0,387$; $p \leq 0,05$), «життєлюбність» ($r = -0,301$; $p \leq 0,05$), «незалежність» ($r = -0,218$; $p \leq 0,05$), «раціоналізм» ($r = 0,310$; $p \leq 0,05$), «перспективне Я» ($r = -0,386$; $p \leq 0,05$) та «рефлексивне Я» ($r = 0,431$; $p \leq 0,05$).

Параметр «самозвинувачення» також демонструє від слабких до помірних кореляцій із ціннісними орієнтаціями та самоідентифікацією, включаючи «життєву мудрість» ($r = -0,282$; $p \leq 0,05$), «любов» ($r = -0,312$; $p \leq 0,05$), «життєлюбність» ($r = -0,345$; $p \leq 0,05$), «раціоналізм» ($r = 0,400$; $p \leq 0,05$) та «чесність» ($r = -0,341$; $p \leq 0,05$).

Під час аналізу кореляційної матриці, ми встановили, що параметр «образ Я» має від легких до помірних кореляційних зв'язків з ціннісними орієнтаціями. Зокрема, «соціальне Я» корелює з «активним життям» ($r = 0,321$; $p \leq 0,05$), «матеріально забезпеченим життям» ($r = 0,329$; $p \leq 0,05$), «суспільним визнанням» ($r = 0,412$; $p \leq 0,05$), «щасливим сімейним життям» ($r = 0,409$; $p \leq 0,05$), «щастям інших» ($r = 0,308$; $p \leq 0,05$), «впевненістю у собі» ($r = 0,342$; $p \leq 0,05$), «вихованістю» ($r = 0,514$; $p \leq 0,05$), «високими вимогами» ($r = 0,501$; $p \leq 0,01$), «життєлюбністю» ($r = 0,485$; $p \leq 0,05$), «раціоналізмом» ($r = 0,328$; $p \leq 0,05$) та «ефективністю у справах» ($r = 0,457$; $p \leq 0,05$).

Індекс «комунікативного Я» виявляє слабкі до помірних кореляцій із ціннісними орієнтаціями, такими як «активне життя» ($r = 0,433$; $p \leq 0,05$), «любов» ($r = 0,234$; $p \leq 0,05$), «наявність надійних друзів» ($r = 0,492$; $p \leq 0,05$), «пізнання» ($r = 0,231$; $p \leq 0,05$), «вихованість» ($r = 0,350$; $p \leq 0,05$).

Індикатор «матеріального Я» демонструє слабкі до середніх кореляційні взаємозв'язки з ціннісними орієнтаціями, зокрема з «активним життям» ($r = 0,289$; $p \leq 0,05$), «матеріально забезпеченим життям» ($r = 0,655$; $p \leq 0,05$), «вихованістю» ($r = 0,350$; $p \leq 0,05$).

Значення «фізичного Я» корелює на помірному рівні з такими орієнтаціями як «здоров'я» ($r = 0,458$; $p \leq 0,05$).

Індекс «діяльного Я» виявляє слабкі до середніх кореляційні зв'язки з такими ціннісними орієнтаціями, як «активне життя» ($r = 0,321$; $p \leq 0,05$), «життєва мудрість» ($r = 0,419$; $p \leq 0,05$), «цікава робота» ($r = 0,564$; $p \leq 0,05$), «продуктивне життя» ($r = 0,418$; $p \leq 0,05$), «творчість» ($r = 0,481$; $p \leq 0,05$), «високі

вимоги» ($r = 0,478$; $p \leq 0,05$), «незалежність» ($r = 0,408$; $p \leq 0,05$), «освітній рівень» ($r = 0,369$; $p \leq 0,05$), «відповідальність» ($r = 0,438$; $p \leq 0,05$), «раціоналізм» ($r = 0,333$; $p \leq 0,05$), «сміливість у захисті власних поглядів» ($r = 0,423$; $p \leq 0,05$), «ефективність у справах» ($r = 0,370$; $p \leq 0,05$).

Індекс «перспективного Я» виявляє помірні до середніх кореляцій з такими орієнтаціями, як «високі вимоги» ($r = 0,509$; $p \leq 0,05$), «освітній рівень» ($r = 0,411$; $p \leq 0,05$), «широта світогляду» ($r = 0,349$; $p \leq 0,05$).

Індикатор «рефлексивного Я» показує слабкі до середніх кореляцій з такими ціннісними орієнтаціями, як «життєва мудрість» ($r = 0,367$; $p \leq 0,05$), «любов» ($r = 0,478$; $p \leq 0,05$), «щасливе сімейне життя» ($r = 0,499$; $p \leq 0,05$), «незалежність» ($r = 0,587$; $p \leq 0,01$), «сміливість у захисті власних поглядів» ($r = 0,430$; $p \leq 0,05$), «чесність» ($r = 0,333$; $p \leq 0,05$).

Отримані результати кореляційного аналізу вказують на існування значущих взаємозв'язків між самооцінкою, образом «Я» та ціннісними орієнтаціями у здобувачів вищої освіти. Ці взаємозв'язки можна розглядати в контексті особистісного розвитку та самореалізації студентів.

Студенти з високою самооцінкою: такі студенти схильні виявляти цінності, пов'язані з активним життям, саморозвитком, творчістю та соціальним визнанням. Ці цінності сприяють формуванню позитивного образу «Я», що охоплює соціальне, рефлексивне, діяльне, фізичне, престижне та матеріальне «Я». Такі студенти, як правило, задоволені своїм життям та впевнені у своїх здібностях впоратися з різними життєвими викликами. Вони також схильні бути більш відкритими, дружніми та щасливими, що сприяє їхньому успішному вирішенню повсякденних завдань та побудові стабільного матеріального становища.

Студенти з низькою самооцінкою: на противагу цьому, студенти з низьким рівнем самооцінки мають тенденцію демонструвати цінності, що пов'язані з самоконтролем, критичністю до себе та інших, раціоналізмом та обережністю. Це

може призводити до формування менш стійкого образу «Я», зосередженого навколо матеріального та фізичного «Я». Такі особистості часто незадоволені своїм життям та досягненнями, схильні до самокритики та звинувачень інших. Це може призводити до внутрішніх конфліктів, соціальної ізольованості та ускладнення в процесі самореалізації та насолоди життям.

Загалом, ці висновки підкреслюють важливість самооцінки та ціннісних орієнтацій у формуванні особистісних характеристик та життєвого успіху студентів. Вони також вказують на потенційні напрямки психологічної підтримки та розвитку, які можуть бути корисними для студентів з різними рівнями самооцінки.

Висновки до розділу 3

Емпіричне дослідження показало взаємозв'язок між самооцінкою, образом "Я" та ціннісними орієнтаціями студентів вищих навчальних закладів. Було виявлено, що рівень самооцінки серед студентів перебуває на середньому рівні, але схиляється до вищого. Це вказує на адекватне та позитивне сприйняття ними самих себе. Більшість студентів почуваються впевнено, задоволені собою, рідко піддаються конформізму, слідує своїм потребам та втілюють в життя власні ідеї. Вони спокійно приймають критику, готові визнати свої помилки, не вдаючись до самокритики чи відчуття неповноцінності.

Тим студентам, у кого низький рівень самооцінки, властивий комплекс неповноцінності. Вони невпевнені в собі, болісно сприймають критику та схильні до замкненості, що позначається на їх емоційному стані та соціальній активності. Щодо показника самоствавлення серед студентів, він також знаходиться на середньому рівні, що свідчить про їхнє селективне ставлення до себе. Студенти прагнуть розв'язувати задачі, демонструючи компетентність і впевненість, бути вимогливими та самокритичними до себе та інших. Часто у них виникає розрив

між реальним та ідеальним «Я», що веде до фрустрації та внутрішнього дискомфорту. Вони прагнуть збалансувати вимоги навколишнього світу і власні можливості, але це не завжди вдається, викликаючи внутрішні та зовнішні конфлікти та непорозуміння. Однак, вони цінують та зберігають свою унікальність, відкрито демонструють свої таланти, особистість, переконання, навіть якщо вони не завжди знаходять сприйняття та підтримку. Вони прагнуть розвивати навички самоаналізу і покращувати комунікаційні навички у соціальній взаємодії, уникаючи самообвинувачень та звинувачень інших.

Ми дослідили, що рівень розвитку образу «Я» серед здобувачів вищої освіти є середнім, проте має тенденції до підвищення, особливо у сферах рефлексивного «Я», активного «Я», майбутнього «Я» та соціального «Я». Це вказує на їх активну участь у сучасному світі, де вони виступають як соціально-орієнтовані майбутні професіонали, обдаровані як позитивними, так і негативними рисами характеру, з різноманітними інтересами та захопленнями. Вони ставлять перед собою цілі та прагнуть їх досягти, прагнучи до саморозвитку та не зосереджуючись виключно на матеріальних цінностях. Однак, вони відчувають необхідність вдосконалення своїх комунікативних навичок для кращого розуміння та взаємодії з оточуючими та ефективного вирішення конфліктних ситуацій.

У ході дослідження були вивчені основні термінальні та інструментальні ціннісні орієнтації здобувачів вищої освіти. Встановлено, що вони віддають перевагу активному, здоровому способу життя, цікавій роботі, любові, а також матеріальному благополуччю. Крім того, вони цінують ефективність, раціоналізм, відповідальність, ретельність та освіченість, що відображає їх практичний підхід до життя. Сучасна молодь прагне до зростання, самовдосконалення, ефективності у справах та досягнення престижної роботи, активності, здоров'я та любові. Ці цінності відображають їх сильну індивідуальну позицію і активне ставлення до життя, а також відповідальність за власне життя

і майбутнє. У періоди криз, здобувачі вищої освіти високо цінують здоров'я, любов і активні дії, що приносять ефективність та матеріальне благополуччя, бажаючи бути корисними в умовах військової ситуації в Україні.

Дослідження, проведене серед студентів вищих навчальних закладів, виявило цікаві зв'язки між самосприйняттям, самооцінкою та ціннісними орієнтаціями. Ці зв'язки не лише існують, але й мають значний статистичний вплив ($p < 0,01$, $p < 0,05$), що свідчить про їхню надійність та важливість.

Спостерігається, що студенти з високим рівнем самооцінки схильні виявляти цінності, які відображають активне й продуктивне життя. Такі студенти часто показують високу упевненість у собі, інтерес до розвитку особистої мудрості, досягнення суспільного визнання, а також прагнення до здорового способу життя. Вони схильні до широти поглядів, незалежності, відповідальності, освіченості та сміливості в захисті власних переконань. Такий комплекс цінностей сприяє формуванню стійких образів «Я», що включають соціальне, рефлексивне, активне, фізичне, престижне та матеріальне «Я». Ці студенти відчують задоволення від життя, вірять у свої здібності справлятися з життєвими викликами, відчують внутрішню цінність та приймають себе. Їхній позитивний підхід до життя, чесність, творчість, незалежність та ефективність в діях сприяють успішному вирішенню щоденних завдань та піклуванню про матеріальне забезпечення.

З іншого боку, студенти з низьким рівнем самооцінки часто виявляють цінності, пов'язані зі стриманістю, самоконтролем та критичним ставленням до себе та інших. Це веде до формування менш стійкого образу «Я», який схильний бути зосередженим переважно на матеріальних та фізичних аспектах. Такі студенти часто відчують незадоволення своїм життям, своїми досягненнями, схильні до самозвинувачення та внутрішніх конфліктів. Вони можуть бути закритими, відчуженими, що ускладнює їхній процес адаптації до життя та відчуття його повноцінності.

Результати індивідуально-типологічних характеристик особистості за допомогою методики ІТО, розробленої Л. Собчик, більшість учасників нашої вибірки характеризується екстравертним типом особистості. Їм притаманна спонтанність у прийнятті рішень, а також виражена агресивність, проте ці якості можуть бути компенсовані тривожністю та відповідальністю за свої дії, де вони уважно враховують можливі наслідки своїх дій.

Крім того, лабільність та ригідність також є важливими аспектами у профілі особистості респондентів. Вони можуть проявляти як ініціативність та мінливість у почуттях та настрою, так і відповідальність за свої дії, допомагаючи досягати ідеалу в усіх справах.

Отже, отримані результати демонструють багатогранність особистісних характеристик респондентів та їхню здатність адаптуватися до різних ситуацій та викликів.

Висновок з цього дослідження полягає у важливості розуміння того, як самооцінка та ціннісні орієнтації впливають на формування особистості в контексті вищої освіти. Ці знахідки можуть бути корисними для розробки психологічних програм і інтервенцій, спрямованих на підтримку студентів, особливо тих, хто відчуває низьку самооцінку. Розвиток позитивних ціннісних орієнтацій та підвищення самооцінки можуть сприяти не тільки академічному успіху, але й загальному психологічному благополуччю студентів.

ВИСНОВКИ

У ході вивчення і дослідження взаємозв'язку образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій здобувача вищої освіти було здійснено наступне:

1. Встановлено, що образ «Я» постає як відносно стійка система поглядів особистості про себе, що лежить в площині усвідомлення, яка стає фундаментом побудови взаємовідносин із навколишнім простором та самим собою. Відповідно, до даної системи поглядів можна віднести навички, інтереси, переживання, внутрішні відчуття, інтелектуальні можливості і т.п. Визначено, що образ «Я» виступає як феномен суб'єктивного віддзеркалення об'єктивного стану особистості у реальній взаємодії із навколишнім світом. Опрацьовано погляди науковців, згідно яких самооцінка виступає індивідуальним особистісним судженням про власну цінність, яке транслюється в поглядах та переконаннях індивіда та виступає передумовою та механізмом формування особистісної «Я»-концепції.

Проаналізовано детермінанти впливу на формування самооцінки, а саме: відчуття власної потреби, бажаності, любові до себе; почуття гідності; відчуття власної компетентності. Обгрунтовано, що ціннісні орієнтації це:

- певні переконання, ідеї, погляди, шляхом реалізації яких особистість задовольняє власні потреби та зацікавлення;
- достатньо стійке переконання, яке свідчить що обрана стратегія та модель поведінки, або ж кінцева ціль діяльності має значущу роль для особистості;
- все те, що індивід може цінувати та надавати йому надзвичайно вагомого значення;
- визначена сукупність взаємопов'язаних між собою цінностей особистості, які поєднуються у багаторівневу структуру ієрархічного характеру, а також здатні транслювати життєву спрямованість індивіда.

Досліджено, що ціннісні орієнтації та самооцінка є структурними елементами образу «Я». Відповідно, можна виокремити так зване «Я»-актуальне у здобувачів вищої освіти, яке здатне проявитися у готовності індивіда до реалізації певних дій у ситуації «тут і тепер». Очевидно, що головним сенсом конструктивного формування образу «Я» є успішне функціонування особистості у суспільстві, яке здатне реалізуватися шляхом взаємодії усіх компонентів структури індивіда.

Опрацьовано та описано диференціацію образів «Я» особистості, які формуються під впливом актуальних систем цінностей та за умови конструктивного рівня самооцінки. Серед таких образів «Я» ми зустрічаємо: «Я»-соціальне, «Я»-комунікативне, «Я»-матеріальне, «Я»-фізичне, «Я»-діяльне, «Я»-рефлексивне, «Я»-перспективне.

2. Досліджено, що показник «самооцінка» у здобувачів вищої освіти знаходиться на середньому рівні з тенденцією до високого, що свідчить про адекватне та довірливе ставлення до себе студентів. Вони часто відчують себе впевненими, задоволеними, рідко проявляють конформність, прислухаються до своїх потреб і реалізують свої ідеї. Їм властиво легко і адекватно реагувати на критику зі сторони оточуючих, вони готові визнати свою неправоту, але без страждань і докорів щодо себе, що відображається у відсутності у них «комплексу неповноцінності».

Ті, здобувачі вищої освіти, які мають низький рівень розвитку показника «самооцінка» схильні до страждань від «комплексу неповноцінності», невпевнені у собі і хворобливо реагують на критику зі сторони оточуючих та часто замикаються у собі, що негативно відображається як на їх емоціях, так і на їх соціальній активності.

Виявлено, що показник «самоствавлення» у здобувачів вищої освіти знаходиться на середньому рівні розвитку, що свідчить про їх вибіркоче ставлення до себе. Такі студенти намагаються грамотно і успішно вирішувати

свої задачі у соціальному просторі, бути компетентними, переконливими, вимогливими і самокритичними у ставленні до себе та до інших. У них часто виникають розбіжності між «Я-реальним» і «Я-ідеальним», що призводить до фрустрації і внутрішнього дискомфорту. Такі здобувачі вищої освіти намагаються втримати баланс між вимогами оточення і їхніми можливостями, однак це не завжди у них виходить, що і призводить як до внутрішніх, так і до зовнішніх конфліктів і непорозумінь. Однак, вони цінують і бережуть своє істинне та унікальне «Я», охоче демонструють свої здібності, індивідуальність, неповторність, погляди та переконання, навіть якщо їх не всі сприймають і підтримують. Вони прагнуть покращити навички рефлексії і бути більш грамотно-комунікативними у соціальній взаємодії без звинувачень себе і інших.

Досліджено, що показник «образ «Я»» знаходиться на середньому рівні розвитку з тенденцією до високого за проявами рефлексивного «Я», діяльного «Я», перспективного «Я» і соціального «Я», що свідчить про активну позицію здобувачів вищої освіти у сучасному світі, де вони демонструють себе як соціально-перспективними майбутніми професіоналами, які володіють як позитивними, так і негативними особистісними якостями, мають безліч захоплень і інтересів, ставлять цілі і готові їх досягати, прагнуть постійно розвиватись і не зациклюються на матеріальних речах, однак мають потребу вдосконалювати свою комунікативну компетентність, щоб розуміти і чути інших у соціальній взаємодії та успішно вирішувати конфліктні ситуації.

Досліджені основні термінальні і інструментальні ціннісні орієнтації здобувачів вищої освіти і з'ясовано, що здобувачі вищої освіти найбільше надають перевагу таким цінностям як активне діяльне життя, здоров'я, цікава робота, любов і матеріально забезпечене життя, а також ефективність у справах, раціоналізм, відповідальність, ретельність і освіченість, що свідчить про ділове та практичне відношення до життя у сучасній молоді, яка прагне до росту, вдосконалення, ефективності у справах, отримання престижної роботи, до

активності, здоров'я і любові. Данні цінності відображають сильну особистісну позицію здобувачів вищої освіти, які знаходяться у активній життєвій позиції і несуть відповідальність за своє життя і майбутнє.

Тому у кризовий життєвий період здобувачі вищої освіти цінують здоров'я, любов, активні дії, які приносять ефективність у справах і матеріальне забезпечення, щоб бути корисними у військовий період в Україні.

3. Доведено, що між показником образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій у здобувачів вищої освіти існують виражені кореляційні зв'язки в межах статистичної значущості $p < 0,01$, $p < 0,05$. Результати кореляційного аналізу показують важливу суть даного кореляційного взаємозв'язку, який проявляється у прямих і обернених позиціях.

Доведено, що взаємозв'язок між показниками образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій є досить міцний і стійкий. Так, здобувачі вищої освіти, які мають високі показники по самооцінці, по самостваленню успішно демонструють цінності активного діяльного життя, здоров'я, мудрості, продуктивного життя, цікавої роботи, упевненість у собі, суспільне визнання, життєрадісність, широту поглядів, незалежність, відповідальність, освіченість, сміливість у відстоюванні думок, що формує такі стійкі образи «Я» як соціальне «Я», рефлексивне «Я», діяльне «Я», фізичне «Я», престижне «Я» і матеріальне «Я». Такі здобувачі вищої освіти задоволені собою і життям, впевнені, що зможуть справитися з різними життєвими обставинами, мають внутрішню цінність і прийняття себе. Вони чесні, творчі, незалежні, ефективні у своїх справах, люблячі, дружні і щасливі, що допомагає їм ретельно і відповідально вирішувати поточні питання і турбуватися про матеріальне забезпечення життя.

Ті здобувачі вищої освіти, які мають низький рівень самооцінки (самоствалення) демонструють цінності, які пов'язані з самоконтролем, непримиренності до недоліків у собі і у інших, раціоналізм, ретельність, розваги, що формує не дуже стійкий образ «Я», в якому в більшості переважають

матеріальне «Я» та фізичне «Я». Такі здобувачі вищої освіти незадоволені собою, своїм життям, своїми досягненнями, часто самозвинувачують себе і інших в усіх «бідах», мають внутрішні конфлікти, закриті і відчужені, що ускладнює їм процес життя і відчуття повноцінності буття.

4. Індивідуально-типологічні властивості особистості розглядаються як стійкі індивідуальні особливості, що визначають людину як індивіда та проявляються у її поведінці. Ці характеристики визначаються як анатомічними та фізіологічними задатками і грають важливу роль у формуванні індивідуальності. Для нашого дослідження ми вибрали широкий спектр Індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО), зокрема шкали брехні, агравації, екстраверсії, інтроверсії, спонтанності, сензитивності, тривожності, агресивності, лабільності та ригідності.

Було виявлено індивідуальні типологічні властивості особистості серед студентів-психологів. За результатами дослідження більшість учасників вибірки проявили екстравертну нахиленість, характеризуючись спонтанністю у прийнятті рішень та вираженою агресивністю. Проте важливо відзначити, що високий рівень тривожності у більшості респондентів врівноважує ці показники та змушує їх бути більш обережними та відповідальними за свої дії.

Лабільність та ригідність, хоча мають однакові показники, виявляються у різних аспектах поведінки. Респонденти можуть бути як ініціативними та непередбачуваними, так і швидко сприймати нові ідеї та ситуації. Незважаючи на це, вони проявляють відповідальність за свої дії та прагнуть досягти високих стандартів у всіх справах.

Деякі бінарні характеристики, зокрема високий та дуже високий рівень агресивності, тривожності та спонтанності, були визначені як проблемні. Ці аспекти можуть піддатися поліпшенню за умови надання респондентам легшого доступу до навчання та підтримки.

Таким чином, ми дослідили, що рівень розвитку самооцінки прямо пропорційно впливає на самопочуття здобувача освіти, на його внутрішню систему цінностей і структурний образ «Я». Тому, коли ми зустрічаємо у здобувача вищої освіти низький рівень самооцінки, розмитий образ «Я», то маємо здійснити психокорекційні впливи для відновлення цілісної структури особистості, її ціннісної системи і позитивного самоствавлення до себе.

Зважаючи на важливість підвищення самооцінки у студентів вищих навчальних закладів, ось кілька рекомендацій для викладачів, психологів та маси студентів:

Рекомендації для викладачів

Під час лекцій чи семінарів акцентуйте увагу на позитивних аспектах робіт чи відповідей студентів. Сприяйте позитивній обстановці, заохочуючи інших студентів висловлювати слова підтримки.

Запропонуйте студентам можливість взяти участь у спільних діях, які підвищують їхню самооцінку. Наприклад, відвідування наукових конференцій, участь у дискусіях або публікація статей.

Організуйте колективні проекти, де студенти можуть взяти на себе лідерську роль або показати свої унікальні навички.

Проводьте індивідуальні консультації з кожним студентом, щоб визначити їхні мети та обговорити можливості досягнення цих цілей.

Запропонуйте конструктивний фідбек та поради щодо подальшого розвитку навичок.

Рекомендації для психологів

Вправа «Карта успіху». Попросіть студентів створити «карту успіху», на якій вони позначають свої досягнення та мети. Групова обговорення може викликати позитивний ефект.

Рольова гра «Емоційна підтримка». Створіть сценарій, де студенти можуть відігравати ролі друзів або психологічних консультантів, щоб вивчити техніки емоційної підтримки.

«Дихальні техніки». Викладіть студентам основи дихальних технік для зняття стресу. Проведіть коротку медитацію та обговоріть, як це може покращити їхній емоційний стан.

Організуйте групові тренінги з розвитку особистості, де студенти можуть ділитися своїми досвідами та взаємно підтримувати один одного.

Використовуйте рольові ігри та вправи для практики позитивного мовлення та вирішення конфліктів. Навчайте студентів практикувати позитивне мислення та відсторонення від негативних думок.

Надайте студентам можливість індивідуальних консультацій, де вони можуть вільно висловлювати свої думки та емоції.

Використовуйте техніки позитивної психології, такі як глибоке прослуховування та стимулюючі запитання, щоб допомогти студентам збільшити свою самооцінку.

Вправа «Щоденник досягнень». Заохочуйте студентів вести дневник, в якому вони фіксують свої досягнення та позитивні моменти. Це допомагає зосередитися на позитивних аспектах життя.

Рольова гра «Ведучий дискусії». Стимулюйте студентів взяти на себе роль ведучого дискусії чи лідера групи, що сприяє розвитку комунікаційних та лідерських навичок.

Вправа «Партнерське вивчення». Задайте завдання, де студенти мають співпрацювати та навчати один одного. Це підсилює взаємодопомогу та відчуття власної цінності.

Загальні рекомендації

Групова дискусія «Наші унікальність і схожість». Обговоріть у групі, як кожен студент є унікальною особистістю, але вони також можуть мати спільні цілі та інтереси.

Програма «Студентські ментори» Залучіть досвідчених студентів для менторства новачків, створюючи можливості для підтримки та допомоги.

Вправа «Спільне досягнення». Створіть завдання, де кожен учасник групи має внести свій унікальний внесок у проект або вирішити завдання. Підкресліть, як кожен студент є важливою частиною команди та як їхні внески сприяють загальному успіху. Це може допомогти кожному студенту відчувати свою цінність та підвищити самооцінку.

Вправа «Мета та план дій». Заохочуйте студентів визначати свої особисті та навчальні цілі. Потім вони можуть розробити конкретний план дій для досягнення цих цілей. Ця вправа допомагає студентам не лише визначити, але й дотримуватися своїх особистих та академічних амбіцій.

Ці вправи спрямовані на стимулювання самостійного навчання та підвищення самооцінки студентів, допомагаючи їм усвідомити власні сильні сторони, розвивати навички та відчувати свою важливість в академічному та соціальному середовищі.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Боришевский М. Й. Теоретические вопросы самосознания личности. М. Й. Боришевский. Психологические особенности самосознания подростка. М. Й. Боришевский. К. : Вища школа, 1980. С. 5–38.
2. Бороздіна Л. В. Дослідження рівня домагань. Л. В. Бороздіна. Навчальний посібник. М. : Інс-т Психології РАН РФ, 1993. С. 141.
3. Варій М. Й. Психологія особистості : Навч. пос.. М. Й. Варій. К. : Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
4. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога. Ж. П. Вірна. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 320 с.
5. Воронкова В. Г. Метафізичні виміри людського побуття (проблеми людини на зломі тисячоліть) Запоріжжя, 1999. 173 с.
6. Грицюк І. М. Основи психосоматики: методичні матеріали для студентів спеціальності «Практична психологія». І. М. Грицюк. Луцьк : ВежаДрук, 2016. С. 27.
7. Жигайло Н. І. Методичні рекомендації до практичних занять з навчальної дисципліни «Психодіагностика» для студентів спеціальності «Соціологія» економічного факультету. Н. І. Жигайло. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. 76 с.
8. Жигайло Н. І. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Н. І. Жигайло. Львів : «Новий Світ-2000», 2007. 256 с.
9. Жигайло Н. І. Становлення творчої особистості в контексті психології сімейного виховання. Н. І. Жигайло. Львів : Вид-во «Світ», 1999. 25 с.

- 10.Зубалій Н. Д. Зміст і структура становлення студентів до навчання. Н. Д. Зубалій. Теоретико-методологические проблемы совершенствования психологической підготовки менеджерів. К., 2000. С. 108–109.
- 11.Ігнатенко П.Р. Аксиологія виховання : від термінології до постановки проблем. Ігнатенко П.Р.. Педагогіка і психологія. 1997. № 1 (14). С. 118–123.
- 12.Каламаж Р. В. Професійна самосвідомість: теорія та практика формування у ВНЗ : [навчально-методичний посібник]. Р. В. Каламаж. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 148 с.
- 13.Католик Г. В. Психологія формування професійної Я-концепції практичного психолога. Г. В. Католик. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 406 с.
- 14.Маралів В. Г. Основи самопізнання і саморозвитку: навч. посібник. К.: Академія, 2019. 256 с.
- 15.Мороз Л. І. Основи професійно-психологічного тренінгу : навч. посібник Л. І. Мороз. К. 2004. 130 с.
- 16.Огнев'юк В. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. К. : Знання України, 2003. 450 с.
- 17.Ситник П. Духовність як рушійна сила суспільного розвитку Державне управління в Україні: реалії та перспективи : Зб.наук.пр. за заг.ред. В.Лугового, В.Князева. К.: Вид-во НАДУ, 2005. С. 363-367.
- 18.Скотний В. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному. Дрогобич : Вимір, 2004. С. 327.
- 19.Т. С. Яценко. К. : Либідь, 1996. – 246 с.
- 20.Титаренко Т. М. Вчинок самопізнання. Т.М. Титаренко. Основи психології. За заг. ред.. О. В. Киричука, В. А. Роменця. К., 1995. С. 573–587.

21.Чукот С. Реалізація державної культурної політики як пріоритетний напрям розвитку гуманітарної сфери. Україна: поступ у ХХІ столітті: Наук.-метод.зб. І.Надольний, В.Ребкало, Н.Нижник та ін. К. : УАДУ, 2000. С.200-210

22.Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика : навч. Посібник. Т. С. Яценко. К. : Вища школа, 2006. 382 с.

Два автори

23.Андрущенко В, Губерський Л., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз К. : Знання України, 2002. 578 с.

24.Максименко С., Максименко К. С., Папуча М. В. Психологія особистості : підруч. для студентів вищих навч. Закладів. К. : КММ, 2007. 296 с

25.Радчук Г. К., Андрійчук І. П. Психолого-педагогічні умови гармонізації Я–концепції майбутніх практичних психологів : Методичні рекомендації для викладачів ВНЗ та практичних психологів освіти. Тернопіль, 2002. 48 с.

26.Савчин М. В., Василенко Л.П. Вікова психологія : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2005. С. 360.

27.Фурман А. В., Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції : навч. посіб. Львів, 2006. 360 с.

Три автори

28.Скуратівський В., Трощанський В., Чукот С. Гуманітарна політика в Україні : Навч.посіб. К. : Міленіум, 2002. 324 с.

Багатотомні видання

29.Боришевський М. Й. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку. М. Й. Боришевський . Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. За ред. С. Д. Максименка. Т. ІХ., Част. 5. К., 2007. С. 25–32.

30. Жигайло Н. І. Особливості соціальної адаптації студентів-першокурсників. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. За ред. академіка С. Д. Максименка. Н. І. Жигайло. К. : Плавник, 2005. Вип. 26, в 4-х томах. Т. 2. С. 65–71.
31. Жигайло Н. І. Психолого-педагогічні умови формування духовності студентської молоді під час навчання у ВНЗ. Актуальні проблеми психології : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. за ред. С. Д. Максименка. Н. І. Жигайло. К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. Т. X, Вип. 11. С. 366
32. Жигайло Н. І. Релігійна свідомість як складова духовності особистості майбутнього фахівця. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. за ред. Максименка С. Д., Т. XI, част. 3. Н. І. Жигайло. К., 2009. С. 115–125.
33. Світлична С. П. Становлення Я - концепції як умова психічного і фізичного здоров'я дитини. С. П. Світлична. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Т. X., 2003. № 22. С. 60-67
34. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. К. Д. Ушинський. Вибр. Пед. твори : 2-х т. К. : Рад. школа, 1983. Т. 1. 488 с.
- Автореферати
35. Гуменюк О. Є. Психологічний зміст інноваційної освіти: теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. ... док. психол. наук: 19.00. Київ, 2007. 34 с
36. Кірейчев Є.В. Соціально-психологічні умови розвитку Я-концепції майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. Євгенія Володимирівна Кірейчева ; ДВНЗ "Ун-т менеджменту освіти". К., 2010. 19 с.

- 37.Ревасевич І. С. Психологічна структура і динаміка особистісної адаптованості учнів загальноосвітніх шкіл : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.
- 38.Шелухин Ю. Д. Динамика профессиональной направленности студентов педагогического вуза (на материале специальностей естественно – математического цикла) : Автореф. Дис ... канд. пед. наук. Київ, 1978. 31 с.

Монографії

- 39.Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія]. Суми : Видавничий будинок «Еллада», 2012. 608 с.
- 40.Галян І. М. Мораль та моральність у професійній самосвідомості особистості: монографія. Дрогобич, 2009. С. 206–209.
- 41.Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця: монографія. Львів, 2008 – 336 с.
- 42.Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : монографія. Н. І. Жигайло. Львів : Видавничий центр Львівськогонаціонального університету імені Івана Франка, 2008 – 336 с.
- 43.Моральна свідомість та самосвідомість особистості : монографія / М. В. Савчин, О. І. Галян, Л. П. Василенко, С. І. Заблоцька та ін.. Дрогобич, 2009. – 288 с.

Частина видання матеріалів конференцій

- 44.Васильєв С. П. Адаптація до навчання в вищому навчальному закладі як психологічна проблема / С. П. Васильєв // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: збірник наукових праць / голова ред. ради В. П. Андрущенко. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. № 31 (55). С. 237–243.

45. Жигайло Н. І. Залежність рівнів розвитку релігійної свідомості студентської молоді від особистісних характеристик // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : психологічна. Збірник наукових праць / Головний редактор В. Л. Ортинський / Н. І. Жигайло. Львів : ЛьвДУВС, 2008. Вип. 2. С. 153–167.
46. Карпенко З. С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості. / З. С. Карпенко // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. Част. 2 Івано-Франківськ : вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 1996. С. 42–48.
47. Коберник Л. О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л. О. Коберник // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : Зб. наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. № 23. С. 235 - 241.
48. Литвинова Л. В. Причини психологічної дезадаптації студентів-першокурсників / Л. В. Литвинова // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. К. : НЕВТЕС, 2000. Т. II. Ч. 6. С. 300–304.
49. Надольний І. Соціально-гуманістичний потенціал національної свідомості // Державне управління в Україні: реалії та перспективи : Зб. Наук.пр. / За загюред. В.Лугового, В.Князева. К. : Вид-во НАДУ, 2005. С. 29-34
50. Пілецький В. С. Особливості типів темпераменту та їхня роль у професійній діяльності викладача // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Видавництво “Плай” ЦІТ прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. Вип. 15. – 326 с.
51. Пов’якель, Н.І., Блохіна, І.О. Психологічні передумови становлення позитивної «Я-концепції» як базової компоненти професійного самовизначення психолога / Н.І. Пов’якель, І.О. Блохіна // Зб. наук. пр. «Психологія». Вип. 2(5). К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 1999. С. 177-183.

- 52.Стельмах О. В. Психологічні закономірності становлення майбутнього професіонала у навчально виховному процесі / О. В. Стельмах // «Світоглядні орієнтації особистості у сучасних соціокультурних умовах: міждисциплінарні аспекти» : Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Полтава, 2015. – 205 с.
- 53.Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання особистості / В. М. Федорчук // Проблеми сучасної психології : [зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. 9. С. 690–700
- Частина видання: продовжуваного видання
- 54.Артімонова Т. П. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації. Вища освіта України. 2008. № 1. С. 72–75..
- 55.Бажутіна С. Б. Проблемы формирования «Я» человека. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 7. С. 72-75.
- 56.Бамбурак Н. М. Позитивне збагачення «Я-концепції» особистості у контексті інноваційного освітнього доквілля Психологія і суспільство. 2007. № 2. С. 16-24
- 57.Басюк О. Б. Залежність «образу я» від значущих інших як складова невротичності в юнацькому віці Практична психологія та соціальна робота. 2008. № 11. С. 12-16.
- 58.Бех І. Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості Педагогіка і психологія 1997. № 3. С. 9–21.
- 59.Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості. М. Й. Боришевський. Педагогіка і психологія. 1996. № 3. С. 26–33
- 60.Вакула Ю. М. Позитивна Я-концепція «Учитель – учень» з професійної точки зору. Ю. М. Вакула. Географія. 2009. № 21. С. 6-7.

- 61.Газнюк Л. М. «Філософія наративу» в персональному бутті людини. Л. Газнюк. Філософська думка. 2004. № 4. С. 3-15.
- 62.Годунова Т. А. Психологічні особливості спілкування у підлітковому віці. Т. Годунова. Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2006. Вип. 12. С. 195-198.
- 63.Грень Л. М. Я-концепція - методологічна основа саморозвитку і самовдосконалення студентів у навчально-виховному процесі. Л. М. Грень. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2008. № 3. С. 191-199.
- 64.Гуменюк О. Є. Авторська програма курсу «Психологія Я-концепції». О. Гуменюк. Психологія і суспільство. 2004. № 1. С. 119-125.
- 65.Гуменюк О. Є. Вітакультурний парадигмальний контекст проблематики психологічного впливу. О. Гуменюк. Інститут експериментальних систем освіти (науково-дослідний). Тернопіль, 2004. Вип. 4. С. 12-14.
- 66.Гуменюк О. Є. Особливості ситуативного та вікового розвитку Я-концепції. О. Є. Гуменюк. Психологія і суспільство. 2005. № 1. С. 46-63.
- 67.Гуменюк О. Є. Соціальний формат розвитку Я-концепції. О. Є. Гуменюк. Психологія і суспільство. 2004. № 3. С. 82-91.
- 68.Гуменюк О. Є. Я-концепція у плинні соціального довкілля. О. Є. Гуменюк. Психологія і суспільство. 2004. № 2. С. 125-144.
- 69.Давыдова Г. И. Эволюция «Образа Я» личности в рефлексивном диалоге. Г. И. Давыдова, И. Н. Семенов. Мир психологии. 2009. № 4. С. 149-158
- 70.Єфімова С. М. Самоконцепція та самооцінка особистості. С. М. Єфімова. Відкритий урок: розробки, технології, досвід. 2009. № 6. С. 86-87
- 71.Жигайло Н. І. Духовність на шляху формування національної свідомості молоді. Педагогіка і психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал. Н. І. Жигайло. 2002. № 6. С. 328–333

- 72.Калаш О. В. Самосвідомість і образ «Я» О. В. Калаш Виховна робота в школі. 2009. № 6. С. 50-51.
- 73.Кирейчева Е. В. Результаты апробации программы развития Я-концепции будущих учителей Е. В. Кирейчева Гуманітарні науки. 2005. № 1. С. 107-112.
- 74.Кирейчева Е. В. Результаты изучения взаимосвязи между структурными компонентами Я-концепции Е. В. Кирейчева. Гуманітарні науки. 2004. № 1. С. 116-124.
- 75.Кириленко С. Виховна система «Я – особистість». С. Кириленко, Т. Горлач . Початкова школа. 2006. № 4. С. 47-50.
- 76.Киричук О. В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України. О. В. Киричук. Радянська школа. 1992. № 5. С. 33–40.
- 77.Кіреєва У. Психологічний аналіз Я-концепції у контексті самосвідомості. У. Кіреєва. Психологія і суспільство. 2010. № 1. С. 120-130.
- 78.Коберник Л. О. Динаміка змін ціннісних орієнтацій студентів як чинника виникнення конфліктних форм поведінки. Л. О. Коберник. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків : НТУ «ХП», 2009. №4. С. 23 - 28.
- 79.Костюченко О. В. Формування позитивного « Я-образу» учнів. О. В. Костюченко. Обдарована дитина. 2005. № 6. С. 35-46.
- 80.Кучер Г. Розвиток і становлення образу «Я» в юнацькому віці / Г. Кучер. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. 2005. № 7. С. 145-149
- 81.Кучеренко С. Методологічні підходи до вивчення самосвідомості особистості підлітків та юнаків
82. С. Кучеренко. Психологія і суспільство. 2009. № 1. С. 134-151

- 83.Легенька Ю. В. Дослідження зв'язку мотивації досягнення та самооцінки учнів ПТНЗ. Ю. В. Легенька, Г. П. Шукалюк. Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації. 2015. С. 90–97
- 84.Максименко С. Д. Поняття особистості в психології. Практ. психологія та соц. Робота. С. Д. Максименко. 2006. № 7. С. 1–7
- 85.Максименко С. Д. Структура особистості.С. Д. Максименко. Практ. психологія та соц. робота. 2007. № 1. С. 1–13.
- 86.Мельник М. Особливості прояву національно-етнічної «Я-концепції» особистості у середовищі студентської молоді. М. Мельник. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2008. № 1. С. 195-202.
- 87.Мельниченко Я. Становлення у вихованців Я-концепції. Я. Мельниченко. Шкільний світ. 2006. № 45. С. 6-9.
- 88.Москаль Ю. Вітакультурне обґрунтування сучасної цивілізаційної самоідентичності. Ю. Москаль. Інститут експериментальних систем освіти (науково-дослідний). Тернопіль, 2004. Вип. 4. С. 27-28.
- 89.Мухіна В. Наш малюк та його «Я». В. Мухіна. Дошкільне виховання. 2004. № 6. С.14-15.
- 90.Назаренко Г. Пізнання дитиною власного «Я». Г. Назаренко. Психолог. Шкільний світ. 2004. № 43. С. 16-18.
- 91.Пасічник І. Д. Психологічні характеристики індивідуального мислення. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск : «Сучасні дослідження когнітивної психології». Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 13. с. 3–14
- 92.Подшивайлов Ф. М. Мотивація досягнення та рівень розвитку інтелектуальних здібностей старшокласників. Федір Михайлович Подшивайлов. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. С. 42–46.

- 93.Тищенко С. П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент «образу Я». С. П. Тищенко. В зб. : Психологія. Вип. 22. К. : Радянська школа, 1983. С. 3–19.
- 94.Федорінов Д. Формування Я-концепції в юнацькому віці. Д. Федорінов. Психолог. Шкільний світ. 2006. № 10. С. 5-8.
- 95.Череднік Г. Становлення позитивної Я-концепції в умовах школи здоров'я. Експеримент. Г. Череднік. Психолог. Шкільний світ. 2004. № 36. С. 8-10.
- 96.Шибрук О. В. Проблема феномену та структури Я-концепції особистості в контексті поглядів вітчизняних та зарубіжних дослідників. Н. І. Жигайло, О. В. Шибрук. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 26. 168 с. С. 70–74.
- 97.Ямницький В. М. Кожне життя - як творчість (теоретичні аспекти технології розвитку життєтворчої активності особистості) В. М. Ямницький Гуманітарні науки. 2005. № 2. С. 116-128.
- Частина видання: періодичного видання (журналу, газети)
- 98.Батищева Г. О. Стежина до свого «Я»: програма формування психологічного здоров'я учнів Психологічна газета. 2006. № 4. С. 3-22.
- 99.Дорошенко М. М. Актуальний та ідеальний образ «Я» в осіб з виразковою хворобою дванадцятипалої кишки М. М. Дорошенко Вісник Київського міжнародного університету. Сер. Психологічні науки гол. ред. Т. О. Піроженко. К., 2005. Вип. 7. С. 20-29.
100. Жигайло Н. І. Духовні основи виховання на засадах християнського світогляду Педагогіка і психологія професійної освіти Н. І. Жигайло Науково-методичний журнал. 2003. No 1. С. 211–218.
- 100.Жигайло Н. І. Психологічні проблеми адаптації студентів першокурсників і шляхи їх вирішення Педагогіка і психологія професійної освіти Науково-методичний журнал Н. І. Жигайло. 2004. No 1. С. 107–112.

- 101.Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. Людмила Олександрівна Коберник Наука і освіта. Науковопрактичний журнал південного наукового центру АПН України. Одеса. 2008. № 4 - 5. С.28 - 33.
- 102.Корчевська Т. Формування позитивної Я-концепції в ранній юності / Т. Корчевська // Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2006. Вип. 12. С. 192-195.
- 103.Мухамедьяров Н. Н. Образ фізичного Я-особистості як складова її Я-концепції. Н. Н. Мухамедьяров. Педагогіка і психологія. Вісник АПН України . 2006. – № 1. С. 84-90.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика С. Будассі дослідження самооцінки

Тест С. Будассі на самооцінку дозволяє провести дослідження самооцінки особистості, яка вимірюється кількісно. В основі даної методики лежить спосіб ранжирування.

Психодіагностика самосвідомості, самовідносини, самооцінки спрямована на вивчення і оцінку уявлення про себе. «Я-концепція», яка є сума «Я-реального» і «Я-ідеального», важливий фактор формування, вибору того чи іншого типу поведінки людини. Яке багато в чому визначає напрямок його діяльності, вчинки, що здійснюються в усіх сферах життя, при контактах з людьми.

Аналіз «Я-образ»" дозволяє виділити в ньому два аспекти: знання про себе і самоставлення. В ході життя людина пізнає себе і накопичує про себе знання, ці знання становлять значну частину його уявлень про себе - його «Я-концепцію». Однак знання про себе самого, природно, йому небайдужі: те, що в них розкривається, виявляється об'єктом його емоцій, оцінок, стає причиною його перманентного самоотношення. Не всі реально досягається в собі самому і не все в самоотношенні ясно усвідомлено. Деякі аспекти «Я-образу» виявляються ускользаючими від свідомості, неусвідомленими, несвідомими. Даний тест дозволяє їх виявити.

Тест на самооцінку особистості: Я-реальне, Я-ідеальне. Методика С. Будассі дослідження «Я-концепції»:

Інструкція.

Вам пропонується список з 48 слів, що позначають властивості особистості, з яких Вам необхідно вибрати 20, в найбільшій мірою характеризують еталонну особистість (назвемо її "мій ідеал") у Вашому представленні. Природно, що в цьому ряду можуть знайти місце і негативні якості.

тестовий матеріал

1. Акуратність	17. Легковір'я	33. Педантичність
-------------------	-------------------	----------------------

2. Безпечність	18. Повільність	34. Привітність
3. Вдумливість	19. Мрійливість	35. Розбещеність
4. Сприйнятливність	20. Помисливість	36. Розсудливість
5. Запальність	21. Мстивість	37. Самокритичність
6. Гордість	22. Надійність	38. Стриманість
7. Грубість	23. Наполегливість	39. Справедливість
8. Гуманність	24. Ніжність	40. Співчуття
9. Доброта	25. Нерішучість	41. Сором'язливість
10. Життєрадісність	26. Нестриманість	42. Практичність
11. Дбайливість	27. Чарівність	43. Працьовитість
12. Заздрісність	28. Вразливість	44. Боягузтво
13. Сором'язливість	29. Обережність	45. Переконання

протоколу дослідження. Потім кожне отримане значення різниці рангів d звести в квадрат ($d_1 - d_2$)² і записати результат в колонці d^2 . Підрахуйте загальну суму квадратів різниці рангів $\sum d^2$ і внесіть її в формулу

$r = 1 - 0,00075 \times \sum d^2$, де r - коефіцієнт кореляції (показник рівня самооцінки особистості).

Ключ до тесту С. Будассі на самооцінку

Коефіцієнт рангової кореляції r може перебувати в інтервалі від -1 до $+1$. Якщо отриманий коефіцієнт становить не менше $-0,37$ і не більше $+0,37$ (при рівні достовірності рівному $0,05$), то це вказує на слабку незначний зв'язок (або її відсутність) між уявленнями людини про якості свого ідеалу і про реальних якостях. Такий показник може бути обумовлений і недотриманням випробуванням інструкції, але якщо вона виконувалася, то низькі показники означають нечітке уявлення людиною про свого «ідеального Я» і «Я реальному». Значення коефіцієнта кореляції від $+0,38$ до $+1$ - свідчення наявності значної позитивної зв'язку між «Я ідеальним» і «Я реальним». Це можна трактувати як прояв адекватної самооцінки або, при r від $+0,39$ до $+0,89$, як тенденція до завищення. Значення ж від $+0,9$ до $+1$ часто виражають неадекватно завищений самооцінювання. Значення коефіцієнта кореляції в інтервалі від $-0,38$ до -1 свідчить про наявність значної негативної зв'язку між «Я ідеальним» і «Я реальним» (відображає невідповідність або розбіжність уявлень людини про те, яким він хоче бути, і тим, який він в реальності). Ця невідповідність пропонується інтерпретувати як занижену самооцінку. Чим ближче коефіцієнт до -1 , тим більше ступінь невідповідності.

У запропонованій методиці дослідження самооцінки її рівень і адекватність визначаються як відношення між «Я ідеальним» і «Я реальним». Уявлення людини про самого себе, як правило, здаються йому переконливими незалежно від того, чи базуються вони на об'єктивному знанні або на суб'єктивній думці.

Процес самооцінювання може відбуватися двома шляхами:

1) шляхом зіставлення рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності і

2) шляхом порівняння себе з іншими людьми.

Однак незалежно від того, чи лежать в основі самооцінки власні судження людини про себе або інтерпретації суджень інших людей, індивідуальні ідеали або культурно-задані стандарти, самооцінка завжди носить суб'єктивний характер; при цьому її показниками можуть виступати адекватність і рівень.

Адекватність самооцінки виражає ступінь відповідності уявлень людини про себе об'єктивних підставах цих уявлень. Рівень самооцінки виражає ступінь реальних і ідеальних, або бажаних, уявлень про себе. Адекватну позитивну самооцінку можна порівняти до позитивного відношення до себе, до самоповаги, прийняття себе, відчуття власної повноцінності. Низька або занижена самооцінка, навпаки, може бути пов'язана з негативним ставленням до себе, неприйняттям себе, відчуттям власної неповноцінності.

У процесі формування самооцінки важливу роль відіграє зіставлення образів «реального Я» і «Я ідеального». Тому той, хто досягає в реальності характеристик, відповідних ідеалу, буде мати високу самооцінку. Якщо ж людина «малоефективно» долає розрив між цими характеристиками і реальністю своїх досягнень, його самооцінка, цілком ймовірно, буде низькою.

Самооцінка і ставлення людини до себе тісно пов'язані з рівнем домагань, мотивацій та емоційними особливостями особистості. Від самооцінки залежить інтерпретація набутого досвіду та очікування людини щодо самого себе і інших людей.

Методика дослідження самоствавлення С. Пантелєєва

Опис методики: методика складається із 110 релевантних і репрезентативних пунктів – індикаторів самоствавлення, які подано у вигляді тверджень. Значення, отримані за твердженнями індикаторами, підраховуються по 9-ти шкалам:

- 1) Шкала «Закритість-відкритість» – вимірює глибоке або поверхнєве проникнення у власне «Я», рефлексивність (інша назва шкали «внутрішня чесність»). «Закритість» відповідає високому полюсу шкали при підрахунку сумарного балу.
- 2) Шкала «Самовпевненість» – визначає ставлення до себе як до впевненого, самостійного, вольового й надійного індивіда, якому є за що себе поважати. Позитивний полюс відповідає самовпевненості, відчуттю сили власного «Я».
- 3) Шкала «Самокерівництво» – відображає специфічний вимір, близький за змістом одному з аспектів локусу контролю («особистий контроль»). Високі бали відповідають переживанню власного «Я» як внутрішнього стрижню, що інтегрує і організує особистість, діяльність і спілкування; відчуттю послідовності і обґрунтованості внутрішніх потягів і цілей.
- 4) Шкала «Віддзеркалене самоствавлення» – відображає уявлення індивіда про те, що його особистість, характер і діяльність спроможні викликати у інших повагу, симпатію, схвалення, розуміння або протилежні почуття.
- 5) Шкала «Самоцінність» – позитивний полюс шкали відбиває відчуття цінності власної особистості і, одночасно, передбачає цінність свого «Я» для інших. Шкала відбиває емоційну оцінку себе, свого «Я» за внутрішніми інтимними, здатності викликати в інших людях глибокі почуття.
- 6) Шкала «Самоприйняття» – вимірює почуття симпатії до себе, погодженості зі своїми внутрішніми прагненнями; прийняття себе таким як є, незважаючи на недоліки. Позитивний полюс відповідає дружньому ставленню до себе.
- 7) Шкала «Самоприв'язаність» – позитивний полюс шкали відповідає ригідності «Я-концепції», консервативній самодостатності, небажання й неможливості розвитку власного «Я». Загальний фон ставлення до себе – позитивний, з елементами самовдоволеності.
- 8) Шкала «Внутрішня конфліктність» – по загальному психологічному змісту цей аспект самовідношення можна означити як почуття конфліктності власного «Я». Позитивний полюс шкали відповідає існуванню у індивіда внутрішніх конфліктів, сумнівів, незгоди із собою, тенденцій до надмірного самокопання й рефлексії, які відбуваються на загальному низькому

емоційному фоні ставлення до себе. Протилежний бік шкали вказує на замкненість, поверхневу самовдоволеність, заперечення проблем.

9) Шкала «Самозвинувачення» – позитивний полюс шкали свідчить про інтерпунітивність, самозвинувачення, негативні емоції на адресу свого «Я». Р. Пантисєєв виокремив також більш узагальнені виміри самовідношення вторинні фактори: «Самоповага», «Аутосимпатія», «Самозневажання».

Процедура проведення опитування й інтерпретація результатів.

1) Респонденту пропонується текстовий буклет, який містить 110 пунктів і стандартний бланк відповідей. Інструкція пропонує дві градації відповідей: «згоден» – «не згоден», які фіксуються респондентом у відповідних позиціях бланку.

2) Шкальні значення підраховуються по 9-ти шкалам за допомогою ключа- трафарета. Отримані таким чином сирі бали по спеціальній таблиці переводяться в стандартні оцінки – «стени» (від 1 до 10).

Тест «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда

Тест використовується для вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості.

Питання «Хто Я?» безпосередньо пов'язаний з характеристиками власного сприйняття людиною самого себе, тобто з його образом «Я» або «Я-концепцією».

Інструкція, яка додається до тесту: «Протягом 12 хвилин вам необхідно дати якомога більше відповідей на одне питання, що відноситься до вас самим: «Хто Я?». Постарайтеся дати якомога більше відповідей. Кожну нову відповідь починайте з нового рядка (залишаючи деяке місце від лівого краю аркуша). Ви можете відповідати так, як вам хочеться, фіксувати всі відповіді, які приходять вам у голову, оскільки в цьому завданні немає правильних або неправильних відповідей. Також важливо помічати, які емоційні реакції виникають у вас під час виконання даного завдання, наскільки важко чи легко вам було відповідати на це питання».

Питання «Хто Я?» логічно пов'язано з характеристиками власного сприйняття людиною самого себе, тобто з його образом «Я» (або «Я-концепцією»). Відповідаючи на питання «Хто Я?», людина вказує соціальні ролі і характеристики-визначення, з якими він себе ідентифікує, тобто він описує значущі для нього соціальні статуси та ті риси, які, на його думку, пов'язані з ним. Таким чином, співвідношення соціальних ролей та індивідуальних характеристик говорить про те, наскільки людина усвідомлює і приймає свою унікальність, а також наскільки йому важлива приналежність до тій чи іншій групі людей.

Відсутність у самоописі індивідуальних характеристик (показників рефлексивної, комунікативної, фізичної, матеріальної, діяльної ідентичностей) при вказівці безлічі соціальних ролей («студент», «перехожий», «виборець», «член сім'ї») може говорити про недостатню впевненість у собі, про наявність у людини побоювань у зв'язку з саморозкриттям, вираженої тенденції до самозахисту.

Відсутність же соціальних ролей при наявності індивідуальних характеристик може говорити про наявність яскраво вираженої індивідуальності і складнощі у виконанні правил, які виходять від тих чи інших соціальних ролей. Також відсутність соціальних ролей в ідентифікаційних характеристиках можливо при кризі ідентичності або інфантильності особистості.

За співвідношенням соціальних ролей та індивідуальних характеристик стоїть питання про співвідношення соціальної та особистісної ідентичності. При цьому під особистісною

ідентичністю розуміють набір характеристик, який робить людину подібною самій собі і відмінною від інших, соціальна ідентичність же трактується в термінах групового членства, приналежності до більшої чи меншої групи людей.

Соціальна ідентичність домінує у випадку, коли у людини спостерігається високий рівень визначеності схеми «ми - вони» і низький рівень визначеності схеми «я - ми». Особистісна ідентичність превалує у людей з високим рівнем визначеності схеми «я - вони» і низьким рівнем визначеності схеми «ми - вони».

При інтерпретації тесту використовується шкала аналізу ідентифікаційних характеристик. Вона включає в себе 24 показника, які, об'єднуючись, утворюють сім узагальнених показників-компонентів ідентичності:

I. «Соціальне Я» включає 7 показників:

1. пряме позначення статі (юнак, дівчина; жінка);
2. сексуальна роль (коханець, коханка; Дон Жуан, Амазонка);
3. навчально-професійна рольова позиція (студент, навчаюся в інституті, лікар, спеціаліст);
4. сімейна належність, що виявляється через позначення сімейної ролі (дочка, син, брат, дружина тощо) або через вказівка на родинні стосунки (люблю своїх родичів, у мене багато рідних);
5. етнічно-регіональна ідентичність включає в себе етнічну ідентичність, громадянство (українець, татарин, громадянин, поляк та ін) і локальну, місцеву ідентичність (з Одеси, Дніпра, харків'янка тощо);
6. світоглядна ідентичність: конфесійна, політична приналежність (християнин, мусульманин, віруюча);
7. групова приналежність: сприйняття себе членом будь-якої групи людей (колекціонер, член товариства).

II. «Комунікативна Я» включає 2 показника:

1. дружба або коло друзів, сприйняття себе членом групи друзів (один, у мене багато друзів);
2. спілкування або суб'єкт спілкування, особливості та оцінка взаємодії з людьми (ходжу в гості, люблю спілкуватися з людьми; вмію вислухати людей);

III. «Матеріальне Я» має на увазі під собою різні аспекти:

1. опис своєї власності (маю квартиру, одяг, велосипед);

2. оцінку своєї забезпеченості, ставлення до матеріальних благ (бідний, багатий, заможний, люблю гроші);

3. ставлення до зовнішнього середовища (люблю море, не люблю погану погоду).

IV. «Фізичне Я» включає в себе такі аспекти:

1. суб'єктивне опис своїх фізичних даних, зовнішності (сильний, приємний, привабливий);

2. фактичне опис своїх фізичних даних, включаючи опис зовнішності, хворобливих проявів і місця розташування (блондин, зріст, вага, вік, живу в гуртожитку);

3. пристрасті в їжі, шкідливі звички.

V. «Діяльне Я» оцінюється через 2 показника:

1. заняття, діяльність, інтереси, захоплення (люблю розв'язувати задачі); досвід (був у Болгарії);

2. самооцінка здатності до діяльності, самооцінка навиків, умінь, знань, компетенції, досягнень (добре плаваю, розумний; працездатний, знаю англійську).

VI. «Перспективне Я» включає в себе 9 показників:

1. професійна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з навчально-професійною сферою (майбутній водій, буду хорошим учителем);

2. сімейна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з сімейним статусом (буду мати дітей, майбутня мати тощо);

3. групова перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з груповою приналежністю (планую вступити в партію, хочу стати спортсменом);

4. комунікативна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з друзями, спілкуванням;

5. матеріальна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з матеріальною сферою (отримаю спадщину, зароблю на квартиру);

6. фізична перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з психофізичними даними (буду піклуватися про своє здоров'я, хочу бути накачаним);

7. діяльнісна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з інтересами, захопленнями, конкретними заняттями (буду читати) і досягненням певних результатів (досконало вивчу мову);

8. персональна перспектива: побажання, наміри, мрії, пов'язані з персональними особливостями: особистісними якостями, поведінкою і т. п. (хочу бути більш веселим, спокійним);

9. оцінка прагнень (багато чого бажаю, прагне людина).

VII. «Рефлексивне Я» включає 2 показника:

1. персональна ідентичність: особистісні якості, особливості характеру, опис індивідуального стилю поведінки (добрий, щирий, комунікабельна, наполеглива, іноді шкідливий, іноді нетерплячий і т. д.), персональні характеристики (прізвисько, гороскоп, ім'я і т. д.); емоційне ставлення до себе (я супер, «кльовий»);

2. глобальне, екзистенціальне «Я»: твердження, які глобальні і які недостатньо виявляють відмінності однієї людини від іншого (людина розумна, моя сутність).

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча

Матеріали. Респондентові пред'являється два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу, або на картках (порядкові номери зазначаються на оборотному боці картки). У списках випробуваний привласнює кожної цінності ранговий номер, а картки розкладає одну за одною по значимості для нього. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пред'являється набір термінальних (список А), а потім набір інструментальних (список Б) цінностей.

Інструкція: «Зараз вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання — розкласти їх у порядку значимості для вас, за тими принципами, якими ви керуєтеся у вашому житті. Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки й вибравши ту, котра для вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу по значимості цінність і помістіть слідом за першою. Те ж проробіть із усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою й посяде 18 місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відбивати вашу справжню позицію».

Порядок проведення. Для подолання зазначених недоліків методики й більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій можливі зміни інструкції, які дають додаткову діагностичну інформацію й дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Приміром, після основної серії можна попросити випробуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні запитання.

В якому порядку й у якому ступені (у відсотках) реалізовані дані цінності у вашому житті?

— Як би ви розташували ці цінності, якби стали таким, яким мріяли?

— Як, на ваш погляд, це зробила б ідеальна, досконала людина?

— Як зробило б це, на вашу думку, більшість людей?

— Як це зробили б ви 5 або 10 років тому? Через 5 або 10 років?

— Як ранжували б картки близькі вам люди? І т. д. у залежності від цілей дослідження

Стимульний матеріал до методики М. Рокіча

(Номер проставляється на зворотному боці картки.)

Список А (термінальні цінності)

- 1а. Активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя).
- 2а. Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом).
- 3а. Здоров'я (фізичне й психічне).
- 4а. Цікава робота.
- 5а. Краса природи й мистецтва (переживання прекрасного в природі й у мистецтві).
- 6а. Любов (духовна й фізична близькість із коханою людиною).
- 7а. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних ускладнень).
- 8а. Наявність гарних і вірних друзів.
- 9а. Суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі).
- 10а. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури, інтелек-туальний розвиток).
- 11а. Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей).
- 12а. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне й духовне вдосконалювання).
- 13а. Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків).
- 14а. Воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках).
- 15а. Щасливе сімейне життя.
- 16а. Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому).
- 17а. Творчість (можливість творчої діяльності). 18а. Упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності)

- 16. Акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах.
- 26. Вихованість (гарні манери).
- 36. Високі запити (високі вимоги до життя й високі домагання).
- 46. Життєрадісність (почуття гумору).
- 56. Ретельність (дисциплінованість)
- 66. Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)
- 76. Непримиренність до недоліків у собі й інших.
- 86. Освіченість (широта знань, висока загальна культура)
- 96. Відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримуватися слова).

106. Раціоналізм (уміння здорово та логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення).

116. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна).

126. Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів.

136. Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами).

146. Терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки й омани).

156. Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички).

166. Чесність (правдивість, щирість).

176. Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі).

186. Чуйність (дбайливість).

Обробка й аналіз результатів

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їхнє угруповання випробуваним у змістовні блоки. Так, наприклад, можна виділити «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя тощо. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні, цінності спілкування, цінності справи, індивідуалістичні й конформістські, а також альтруїстичні цінності, цінності самоствердження, прийняття інших і т. д.

Психолог повинен спробувати вловити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити або несформованість у випробувано-го системи цінностей, або нещирість відповідей.

КЛЮЧ

Система цінностей		Список А Термінальні цінності						Список Б Інструментальні цінності					
1	Особистісні	2а	3а	6а	12а	15а	18а	16	26	46	96	116	166
	Суспільні	1а	5а	8а	13а	14а	16а	66	76	126	146	156	186
	Професійні	4а	7а	9а	10а	Па	17а	36	56	86	106	136	176
	(відображують самореалізацію суб'єкта)												
2	Самоствердження	2а	3а	9а	12а	16а	18а	36	66	86	116	126	166
	Спілкування	1а	5а	6а	8а	13а	15а	16	46	76	146	156	186
	Справи	4а	7а	10а	Па	14а	17а	26	56	96	106	136	176
	(дані корелюють із вектором спрямованості)												
3	Індивідуалістичні	1а	3а	9а	12а	14а	17а	36	66	96	126	136	166

Конформістські	4а	6а	7а	8а	13а	18а	26	46	56	86	116	176
Альтруїстичні	2а	5а	10а	11а	15а	16а	16	76	106	146	156	186
(спрямованість в системі міжособистісних відносин)												

Индивидуально-типологический опросник ИТО Л.Собчик**Инструкция**

Прочитав каждое утверждение, зачеркните «В (верно)» перед номером соответствующего утверждения, если согласны с утверждением, или «Н (неверно)», если не согласны.

В Н 1. Я постараюсь отнестись к исследованию ответственно и быть максимально искренним(ей).

В Н 2. У меня очень сложный и трудный для окружающих характер.

В Н 3. Я лучше справляюсь с работой в тиши и одиночестве, чем в присутствии многих людей или в шумном месте.

В Н 4. Решая серьезные проблемы, я, как правило, обхожусь без посторонней помощи.

В Н 5. Я очень редко заговариваю первым (первой) с незнакомыми людьми.

В Н 6. Для меня важно, что подумают другие о моих высказываниях и поступках.

В Н 7. Если будет нужно, я разрушу все преграды на пути к достижению цели.

В Н 8. Я часто тревожусь по пустякам.

В Н 9. В моих неудачах виноваты определенные люди.

В Н 10. Для меня важно иметь общее мнение с теми людьми, с которыми я обычно общаюсь.

В Н 11. Меня мало касается все, что случается с другими.

В Н 12. Мне интересны яркие личности.

В Н 13. Мне нет дела до чужих страданий: хватает своих.

В Н 14. В шумной компании я чаще всего выступаю только в роли наблюдателя.

В Н 15. Для меня невыносимо наблюдать страдания других людей.

В Н 16. Я человек абсолютно правдивый и искренний.

В Н 17. Все мои беды связаны с собственным неумением ладить с людьми.

В Н 18. Меня часто тянет к шумным компаниям.

В Н 19. Принимая важное решение, я всегда действую самостоятельно.

В Н 20. Мне всегда приятно заводить новых знакомых.

В Н 21. Берясь за какое-либо дело, я не стану долго раздумывать, прежде чем начать действовать.

В Н 22. Меня раздражают люди, пытающиеся изменить мое мнение, когда я уверен (уверена) в своей правоте.

В Н 23. Я часто волнуюсь за близких мне людей даже без серьезного повода.

- В Н 24. Я не могу терпеть, когда кто-нибудь меняет заведенный мною порядок.
- В Н 25. Я умею привлекать к себе внимание окружающих меня людей.
- В Н 26. В жизни я твердо придерживаюсь определенных принципов.
- В Н 27. Люблю посещать компании, где можно танцевать или петь.
- В Н 28. Я чрезвычайно чувствителен (чувствительна) к изменениям в настроении окружающих меня людей.
- В Н 29. Я могу не смущаясь дурачиться в веселой компании.
- В Н 30. Я спокойно отношусь к тому, что кто-то рядом переживает по поводу своих неприятностей.
- В Н 31. Я никогда не поступаю как эгоист (эгоистка).
- В Н 32. Часто бывает так, что из-за меня у окружающих портится настроение.
- В Н 33. Интересные идеи приходят мне в голову чаще, когда я один (одна), а не в присутствии многих людей.
- В Н 34. Я могу взять на себя ответственность за целую группу людей для пользы дела.
- В Н 35. Мне трудно преодолеть застенчивость, когда нужно говорить перед группой людей.
- В Н 36. Мнение старших по возрасту или положению большого значения для меня не имеет.
- В Н 37. Мне не трудно заставить других людей действовать так, как я считаю нужным.
- В Н 38. Я так сильно переживаю неудачи, что у меня ухудшается самочувствие.
- В Н 39. Я всегда бываю упрям (упряма) в тех случаях, когда уверен (уверена) в своей правоте.
- В Н 40. Если в компании я не нахожусь в центре внимания, мне становится скучно и неинтересно.
- В Н 41. Никто не может навязать мне свое мнение.
- В Н 42. Мне нравится путешествовать с разными, каждый раз новыми попутчиками.
- І В Н 43. Я могу изменить свое мнение под давлением окружающих.
- В Н 44. В поезде я с удовольствием провожу время в беседе с попутчиками.
- В Н 45. Я никогда не вру.
- В Н 46. Я никогда не откладываю на завтра то, что следовало сделать сегодня.
- В Н 47. Я вечно всем недоволен (недовольна).
- В Н 48. Я люблю одиночество, позволяющее мне сосредоточиться на своих мыслях.
- В Н 49. Я умею заинтересовать людей и повести их за собой.
- В Н 50. Мне нравится командовать другими.
- В Н 51. Я умею дать отпор тем, кто вмешивается в мои дела.

- В Н 52. Мне бывает неловко за высказывания и поступки моих близких.
- В Н 53. Мне нередко приходилось в драке защищать свои права.
- В Н 54. Я испытываю чувство вины (или даже стыда), если меня преследуют неудачи.
- В Н 55. Мое настроение находится в сильной зависимости от настроения тех, кто меня окружает.
- В Н 56. Я добиваюсь своего упорством и настойчивостью.
- В Н 57. Мне часто бывает скучно, когда вокруг все веселятся.
- В Н 58. Мое грустное настроение легко исправляется, если я смотрю в кино или по телевизору комедийное представление.
- В Н 59. Ради сохранения добрых отношений я могу отказаться от своих намерений.
- В Н 60. Я всегда придерживаюсь общепринятых правил поведения.
- В Н 61. Меня любят все мои друзья.
- В Н 62. У меня трагичная судьба.
- В Н 63. У меня много близких друзей.
- В Н 64. Я самый несчастный человек на свете.
- В Н 65. Мне проще надеяться на других, чем брать на себя ответственность, даже если речь идет о моих проблемах.
- В Н 66. Я стараюсь быть таким (такой), как все, не выделяться среди других.
- В Н 67. Я человек спокойный, уравновешенный.
- В Н 68. Я могу долго не реагировать на чьи-то шутки, но потом взорваться гневной реакцией.
- В Н 69. Я очень чувствителен (чувствительна) к изменениям погоды.
- В Н 70. Я не люблю присутствовать на шумных застольях.
- В Н 71. Я могу проявить безалаберность в делах, а потом понемногу приводить их в порядок.
- В Н 72. Я люблю ходить в гости.
- В Н 73. Мне все равно, что обо мне думают окружающие.
- В Н 74. Я волнуюсь только по поводу очень больших неприятностей.
- В Н 75. Я никогда не испытываю желания выругаться.
- В Н 76. Я никого никогда не обманывал (не обманывала).
- В Н 77. Мне никто не нужен, и я не нужен (не нужна) никому.
- В Н 78. Я человек застенчивый. •
- В Н 79. Мне ужасно не везет в жизни.
- В Н 80. Я часто стараюсь следовать советам более авторитетной личности.
- В Н 81. Я бы очень переживал(а), если бы кого-то задел(а) или обидел(а).

В Н 82. Меня ничем не испугать.

В Н 83. Я часто пользуюсь чужими советами при решении своих проблем.

В Н 84. В своих неудачах я в первую очередь виню самого (саму) себя.

В Н 85. Я совершенно не обращаю внимания на свой стиль одежды.

В Н 86. Я не стараюсь планировать свое ближайшее будущее и работу.

В Н 87. Когда меня зовут в гости, я чаще всего думаю: «Лучше бы мне остаться дома».

В Н 88. Я ничего не знаю о личных проблемах окружающих меня людей.

В Н 89. Малейшая неудача резко снижает мое настроение.

В Н 90. Я никогда не сержусь.

В Н 91. Я отвечал(а) на все вопросы очень правдиво.

Полученные по каждой учитываемой шкале баллы откладываются на соответствующих радиусах схемы (см. рис. 3).

Интерпретация находится в прямой зависимости от количества значимых ответов по восьми шкалам:

- показатели в пределах нормы (3—4 балла) — гармоничная личность,
- выраженные умеренно (5—7 баллов) — акцентуированные черты,
- выраженные избыточно (8—9 баллов) — состояние эмоциональной напряженности, затрудненная адаптация,
- тенденции, компенсированные полярными свойствами (то есть антитенденциями), являются свидетельством значительной эмоциональной напряженности и признаком наличия внутреннего конфликта, если показатели выше 5 баллов. Для нормы (в пределах четырех баллов) это свидетельство сбалансированности разнонаправленных свойств,
- показатели 0 и 1 балл указывают на гипомотивность, плохое самопонимание или неоткровенность при обследовании.

Социально-психологические аспекты (лидерство, компромиссность и т. д.) проявляются как акцентуированный или дезадаптирующий стиль межличностного поведения при выраженных показателях (более 4 баллов) по соседствующим типологическим свойствам.

При этом если по шкале лжи (неискренность) набрано более 5 баллов — данные недостоверны.

Если по шкале аггравации (подчеркивание проблем) набрано более 5 баллов — данные недостоверны.

Шкала тревожности при умеренных показателях (3-4 балла) выявляет осторожность в принятии решений, ответственность по отношению к окружающим, социальную созвучность среде, при показателях выше 4 баллов эта шкала проявляется как акцентуация (повышенная мнительность, боязливость), а показатели более 7 баллов отражают склонность к навязчивым страхам и паническим реакциям, дезадаптивное состояние.

Шкала стеничности (агрессивности) в норме соответствует уверенной тенденции к самоутверждению, к активной самореализации, стремление к отстаиванию своих интересов. При повышенных баллах (6—7) указывает на эгоцентризм и склонность к агрессивной манере самоутверждения вопреки интересам окружающих, а при баллах выше 7 выявляет явную склонность к агрессивным высказываниям или действиям.

Шкала интроверсии отражает застенчивость и недостаточную общительность при 6—7 баллах, а при более высоких показателях выявляет замкнутость и аутичность. Шкала экстраверсии, говорящая об обращенности личности в мир реальных явлений при показателях 4—5 баллов, при показателях выше 6 баллов свидетельствует о избыточной общительности, а при 9 баллах — о неразборчивости и назойливости в межличностных контактах.

Шкала сензитивности бывает повышенной (более 4 баллов) у личностей впечатлительных и весьма чувствительных к давлению окружающей среды. Более высокие показатели (8—9) свидетельствуют о невротической структуре переживаний.

Показатели шкалы спонтанности в пределах 4-5 баллов характерны для лиц с позитивной самооценкой и стремлением к нормальному самоутверждению, а при показателях в 6—7 баллов проявляются раскованностью поведения и стремлением к лидированию; показатели в 8-9 баллов выявляют высокую импульсивность; в сочетании с экстравертированностью и агрессивностью этот фактор формирует «сильный» (гиперстенический) тип поведения. В то же время сензитивность в сочетании с интровертированностью и тревожностью формирует типологически «слабый» (гипостенический) конституциональный тип.

Шкала ригидности выявляет при умеренных показателях устойчивость к стрессу и педантизм, а при показателях выше 7 баллов — субъективизм, инертность (тугоподвижность) установок, настойчивость и настороженную подозрительность.

Шкала лабильности при показателях более 5 баллов отражает изменчивость настроения, мотивационную неустойчивость, а при более высоких показателях — избыточную эмотивность, черты выраженной демонстративности, истероидные проявления. Эти две шкалы

формируют смешанные варианты по отношению к чисто гиперстеническому и чисто гипостеническому.

Стиль межличностного поведения по конформному типу базируется на типологических свойствах тревожности и сензитивности и при повышенных показателях проявляется избыточной ориентированностью на общепринятые нормы поведения.

Повышенная тревожность в сочетании с эмоциональной неустойчивостью формируют такое качество, как компромиссность, когда индивид стремится к самоутверждению, но при этом избегает конфликта с референтной группой.

Зависимый стиль взаимодействия с микросоциумом выводится из повышенных показателей по шкалам интроверсии и сензитивности (чувствительность и ранимость в отношении средовых воздействий с выраженной потребностью в глубокой и постоянной привязанности и в защите со стороны более сильной личности), так как эти тенденции создают почву для поведения, направленного на избегание конфликта и поиска щадящей социальной ниши.

Лидерство проявляется при умеренных показателях самостоятельностью в принятии решений, предприимчивостью и стремлением быть ведущим, а не ведомым и формируется сочетанием умеренно выраженных показателей шкал спонтанности и экстраверсии. При высоких баллах (6—7) по этим шкалам стиль межличностного поведения отличается самоуверенностью и неумением соблюдать субординацию по отношению к старшим по должности или по возрасту лицам, а при оценке в 8—9 баллов выявляются черты самовлюбленности и мания величия. Наиболее высокие показатели по шкалам лабильности и экстраверсии проявляются коммуникативностью.

Социальная пассивность базируется на интровертированности и проявляется как сниженная внешняя реактивность при одновременно более богатой интрапсихической активности и высокой рефлексивности.

Социальная активность связана со степенью выраженности экстравертированности и проявляется склонностью к широким социальным контактам, двигательной раскрепощенностью при отсутствии тенденции к самоанализу.

Индивидуализм как стиль межличностного поведения формируется сочетанием повышенных показателей по шкалам интроверсии и ригидности и проявляется устойчивостью собственного, временами достаточно самобытного и субъективного мнения. Сочетание повышенных показателей по шкалам ригидности и агрессивности проявляется конфликтным

и неконформным стилем поведения. У женщин чаще встречаются акцентуации по сензитивному, тревожному и эмотивному типу, а у мужчин — по спонтанному, агрессивному и ригидному.

Сочетание высоких показателей по шкалам спонтанности и интроверсии характерно для экспансивных шизоидов. Склонность к перепадам настроения проявляется изменчивостью показателей шкал интровертирсии и экстраверсии у циклотимной личности.

Социально активные коммуникабельные экстраверты отличаются преобладанием правополушарных характеристик: освоение новой информации им дается легче через разговорное общение. Эмоционально лабильные и тревожные личности отличаются художественным, наглядно-образным типом восприятия, склонностью к опоре на цельно-чувственные образы, что в профессиональном плане способствует формированию тяги к таким видам деятельности, где человек оказывается эмоционально вовлеченным в контакты с окружением, может перевоплощаться в разные социальные роли и быть в центре внимания окружающих, а также проявлять свои художественные наклонности. Спонтанные личности при той же целостности восприятия при постижении новой информации больше ориентированы на собственную интуицию. Их знание или понимание проблемы может опережать опыт. В процессе принятия решений они руководствуются догадкой, предвосхищением и способны на основании минимальной информации выстроить целое, пренебрегая детальной проработкой изучаемого материала. Их профессиональная деятельность лежит преимущественно в сфере предпринимательства, администрирования.

Спонтанно-стеничные личности больше ориентированы на двигательную активность (спортивная деятельность, путешествия, военная служба, профессии, связанные с повышенными физическими нагрузками).

Тревожный тип чаще встречается среди воспитателей, учителей и представителей других профессий, требующих самоотречения. Это и личности, нуждающиеся в особой, щадящей социальной нише (священнослужители, миссионеры, общественные деятели, борцы за воплощение в жизнь гуманных идей).

Социально пассивные интроверты в большинстве своем демонстрируют левополушарный когнитивный стиль. При этом лица, типологически относимые к сензитивным и тревожным (конформным и зависимым) личностям, больше ориентированы на вербальный стиль освоения материала (через словесную информацию). Отсюда выбор таких

профессий, как преподавание, наука, канцелярская, библиотечная работа, филология и прочие гуманитарные виды деятельности.

Социально пассивные индивидуалисты и ригидные личности обладают преимущественно системным, синтетическим, прагматичным стилем мышления.

Сбалансированность и умеренная степень выраженности разных типологических свойств отражает стабильность и уравновешенность гармоничной личности. При дезадаптации эти тенденции усиливаются и заостряются в зависимости от predisпозиции.

Признак инфантилизма у взрослых людей — высокие баллы по шкале экстраверсии в сочетании с выраженной спонтанностью или лабильностью.

Высокие баллы (6—7) по шкалам интроверсии и ригидности проявляются по типу недоверчивой и замкнутой акцентуации личности, по шкалам интроверсии и спонтанности — экспансивно-шизоидной акцентуации, по шкалам спонтанности и агрессивности — неконформно-импульсивной акцентуации, по шкалам агрессивности и ригидности — эксплозивно-паранойяльной акцентуации.

Максимальные баллы (8—9) выявляют дезадаптивные (психопатические) черты соответствующего паттерна. Если при акцентуации личностных черт в социально значимой ситуации индивид способен контролировать свое поведение и высказывания, то психопатическая личность не склонна усваивать нажитой опыт и — по типу клише — каждый раз демонстрирует дезадаптивные паттерны поведения. Для истерической психопатии характерны высокие показатели одновременно по двум полярным шкалам — лабильности и ригидности; для неврастенического варианта личности — сочетание высокой сензитивности со столь же высокой спонтанностью. Психосоматическая predisпозиция характеризуется повышенными показателями ортогональных (полярных по значению) типологических свойств. Формируя психологическую компенсированность одного полярного признака другим, такой паттерн обрисовывает конфликтную разнонаправленность тенденций, которая создает почву для перевода социально-психологических проблем в соматические расстройства.